

ΓΙΑΝΤΕΙΟ ΓΙΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Π.Μ.Σ. “Πολιτιστική Πολιτική, Διοίκηση και Επικοινωνία”
Τμήμα: Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΤΟΝ 21^Ο ΑΙΩΝΑ:
Η αβάσταχτη απώλεια του δημόσιου χώρου

Φοιτήτρια: Μανουσάκη Ευαγγελία (Α.Μ.: 4105Μ022)

Επιβλέποντες καθηγητές: Γιάννης Σκαρπέλος και Στέφανος Ροζάνης

Αθήνα, Ιούνιος 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Περιεχόμενα.....	σελ. 2
Πρόλογος.....	σελ. 4
Εισαγωγή.....	σελ. 6
<u>Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ 21^Ο ΑΙΩΝΑ</u>	σελ. 10
1. Οι πόλεις αλλάζουν.....	σελ. 10
2. Η πολεοδομία αλλάζει: Από τη Χάρτα των Αθηνών στη Νέα Πολεοδομία.....	σελ. 14
3. Η Αθήνα αλλάζει.....	σελ. 21
3 ^α) Η αρχαία Αθήνα.....	σελ. 21
3β) Η μεταπολεμική Αθήνα.....	σελ. 22
3γ) Η σύγχρονη Αθήνα.....	σελ. 24
4. Ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα αλλάζει.....	σελ. 34
4 ^α) Ακμή και παρακμή του δημόσιου χώρου.....	σελ. 34
4β) Η σημερινή εικόνα.....	σελ. 37
<u>Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ</u>	σελ. 45
1. Ο δημόσιος χώρος ως στρατόπεδο.....	σελ. 45
1 ^α) Πολεοδομικά μέτρα καταστολής.....	σελ. 45
1β) Αστυνομικά μέτρα καταστολής.....	σελ. 49
1γ) Η ηλεκτρονική παρακολούθηση ιδιαίτερα.....	σελ. 53
I. Το χρονικό των καμερών στην Αθήνα.....	σελ. 53
II. Ο πανοπτικός μηχανισμός.....	σελ. 57
1δ) Οι συνέπειες της καταστολής στο δημόσιο χώρο.....	σελ. 61

2. Ο δημόσιος χώρος ως επιχείρηση και η επιχείρηση ως δημόσιος χώρος.....	σελ. 69
2 ^α) Η εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου.....	σελ. 69
2β) Εμπορικά κέντρα-Θεματικά πάρκα: ο νέος δημόσιος χώρος	
Η περίπτωση του “The Mall Athens”.....	σελ. 78
I. Τα σύγχρονα εμπορικά κέντρα.....	σελ. 78
II. Η απατηλή εντύπωση ενός δημόσιου χώρου.....	σελ. 82
III. Η περίπτωση του “The Mall Athens”.....	σελ. 87
3. Internet: ο απο- υλοποιημένος δημόσιος χώρος.....	σελ. 93
Αντί επιλόγου.....	σελ. 99
Βιβλιογραφία διπλωματικής εργασίας.....	σελ. 106

Πρόλογος

Η παρούσα διπλωματική εργασία φιλοδοξεί να αγγίξει ένα φλέγον κοινωνικό ζήτημα που, δυστυχώς, ελάχιστα έχει απασχολήσει την κοινή γνώμη και τους κύκλους των κοινωνικών σχολιαστών. Πρόκειται για τη συρρίκνωση και απαξίωση του δημόσιου χώρου στις σύγχρονες μητροπόλεις, με έμφαση στην περίπτωση της Αθήνας. Αν και το θέμα είναι αχανές και επιδέχεται αναλύσεις από πολλές σκοπιές -για τις οποίες δεν υπήρχε πάντα το ανάλογο γνωστικό υπόβαθρο εκ μέρους της γράφουσας-, επιχειρήθηκε μια συνολική σκιαγράφηση των σύγχρονων τάσεων, χωρίς εκτενή περιγραφή μεμονωμένων παραδειγμάτων. Οπωσδήποτε υπάρχουν αρκετές ελλείψεις και περιθώρια περαιτέρω βελτιώσεων, αποτέλεσμα της στενότητας χρόνου και της ελλιπούς θεωρητικής κατάρτισης στα θέματα αυτά.

Η περιπλάνηση στους δημόσιους χώρους της Αθήνας υπήρξε το πιο ισχυρό μεθοδολογικό εργαλείο, και σίγουρα ο πιο ασφαλής μπούσουλας για την εξαγωγή συμπερασμάτων που να ανταποκρίνονται όντως στη σύγχρονη αστική πραγματικότητα. Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το κείμενο της εργασίας αποτελούν αδιάσειστα τεκμήρια των θεωρητικών τοποθετήσεων. Χωρίς αυτοψία στους χώρους αυτούς, κάθε νύξη στην υποβάθμιση του δημόσιου χώρου κινείται στα επίπεδα της απλής ρητορείας και μπορεί εύκολα να πέσει θύμα σφοδρού αντίλογου. Γιατί πέρα από την καταγραφή των αλλαγών στο δημόσιο χώρο, απώτερος στόχος κάθε διπλωματικής εργασίας πρέπει να είναι ο προβληματισμός, το άνοιγμα μιας νέας οπτικής για την ανάγνωση του κόσμου. Θα ήταν άγονη μια προσπάθεια που εξαντλείται στη μηχανική επισήμανση κι αδιαφορεί για τον αντίκτυπο των απόψεων που ενυπάρχουν σ' αυτήν.

Ο λόγος που επιλέχθηκε αυτό το θέμα έχει να κάνει, αφενός με τη θεμελιώδη *σημασία* του δημόσιου χώρου για το άτομο και την κοινωνία, κι αφετέρου με την *επικαιροποίησή* του μέσα από τη συζήτηση περί πολλαπλασιασμού των καμερών στην Αθήνα ή με την επικείμενη εγκαινίαση

νέων εμπορικών κέντρων στην πόλη. Όταν κάποιος πασχίζει να γίνει ή να παραμείνει πραγματικός χρήστης του δημόσιου χώρου, η δυσαρέσκεια απέναντι στις νέες τάσεις είναι αναπόφευκτη. Αν έπρεπε να ευχαριστήσω κάποιον για την ευκαιρία που μου δόθηκε να ασχοληθώ με ένα θέμα που με ταλάνιζε για χρόνια, αυτός θα ήταν το Πάντειο Πανεπιστήμιο, παραλείποντας σκόπιμα να αναφέρω ονόματα προσώπων που εκτίμησα προσωπικά και ευγνωμονώ για την ευτυχή συγκυρία να τα συναναστραφώ μέσα από τις διαλέξεις. Ευχαριστώ ξεχωριστά καθένα από τα πρόσωπα αυτά, γιατί με απάλλαξαν -ελπίζω οριστικά- από το στείο θετικισμό των νομικών σπουδών, όπως διδάσκονται και προωθούνται σήμερα.

Εισαγωγή

Η μετάβαση στον 21^ο αιώνα δε θεωρείται ιστορική μόνο για το λόγο ότι αφήνει πίσω τη δεύτερη χιλιετία και εισέρχεται στην τρίτη. Αντίθετα συνοδεύτηκε από μια σειρά μεγάλων δομικών αλλαγών που η ολοκλήρωσή τους είχε ήδη προετοιμαστεί κατά την προηγούμενη δεκαετία. Η αστική ζωή, όπως την είχαμε συνηθίσει μέχρι τώρα, μεταβάλλεται ριζικά, καθώς παρεισφρύουν τα δίκτυα και την καθορίζουν πλέον ως *δικτυακή*. Η εξέλιξη αυτή επηρεάζει όλες τις επιμέρους εκφάνσεις της αστικής ζωής, ώστε να μπορούμε να μιλάμε για την ανάδυση ενός νέου μορφώματος: τη “μετά”-πολη. Στην άλλως καλούμενη “Mega-city” του Manuel Castells, το μέγεθος παύει να αποτελεί την ειδοποιό διαφορά. Αυτό που προσδίδει στη σύγχρονη πόλη το χαρακτήρα της mega-city είναι η λειτουργία της ως “κόμβου της παγκόσμιας οικονομίας”¹. Η νέα χωρική πραγματικότητα (new spatial form/process) αποδίδεται με τον όρο: *ροές* (flows), έννοια τόσο αφηρημένη που δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί². Κατά τον ίδιο τρόπο που ο χώρος απεκδύθηκε της τοποκεντρικής σημασίας του μέσα στην Κοινωνία των Δικτύων, η “μεταμοντέρνα” αρχιτεκτονική και η πολεοδομία “εγκλωβίστηκε με τη σειρά της στο νέο φαντασιακό”. Διέκοψε βίαια τους δεσμούς της με την κοινωνία και προσπάθησε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα, καταλήγοντας να γίνει α-ιστορική και α-πολιτισμική³.

Οι μεταβολές αυτές, οι οποίες θα αναλυθούν διεξοδικά σε παρακάτω κεφάλαια, άγγιξαν εν πολλοίς και το κλεινόν άστυ των Αθηνών. Η πόλη μπήκε σε μια διαδικασία μετασχηματισμού, η οποία δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, όμως τα αποτελέσματά της έχουν αρχίσει ήδη να γίνονται ορατά. Όπως ήταν επόμενο, ο ούτως ή άλλως περιορισμένος και από χρόνια υποβαθμισμένος δημόσιος χώρος

¹ Βλ. Castells Manuel, “The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture → Volume I)”, editions: Blackwell, Oxford, 1996, σελ. 403.

² Η κοινωνία μας διαμορφώνεται γύρω από ροές: ροές κεφαλαίου, ροές πληροφορίας, ροές τεχνολογίας, ροές οργανωτικής διάδρασης, ροές εικόνων, ήχων και εικόνων. Βλ. ο.π., σελ. 412.

³ Βλ. ο.π., σελ. 418.

της υπέστη σοβαρό πλήγμα. Έγινε ένα πεδίο πειραμάτων για την είσοδο της χώρας στη νέα χιλιετία, και βγήκε “νικητής”, σύμφωνα με τις αισιόδοξες εκτιμήσεις των θιασωτών της μεγάλης αλλαγής. Κανείς δεν αντιλήφθηκε, ούτε έσπευσε να καταγγείλει τους κατασταλτικούς μηχανισμούς που εγκαταστάθηκαν σταδιακά σ’ αυτόν. Κανείς δεν κινητοποιήθηκε για να τον απαλλάξει από την εμπορευματοποίηση που τον στραγγάλιζε, προκαλώντας του πολλαπλούς διαδοχικούς θανάτους. Αντίθετα, στις δεντροφυτεμένες αλέες και στα σχολαστικά επιμελημένα πάρκα είδαν όλοι την ανατολή της νέας εποχής. Στην ευταξία του τοπίου και στην επιβολή πειθαρχικών μέτρων είδαν την ασφάλεια και την ομαλότητα μιας ευρωπαϊκής μητρόπολης. Στα δαιδαλώδη εμπορικά κέντρα βρήκαν τη δημόσια ζωή που τους στερεί ο πραγματικός δημόσιος χώρος.

Πριν όμως ξεκινήσει οποιαδήποτε συζήτηση περί δημόσιου χώρου, είναι ανάγκη να διευκρινίσουμε τι ακριβώς περιλαμβάνει η έννοια αυτή. Προτείνεται ένας λιτός και συμβατικός ορισμός του δημόσιου χώρου, ο οποίος να αποκρυσταλλώνει την ουσία του χωρίς περιττές εξειδικεύσεις. Δημόσιος είναι ο χώρος που “δεν προορίζεται για ιδιωτική χρήση, αλλά εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον”⁴. Ο δημόσιος χώρος διακρίνεται περαιτέρω σε δύο κατηγορίες: τον κοινόχρηστο και τον κοινωφελή. Οι κοινόχρηστοι δημόσιοι χώροι (δρόμοι, πάρκα, πλατείες) χαρακτηρίζονται από την ελεύθερη χρήση του κοινού που τους επισκέπτεται και την απαγόρευση δόμησης μόνιμων κατασκευών. Στους δε κοινωφελείς (σχολεία, νοσοκομεία, διοικητικά κτίρια), η χρήση αφορά την εξυπηρέτηση ειδικών σκοπών και υπόκειται σε περιορισμούς, ενώ η δόμηση είναι γενικά επιτρεπτή. Στο εξής, η χρήση του όρου δημόσιος χώρος θα γίνεται πάντα με την έννοια του κοινόχρηστου δημόσιου χώρου, δηλαδή των υπαίθριων και ανοιχτών χώρων της πόλης.

Αν κοιτάξουμε προσεκτικά τον ορισμό, θα διαπιστώσουμε ότι το κάθε σκέλος του αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του δημόσιου χώρου: “δεν προορίζεται για ιδιωτική χρήση” και “εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον”.

⁴ Βλ. Λαλένης Κωνσταντίνος, “Η εξασφάλιση του δημόσιου χώρου στις ελληνικές πόλεις. Νομοθετικές ρυθμίσεις και εφαρμογές” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα” (πληθικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 273.

Μετατοπίζοντας τα στοιχεία αυτά στη σύγχρονη πραγματικότητα, αντιλαμβανόμαστε αμέσως το μέγεθος της καταστρατήγησης του ορισμού. Διότι η δραστηριοποίηση επιχειρήσεων εντός του δημόσιου χώρου, αυτόματα τον καθιστά πεδίο ανάπτυξης ιδιωτικών συμφερόντων, ενώ η διαρκώς εντεινόμενη κρατική καταστολή που πραγματοποιείται στο όνομα της ασφάλειας και της αποσόβησης τρομοκρατικών χτυπημάτων, τον θέτουν μοιραία στην υπηρεσία των κρατικών συμφερόντων.

Έχει τεράστια σημασία για τη σωστή προσέγγιση και κατανόηση της έννοιας του δημόσιου χώρου να υπογραμμίσουμε τη διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και το κρατικό συμφέρον. Τόσο στα νομικά κείμενα, όσο και στη συνείδηση του κόσμου, λαμβάνει χώρα μια ανεπίτρεπτη ταύτιση των δύο, κατά τρόπο ώστε, όταν αναφερόμαστε στο δημόσιο συμφέρον, καταλήγουμε πάντα να εννοούμε οτιδήποτε συντείνει στην εδραίωση και ομαλή λειτουργία του κρατικού μηχανισμού. Ωστόσο μια τέτοια οπτική εξοβελίζει τον άνθρωπο από το κέντρο του ενδιαφέροντος και τον καθιστά απλό γρανάζι του κρατικού συστήματος, με την υποχρέωση να συμμορφώνεται σε κάθε επιταγή που προάγει και συντηρεί την εξουσία του κράτους⁵. Ένας τόσο παθητικός ρόλος, ο οποίος θα εξαντλείται στη συναίνεση και την υπακοή σ' ένα αόριστο, άνωθεν προσδιορισμένο κρατικό συμφέρον, καθόλου δεν αρμόζει στην έννοια και την ποιότητα του δημοσίου συμφέροντος. Ανάλογη ταύτιση παρατηρήθηκε και κατά τις πρόσφατες κινητοποιήσεις στο χώρο της παιδείας, όταν τέθηκε ξανά επί τάπητος το ενδεχόμενο κατάργησης του πανεπιστημιακού ασύλου. Όμως ο δημόσιος χαρακτήρας των πανεπιστημίων και ο δημόσιος διάλογος στους κόλπους τους, δε συνεπάγεται σε καμία περίπτωση την κηδεμόνευση των ιδρυμάτων από το κράτος ή την εκφορά ενός κυρίαρχου κρατικού λόγου που δε θα επιδέχεται αντιρρήσεις.

Αντίστοιχα και στο δημόσιο χώρο της πόλης, αυτό που του προσδίδει πράγματι δημόσιο χαρακτήρα είναι η υπηρετήση των ανθρώπινων αναγκών σε

⁵ Το πολιτικό δόγμα, με τη μορφή του κράτους, διαλύει τα τελευταία ίχνη του κοινωνικού δόγματος, αντικαθιστώντας όλες τις κοινοτικές σχέσεις με γραφειοκρατικές σχέσεις. Βλ. Bookchin Murray, "Τα Όρια της Πόλης", μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 165.

κοινωνικότητα και πολιτική εμπλοκή⁶. Κάθε περαιτέρω ανάμειξη ιδιωτικών ή κρατικών συμφερόντων, απομυζεί σημαντικό μέρος της δημόσιας λειτουργίας του και τον καταδικάζει να παραπαίει σε ενδιάμεσους ρόλους που δεν είναι ποτέ αμιγώς δημόσιοι. Η ανθρωπογεωγραφία του αθηναϊκού δημόσιου χώρου ακολουθεί πιστά αυτό το “υβριδικό” μοντέλο -κατά το πρότυπο των προηγμένων δυτικών μητροπόλεων- και συγκεράζει επικίνδυνα διαφορετικές, συχνά αντιτιθέμενες μεταξύ τους λειτουργίες. Οι συνέπειες αυτών των τάσεων είναι καταστροφικές για τον άνθρωπο και τον πολίτη, κι αποτελούν το εναρκτήριο λάκτισμα μιας διαδικασίας που αναμένεται να τερματιστεί με τον αφανισμό της πόλης...

⁶ Η Σήλια Νικολαΐδου απαριθμεί τέσσερις χώρους κοινωνικοποίησης μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι λεγόμενοι “χώροι κοινωνικής επαφής και φυγής” (υπαίθριοι και κλειστοί δημόσιοι χώροι). Διότι η “συχνή παρουσία σε δημόσιους χώρους σπάει τα σύνορα της ανωνυμίας και οι άνθρωποι, ξένοι ουσιαστικά, γίνονται οικείοι. Οι σχέσεις πλέον προσδιορίζονται από τη συχνότητα της οπτικής επαφής”. Βλ. Νικολαΐδου Σήλια, “Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου”, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 314.

την κλασική Αθήνα. Ακολούθησε η λεγόμενη *εμπορική* πόλη, στην οποία το βάρος δίνεται στην εμπορική της λειτουργία, μέσα από τη διεύρυνση της επικοινωνίας και την προώθηση των χρηματικών συναλλαγών. Η πόλη, με τη μορφή αυτή, φαίνεται να κυριαρχεί στη Δυτική Ευρώπη μέχρι και τον 16^ο αιώνα περίπου, προετοιμάζοντας κατά κάποιον τρόπο τη μετάβαση στη γνωστή μας *βιομηχανική* πόλη. Με τη συντέλεση της βιομηχανικής επανάστασης, προκλήθηκε μια αθρόα μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού προς την πόλη, με αποτέλεσμα τη διαρκή επέκταση των ορίων της. Η δημιουργία ολοένα και περισσότερων μακρινών περιφερειών (προαστίων) οδήγησε αναπόφευκτα σ' αυτό που ο Lefebvre αποκαλεί "έκρηξη της μορφής της παραδοσιακής πόλης"¹⁰. Έτσι, στα πλαίσια δηλαδή αυτής της διπλής, κατά Lefebvre, διαδικασίας της εκβιομηχάνισης-αστικοποίησης, άρχισαν να οικοδομούνται σταδιακά οι μεγάλες μητροπόλεις. Οι μητροπόλεις αυτές, ως έκφανση του βιομηχανικού καπιταλισμού που είχε πια αρχίσει να εδραιώνεται στις κοινωνίες της Δύσης, στόχευαν στην αποδοτικότερη οργάνωση της παραγωγής και λειτούργησαν ως πόλοι συσσώρευσης ισχύος και κεφαλαίου.

Ωστόσο, η εξέλιξη της πόλης δε σταματά εδώ. Η "απο-βιομηχάνιση", που ξεκινάει ήδη από τη δεκαετία του '80, και η συνακόλουθη αλλαγή στον τρόπο παραγωγής μετέβαλλαν ριζικά τον οικονομικό ρόλο και τη λειτουργία των μεγάλων αστικών κέντρων σε Ευρώπη και Αμερική. Ο Αθανάσιος Αραβαντινός περιγράφει σε αδρές γραμμές τις αλλαγές που λαμβάνουν χώρα την περίοδο αυτή, και μπορούν να συμπυκνωθούν σε τρία βασικά σημεία: την εγκατάλειψη παλαιών βιομηχανικών μονάδων και μεταφύτευσή τους στον τρίτο κόσμο, την επέκταση του τριτογενούς τομέα και, τέλος, τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας¹¹.

Παραδομένη σε μια μοίρα που τη θέλει να ακολουθεί πιστά τα σημεία των καιρών, η πόλη συμπορεύεται με την εποχή, αλλά και καθορίζεται από αυτήν. Σήμερα, συνηθίσαμε να αποδίδουμε το καθετί με όρους μπροστά από τους

¹⁰ Βλ. ο.π., σελ. 92.

¹¹ Βλ. Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., "Υπαίθριοι χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου", εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988, σελ. 82-83.

οποίους επικολλάμε, συνήθως, το πρόθεμα: “μετά-” (post-), με την αξίωση να υπογραμμίσουμε τη θεμελιώδη διαφορά των δύο όρων. Το αν τελικά καταλήγουμε να μιλάμε για διαφορετικό πράγμα ή όχι, και αν όντως υπάρχει ειδοποιός διαφορά ανάμεσα στους όρους, είναι θέμα που χρήζει τεράστιας συζήτησης. Ακολουθώντας, πάντως, την προσφιλή συνήθεια της εποχής, θα αποδίδουμε τη μορφή της σύγχρονης πόλης με τον όρο “μετά-πολη”.

Επειδή το χρονικό σημείο εκκίνησης της μετα-νεωτερικότητας είναι εξαιρετικά ρευστό, είναι εξίσου δύσκολο να τοποθετήσουμε χρονικά την εμφάνιση του αστικού μορφώματος που καλείται “μετάπολη”. Κυρίως γίνεται κατανοητό μέσω των χαρακτηριστικών του, τα οποία παραπέμπουν σε μια αλλαγή της δομής και των κοινωνικών σχέσεων της πόλης που γνωρίσαμε ως τώρα. Οι ραγδαίες εξελίξεις της τεχνολογίας στον τομέα των μεταφορών και των τηλεπικοινωνιών, οδήγησαν σε μια πολύπλοκη δικτύωση, πρώτα στο εσωτερικό των πόλεων, κι έπειτα, μακροσκοπικά, σε διεθνές επίπεδο. Οι αποστάσεις εκμηδενίζονται μέσα από τη βελτίωση των συγκοινωνιών και την ταχύτητα των νέων μεταφορικών μέσων, ενώ η επικοινωνία σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων ενισχύεται θεωρητικά, με τη βοήθεια των κινητών τηλεφώνων και των φορητών υπολογιστών. Ακόμα και η ίδια η έννοια του χρόνου τίθεται σε επαναδιαπραγμάτευση, καθώς παύει, πλέον, να τελεί σε συνάρτηση με την απόσταση και από “χαμένος” γίνεται “αξιοποιήσιμος”¹².

Με αφορμή τα νέα αυτά χαρακτηριστικά του σύγχρονου άστεως, πολλοί έκαναν λόγο για το “τέλος της πόλης”, καθώς διαπιστώνουν πως μεταβάλλεται άρδην ο χαρακτήρας της αστικής ζωής και η εμπλοκή στις αστικές λειτουργίες. Οι επικριτές αυτής της άποψης βιάστηκαν να τους διαψεύσουν, με το επιχείρημα ότι το αίσθημα του ανήκειν σε ένα “ορισμένο αστικό σύμπλεγμα” δεν μπορεί εύκολα να εξαλειφθεί, αλλά εξακολουθεί να υπάρχει με νέα μορφή. Οι ίδιοι μιλούν για έναν αναγκαίο επαναπροσδιορισμό της αστικότητας, με την έννοια ότι αυτή δε θα βασίζεται πια στην πυκνότητα του πληθυσμού ή τη συγκέντρωση αστικών

¹² Βλ. Ιωάννου Βύρων και Πολυχρονόπουλος Δημήτρης, “Metropolis: Αποκλίσεις και μεταφορές στην Αθήνα” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα” (πιμνητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 207.

λειτουργιών σε ορισμένο τόπο, αλλά στη δυνατότητα πρόσβασης στα δίκτυα. Πρόκειται για ένα ιδιότυπο κριτήριο αστικότητας, ποιοτικά διάφορο από αυτό που παραδοσιακά καθόριζε την πόλη στο παρελθόν. Άλλωστε και η ίδια η έννοια του δικτύου ή της πρόσβασης σ' αυτό δεν μπορεί να γίνουν κατανοητά με επίκληση των κλασικών θεωριών του χώρου, δεδομένου ότι η κοινωνία των τόπων (space of places) απορυθμίζεται¹³ και στη θέση της αναδύεται μια νέα χωρικότητα: οι ροές.

Βεβαίως τα δίκτυα δεν καλύπτουν μόνο το τοπίο μιας πόλης, αλλά διατρέχουν πολύ ευρύτερες επιφάνειες, συνδέοντας περιφερειακά περισσότερες πόλεις ή περισσότερα κράτη μεταξύ τους. Έτσι, η πόλη παύει να αποτελεί ένα "μεμονωμένο σημείο πάνω στο γεωγραφικό χάρτη", και μετατρέπεται στη λεγόμενη *πόλη-κόμβο*, δηλαδή σε κομβικό σημείο των παγκόσμιων μεταφορικών, ενεργειακών και πληροφοριακών δικτύων¹⁴.

Είδαμε ότι η "μετάπολη" από άποψη δομής απαρτίζεται από δίκτυα μεταφορών και επικοινωνιών. Από την άποψη της μορφής, εκείνο που τη διαφοροποιεί ριζικά από την προκάτοχο της "βιομηχανική πόλη" είναι μια ιδιόμορφη "πολιτιστική στροφή", στα πλαίσια της οποίας δίνεται προβάδισμα στον καλλωπισμό και στη διακόσμηση του αστικού τοπίου, έναντι του πολεοδομικού σχεδιασμού που χαρακτήριζε τις νεωτερικές κοινωνίες. Αντί, λοιπόν, για ουσιαστικές πολεοδομικές μεταρρυθμίσεις, το ενδιαφέρον στρέφεται πια στην ενίσχυση της ορατότητας της πόλης, ώστε να μπορεί να διαφημιστεί ως τόπος μοναδικός ("πολεο-διαφήμιση"), και με αυτόν τον τρόπο να προσελκύσει το επιχειρηματικό ενδιαφέρον¹⁵. Παραμερίζεται, με άλλα λόγια, ο στρατηγικός πολεοδομικός σχεδιασμός (urban planning) για να αντικατασταθεί από μια

¹³ Βλ. ο.π., σελ. 206.

¹⁴ Βλ. Αραβαντινός Αθανάσιος, "Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου", εκδόσεις: Συμμετρία, Αθήνα, 1997, σελ. 422.

¹⁵ Στη μετανεωτερική κοινωνία αναπτύσσονται στρατηγικές για την ανάδειξη της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας των πόλεων προς χάρην του παγκόσμιου τουρίστα. Οι πόλεις εισέρχονται κι αυτές στο στίβο του marketing της νεοφιλελεύθερης Ευρώπης και Αμερικής. Βλ. Λεοντίδου Λίλα, "Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: από την πολεοδομική πολιτική στην επιχειρηματική πόλη" στο: "Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα" (τμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 288.

αρχιτεκτονική και πολεοδομική σύνθεση που ρέπει στον αισθητικισμό (urban design).

Αυτή η προσπάθεια να αναδειχθεί η πόλη προκειμένου να γίνει ελκυστική και πρόσφορη για κατανάλωση από τον τουρίστα, εξηγεί γιατί πολλά από τα τοπία της νεωτερικότητας, όπως τα ναυπηγεία και τα εργοστάσια, μολονότι δεν έχουν πια καμία χρηστική αξία, εντούτοις διατηρούνται και ανακατασκευάζονται για να γίνουν αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης. Δεν είναι παρά “αισθητικά απολιθώματα”, που λειτουργούν ως “θέατρα μνήμης”, με σκοπό να φέρουν το παρελθόν στο παρόν τοπίο. Αντίστοιχο ρόλο επιτελεί η ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων, η ανασύλωση μνημείων, η αναγωγή κτιρίων σε σύμβολα πολιτισμού, κι όλα αυτά στα πλαίσια μιας ανέντιμης αισθητικοποίησης της παράδοσης, που δεν προσβλέπει παρά στον ξέφρενο αστικό ανταγωνισμό. Έχοντας, λοιπόν, μεταβεί στην επιχειρηματική πόλη των αποσπασματικών, καθαρά αισθητικών παρεμβάσεων, των “υβριδικών τοπίων” και της τυφλής υπηρέτησης του κέρδους, αναρωτιέμαι, τελικά, πώς μπορούμε να αισιοδοξούμε ότι η πόλη εξακολουθεί να υπάρχει ως τέτοια, κι εμείς να αισθανόμαστε πολίτες της...

2. Η πολεοδομία αλλάζει: Από τη Χάρτα των Αθηνών στη Νέα Πολεοδομία

Παρά το γεγονός ότι η πολεοδομία ως ξεχωριστός κλάδος εμφανίζεται μόλις το 19^ο αιώνα¹⁶, προσπάθειες ορθολογικής διάταξης του αστικού χώρου εντοπίζονται διάσπαρτες και σε προγενέστερο στάδιο. Το Ιπποδάμειο Σύστημα (σύστημα κάθετων αξόνων που καθόριζαν γεωμετρικά έναν περικλειστο χώρο), σύμφωνα με το οποίο χτίστηκαν οι Ιωνικές πόλεις της Μικράς Ασίας, οι ελληνικές

¹⁶ Τα πρώτα βήματα προς τον πολεοδομικό σχεδιασμό αποτελούνταν από νομοθεσίες και κανονισμούς για να αντιμετωπιστούν οι άθλιες συνθήκες υγιεινής που η Βιομηχανική Επανάσταση είχε δημιουργήσει στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Οι αυξανόμενες επιδημίες χολέρας δεν απειλούσαν μόνο τις φτωχές συνοικίες των πόλεων αλλά και τις εύπορες, και μπορούσαν να τεθούν υπό έλεγχο μόνο με συνειδητές προσπάθειες για βελτίωση της αστικής υγιεινής και των συνθηκών διαβίωσης. Βλ. Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 142.

αποικίες της Νότιας Ιταλίας και Σικελίας και οι Ελληνιστικές πόλεις αργότερα¹⁷, αποτελεί περίτρανη απόδειξη ότι ο αναλυτικός νους δεν αναδύθηκε στους κόλπους της Νεωτερικότητας, αλλά προϋπήρχε αυτής¹⁸. Αντίστοιχης αυστηρότητας ήταν και το Ρωμαϊκό πολεοδομικό σύστημα, το οποίο επηρέασε, με τη σειρά του, την πολεοδομία της Αναγέννησης.

Απέναντι στο στεγνό, μηχανιστικό σχεδιασμό τούτων των πρώιμων ευρωπαϊκών πόλεων, ο Murray Bookchin αντιπαραθέτει το φωτεινό παράδειγμα της αρχαίας Αθήνας και του μεσαιωνικού δήμου. Πρόκειται για αστικά περιβάλλοντα που διαμόρφώθηκαν “αυθόρμητα από την επιθυμία για στενή κοινωνικότητα”¹⁹, δε συμμορφώθηκαν σε αυταρχικές πολεοδομικές νόρμες, αλλά υιοθέτησαν ως μόνη κι αναγκαία σχεδιαστική αρχή την ανθρώπινη κλίμακα και την “εμπειρία των ανθρώπων”. Εκθειάζει, όχι άδικα, την επιτυχία με την οποία κατόρθωσαν τελικά να πραγματώσουν μια αισθητική καλαισθησία απόλυτα εναρμονισμένη με την εξυπηρέτηση των καθημερινών τους αναγκών, βιοτικών και κοινωνικών.

Διατρέχοντας βιαστικά τους αιώνες φτάνουμε αισίως στον 20^ο, κι ερχόμαστε αντιμέτωποι με μια πολεοδομία που έχει πια εδραιωθεί ως αυτόνομος κλάδος και πρόκειται να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των σύγχρονων μητροπολιτικών κέντρων. Την περίοδο αυτή, η πολεοδομία σημαδεύεται από τις επιρροές του Μοντερνισμού, καθώς οι κύριοι εκπρόσωποί της προέρχονται από τους κύκλους του μοντέρνου κινήματος, με προεξάρχουσα μορφή το Le Corbusier. Οι προτάσεις που διατυπώνονται τότε από διακεκριμένους πολεοδόμους-εκφραστές του Μοντερνισμού συνοψίζονται με τη

¹⁷ Βλ. Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., “Υπαίθριοι χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου”, εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988, σελ. 37.

¹⁸ Ωστόσο, δεν έφτασε ποτέ στο σημείο να αλλοιώσει εντελώς το φυσικό τοπίο ή να διαιρέσει την πόλη σε διακριτές ζώνες χρήσεων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Δεσποτόπουλο, η κατοικία ενσωματώνεται στην αγορά, ενώ τα αμυντικά τείχη είναι μη γεωμετρικά, προσαρμοσμένα στην τυχαία μορφή της φύσης. Το πποδάμειο σύστημα δεν ήταν μια φορμαλιστική, σκληρή σχηματοποίηση της πόλης, αλλά μια αποσαφηνισμένη γεωμετρική διάρθρωση της δημοκρατικής κοινωνίας. Βλ. Δεσποτόπουλος Ιωάννης, “Η ιδεολογική δομή των πόλεων”, μετάφραση: Κωνσταντίνος Σερράος, επιμέλεια: Κώστας Θεολόγου, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1997, σελ. 39 και 45.

¹⁹ Βλ. Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 129.

μορφή 95 θέσεων πάνω σε πολεοδομικά ζητήματα, οι οποίες φέρουν το γενικό τίτλο: "Χάρτα των Αθηνών". Το κείμενο της Χάρτας συντάχθηκε κατά το 4^ο συνέδριο του C.I.A.M. (Congrès International d' Architecture Moderne), που διεξήχθη στην Αθήνα το 1933. Η "Χάρτα των Αθηνών" πρωτοδημοσιεύτηκε το 1942 κι έμελλε να αποτελέσει στο εξής το ευαγγέλιο των σύγχρονων πολεοδόμων.

Η βασική αρχή που διέπει το σύνολο των επιμέρους προτάσεων του κειμένου είναι ο *αυστηρός διαχωρισμός των αστικών λειτουργιών*. Στην υπ' αριθμόν 77 παράγραφο της Χάρτας γίνεται λόγος για τις 4 βασικές λειτουργίες (λειτουργίες κλειδιά, *les fonctions clefs*) της πολεοδομίας²⁰, οι οποίες αντιστοιχούν στις 4 κύριες δραστηριότητες της ζωής στην πόλη: κατοικία, εργασία, ψυχαγωγία, κυκλοφορία. Στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται η πρακτική αξία ενός στεγανού διαχωρισμού των εκφάνσεων της αστικής ζωής, ώστε να παρεμποδίζεται κάθε επέμβαση της μιας στην άλλη. Μ' αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται μια χρήσιμη ευταξία στο αστικό τοπίο, που ευνοεί, όχι μόνο την καλύτερη διεύθυνση της αστικής ζωής, αλλά και τον αποτελεσματικότερο έλεγχό της.

Στο Le Corbusier και γενικά στο πρόταγμα του αυστηρού ρασιοναλισμού και λειτουργισμού που προωθήθηκε με τη "Χάρτα των Αθηνών", ασκήθηκε δριμεία κριτική από σύγχρονους και μεταγενέστερους διανοητές. Ο Henri Lefebvre κατακεραυνώνει αυτόν τον "κλασικό καρτεσιανό ορθολογισμό" που δικαιολογεί χωρικές διακρίσεις και διαιρέσεις²¹. Ο ίδιος στο "Δικαίωμα στην Πόλη" μιλάει για μια *φασματική ανάλυση της πόλης*, περιγράφοντας αυτόν ακριβώς τον αναλυτικό διαχωρισμό που απομόνωσε τις λειτουργίες "λες και είναι χημικά στοιχεία ή πρώτες ύλες"²² και ο οποίος φέρει μοιραία την ευθύνη για τον

²⁰ Βλ. Le Corbusier, "La Charte d' Athènes, suivi de: *Entretien avec les étudiants des écoles d' Architecture*", éditions de Minuit, Paris, 1957, σελ. 99.

²¹ Η δημιουργία ζωνών (zoning), η οποία είναι υπεύθυνη -ακριβώς- για τον κατακερματισμό, τη διάλυση και το χωρισμό κάτω από την ομπρέλα μιας θεσμισμένης γραφειοκρατικής ενότητας, είναι συνυφασμένη με την ορθολογική δυνατότητα να κάνει διακρίσεις. Βλ. Lefebvre Henri, "The Production of Space", translated by: Donald Nicholson-Smith, editions: Blackwell (Oxford U.K. and Cambridge U.S.A.), Oxford, 1991, σελ. 317.

²² Βλ. Lefebvre Henri, "Το Δικαίωμα στην Πόλη: *χώρος και πολιτική*", μετάφραση: Πάνος Τουρνικιώτης - Κλωντ Λωράν, επιμέλεια: Νίκος Π. Καραχάλιος, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1977, σελ. 132.

ακρωτηριασμό της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο Miutay Bookchin, που ανέκαθεν θεωρούσε την πολεοδομία ως “έκφραση δυσπιστίας απέναντι στον αυθορμητισμό των κοινωνικών σχέσεων”, κάνει λόγο για εργαλειοποίηση της πόλης μέσω των *ινστρουμενταλιστικών κριτηρίων* που υιοθετούνται και ανάγονται αβίαστα σε κανόνες ομορφιάς και κοινωνικής ολοκλήρωσης²³.

Εύλογο είναι ότι η κριτική ενός μαρξιστή κοινωνιολόγου όπως ο Lefebvre ή ενός ελευθεριακού στοχαστή όπως ο Bookchin πάνω στην πολεοδομία θα είναι πιο ριζοσπαστική από αυτήν που θα αναμέναμε από έναν πολεοδόμο, καθώς ο τελευταίος πολύ δύσκολα θα μπορούσε να απαρνηθεί τη χρησιμότητα του σχεδιασμού βάσει ρασιοναλιστικών κριτηρίων. Τα σχέδια των σύγχρονων μητροπόλεων δεν αφήνουν πολλά περιθώρια αμφισβήτησης ότι σύσσωμη σχεδόν η κοινότητα των πολεοδόμων ασπάστηκε περιχαρής τις θέσεις του Le Corbusier. Όταν όμως με την πάροδο του χρόνου άρχισαν να αναφαίνονται τα πρώτα δείγματα αστικής παθολογίας εξαπτίας της δημιουργίας ζωνών εργασίας, εκφυλισμένων “υπνουπόλεων” και γκέτο ελεύθερου χρόνου, ο προβληματισμός αρχιτεκτόνων και πολεοδόμων για την εξεύρεση άμεσης λύσης εντάθηκε δραματικά.

Απόρροια της κλιμακούμενης ανησυχίας γύρω από την τύχη των πόλεων αποτέλεσε η σύνταξη ενός νέου κειμένου, σε ανάλογο κανονιστικό ύφος, που τιτλοφορήθηκε: “Χάρτα της Νέας Πολεοδομίας”. Όπως προκύπτει από την ανάγνωσή του, οι συντάκτες-αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι φάνηκαν διστακτικοί στο να αμφισβητήσουν συλλήβδην τις κατευθυντήριες αρχές του Μοντερνισμού. Απεναντίας, επιχείρησαν ένα “δημιουργικό” μπόλιασμα ορισμένων “χρήσιμων” στοιχείων που κληροδότησε το μοντέρνο κίνημα και άλλων, που είτε διατυπώθηκαν τότε ως προτάσεις εκτός του κινήματος, είτε υπαγορεύονται τώρα από τις διαφορετικές ανάγκες της “μετα”-μοντέρνας συνθήκης. Η νέα Χάρτα αποτελείται από 27 άρθρα-αρχές, όπου αποκρυσταλλώνονται τα συμπεράσματα των ατέρμονων συζητήσεων της εικοσαετίας 1970-1990.

²³ Βλ. Bookchin Miutay, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 141.

Στις συζητήσεις αυτές κυριαρχεί ένα πνεύμα σχετικοποίησης και χαλάρωσης του αυστηρού πολεοδομικού σχεδιασμού. Έτσι, η οικοδόμηση αυθαιρέτων στην Ελλάδα και το αντίστοιχο *gecekondu* στην Τουρκία επανεξετάζονται, ιδωμένα πα με μια περισσότερο θετική ματιά, και, ως ένα βαθμό εξιδανικεύονται. Προτάσεις που στο παρελθόν αντιμετωπίστηκαν με έντονη καχυποψία, όπως αυτή του “μη σχεδιασμού”²⁴ έρχονται στο προσκήνιο, πιο επίκαιρες από ποτέ. Δεν είναι τυχαία και η αναγωγή της κοινότητας σε βασική μονάδα για την οργάνωση του χώρου, όχι φυσικά στη βάση μιας ελευθεριακής αυτο-οργάνωσης του χώρου, αλλά κυρίως ως “πρότυπο χωρικού ντετερμινισμού”²⁵.

Μια εξίσου σημαντική στροφή είναι η υπόμνηση της αειφορίας (ή βιωσιμότητας) σε όλα σχεδόν τα σύγχρονα κείμενα. Τα έντονα οικολογικά προβλήματα των σύγχρονων πόλεων λόγω έλλειψης πρασίνου και ελεύθερων χώρων πυροδότησαν προσπάθειες για βιοκλιματικό σχεδιασμό και εισαγωγή φυσικών στοιχείων στο αστικό περιβάλλον. Τέλος, η ανάγκη προσέλκυσης επενδύσεων στην πόλη είναι μια νέα παράμετρος που δεν μπορεί να αγνοήσει ο πολεοδομικός σχεδιασμός. Στο έλεος μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, η πόλη πασχίζει να αναβαθμίσει την εικόνα της ώστε να αποκτήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που θα την κάνουν ανταγωνιστική. Μόνο μια πόλη με άριστο συγκοινωνιακό δίκτυο, με έργα πολιτισμού και οικιστικό περιβάλλον υψηλών προδιαγραφών μπορεί να ελπίζει ότι θα επιβιώσει στην κούρσα του ανταγωνισμού και θα καταλάβει μια αξιοπρεπή θέση στον παγκόσμιο αναπτυξιακό χάρτη.

Η “Χάρτα της Νέας Πολεοδομίας” διαρθρώνεται σε τρία μέρη: το πρώτο αφορά την ανάπτυξη της περιφέρειας, το δεύτερο τη γειτονιά και τους συγκοινωνιακούς άξονες, και το τελευταίο το τρίπτυχο κτίριο-δρόμος-οικοδομικό

²⁴ Αναδημοσιεύεται σχολιασμένο και με έντονες αναφορές στο σήμερα, άρθρο των R. Banham, P. Barker, P. Hall και C. Price στο περιοδικό *New Society*, 20 Μαρτίου 1969, με τίτλο “Μη σχεδιασμός: ένα πείραμα στην ελευθερία”, όπου τίθεται εισαγωγικά το ερώτημα: Γιατί δεν έχουμε το θάρρος, όταν είναι πρακτικό, να αφήνουμε τον κόσμο να διαμορφώνει μόνος του το περιβάλλον του; Βλ. Μαυρίδου Μαρία, “Η Νέα Πολεοδομία ως κυρίαρχος λόγος και η ελληνική πόλη” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20° στον 21° αιώνα” (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 346.

²⁵ Βλ. ο.π., σελ. 348.

τετράγωνο. Η σημαντικότερη διαφορά της Χάρτας από την προκάτοχό της “Χάρτα των Αθηνών” εντοπίζεται στην *ανάμειξη των αστικών χρήσεων*, που κρίνεται πλέον ότι εξυπηρετεί καλύτερα τη ζωή της πόλης. Ωστόσο, η ανάμειξη αυτή δε σημαίνει σε καμία περίπτωση πλήρη απεμπόληση του λειτουργισμού και της ορθολογικής διευθέτησης του χώρου που κληροδότησε η νεωτερική σκέψη²⁶. Μια ακόμη εξόφθαλμη διαφορά της είναι η στροφή του ενδιαφέροντος στην αισθητική και η προσπάθεια ενίσχυσης της εξωτερικής εικόνας της πόλης. Διαβάζοντας τη “Χάρτα των Αθηνών” προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι αποφεύγεται κάθε αναφορά στην αισθητική αναβάθμιση των πόλεων, κι αυτό διότι ο μοντερνισμός έθετε ως προτεραιότητα την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα το αίτημα για καλαισθησία. Αντίθετα, οι εκπρόσωποι της Νέας Πολεοδομίας θέλησαν να καλύψουν αυτή την έλλειψη, αντιστρέφοντας τους όρους, εμμένοντας σε μια πόλη πρώτιστα ελκυστική και δευτερευόντως εύτακτη ή λειτουργική.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι ενδεχομένως ενυπάρχουν αγαθές προθέσεις στους συντάκτες και των δύο κειμένων. Δε θα έπρεπε να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι ο Le Corbusier επέδειξε κάποια μέριμνα για την αύξηση των υπαίθριων χώρων, τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής στις κατοικίες και γενικότερα, την εξασφάλιση ενός *minimum* ποιότητας ζωής στην πόλη. Από την άλλη, οι θέσεις των σημερινών πολεοδόμων αποδεικνύουν μια παρήγορη συνειδητοποίηση της καταστροφής των χωρικών και κοινωνικών ιστών που επιφέρει ο στεγανός διαχωρισμός των αστικών λειτουργιών. Πάντως, μια πολεοδομία βασισμένη στη λειτουργική τυπολογία²⁷ ή προσανατολισμένη στην αισθητική αναβάθμιση θα εγκυμονεί πάντοτε κινδύνους για την πόλη και τον άνθρωπο. Αλλά και οποιαδήποτε πολεοδομία που απονέμει

²⁶ Οι πιο πρόσφατες θεωρητικές θέσεις, αλλά και ακολουθούμενες πρακτικές δέχονται μια ορθολογική ανάμειξη, με προϋπόθεση, όμως, τη μη όχληση και την ύπαρξη κάποιων αμοιβαίων σχέσεων ή ακόμα και εκλεκτικής συγγένειας. Βλ. Αραβαντινός Αθανάσιος, “Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου”, εκδόσεις: Συμμετρία, Αθήνα, 1997, σελ. 154.

²⁷ Λειτουργική τυπολογία είναι η άρθρωση συγκεκριμένων κατηγοριών σχημάτων και στερεών με τυπικές κατηγορίες χρήσης. Για παράδειγμα, το σύνολο πλατεία-δρόμος-οικοδομικό τετράγωνο γίνεται λειτουργική κατηγορία όταν τυποποιούνται τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του. Βλ. Κομνηνός Νίκος, “Θεωρία της Αστικότητας: Αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης” (τόμος Γ’), εκδόσεις: Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ. 95.

3. Η Αθήνα αλλάζει

3^α) Η αρχαία Αθήνα

Από την πολεοδομικά άναρχη αλλά πολιτικά συγκροτημένη αρχαία Αθήνα καταλήγουμε σήμερα σε μια πολεοδομικά, πολιτικά και κοινωνικά διαβρωμένη “πόλη”. Η κλασική Αθήνα υπήρξε πρότυπο πόλης σε όλα τα επίπεδα. Ακόμα και η ανυπαρξία σχεδίου που καθόρισε τη δομή της, εξυμνήθηκε πολλάκις ως το λαμπρότερο παράδειγμα αυτο-οργάνωσης του χώρου από τον πολίτη. Η πόλη μοιάζει με “ακατάστατο λαβύρινθο”, αφού στερείται κάθε ορατής κανονικής διάταξης. Κατά το Bookchin δεν ήταν τυχαία η επιλογή των Αθηναίων να οικοδομήσουν την πόλη τους χωρίς προσφυγή σε προδιαγεγραμμένες σχεδιαστικές νόρμες, αλλά συνειδητή ενέργεια. Διότι αντιλαμβάνονταν ότι η ζωή στην πόλη είναι *βιωματική* εμπειρία και δεν εξαντλείται σε ένα σχέδιο το οποίο θα ευχαριστούσε μια θεότητα που ατενίζει τα ανθρώπινα έργα από τους ουρανούς ή έναν ολύμπιο αρχιτέκτονα “που βάζει τη γεωμετρική συμμετρία πάνω από τις εγκόσμιες εμπειρίες της καθημερινότητας”³¹.

Η αρχαία Αθήνα ήταν ένα πραγματικό *άστυ* κι όχι μια “φαινομενική”³² πόλη. Δεν τη χαρακτήριζε μόνο η οικοδομική της υπόσταση, αλλά ένα πλέγμα πολύ πιο σύνθετων και αλληλεπιδρώντων παραγόντων: οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών. Αλλά εκτός από το σεβασμό στον εαυτό τους και την ολότητα, οι αρχαίοι Αθηναίοι ζούσαν σε αγαστή αρμονία με τη φύση. Αλλοίωσαν ελάχιστα στο φυσικό τοπίο και οποιαδήποτε επέμβαση ακολουθούσε απαρέγκλιτα το ανάγλυφο της περιοχής (φιδωτοί δρόμοι, οικήματα εναρμονισμένα με τις καμπύλες του εδάφους). Ο Δημήτρης Πικιώνης επιμένει να

³¹ Βλ. Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 130.

³² Για τον Ιωάννη Δεσποτόπουλο, “φαινομενική” πόλη είναι ένας “πολεοειδής σχηματισμός” που προσιδιάζει σε στρατόπεδο ανθρώπων, οι οποίοι φυτοζωούν χωρίς οικονομική και πολιτική δραστηριότητα. Ως παράδειγμα τέτοιας πόλης αναφέρει τη συγκέντρωση των υπηκόων γύρω από το προστατευμένο κτίριο του ηγεμόνα. Βλ. Δεσποτόπουλος Ιωάννης, “Η ιδεολογική δομή των πόλεων”, μετάφραση: Κωνσταντίνος Σερράος, επιμέλεια: Κώστας Θεολόγου, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1997, σελ. 24.

εγκωμιάζει με κάθε ευκαιρία στα κείμενά του το κάλλος του αρχαίου αττικού τοπίου και να θλίβεται για την μεταπολεμική, εντατική λατομία λόφων και κατάχωση ποταμών, που του στέρησε κάθε ομορφιά και εσώτερο νόημα³³.

3β) Η μεταπολεμική Αθήνα

Το καθοριστικό βήμα προς τη σύγχρονη Αθήνα συντελείται μεταπολεμικά, οπότε ξεκινάει μια διαδικασία αθρόας μετανάστευσης προς την ελληνική πρωτεύουσα και ταχείας αστικοποίησης. Η προπολεμική Αθήνα, μην έχοντας γνωρίσει τη βιομηχανική λαίλαπα που στιγμάτισε τη μορφή των άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, εξακολουθεί να είναι βιώσιμη και ως ένα βαθμό, κοινωνικά συνεκτική. Ήδη, όμως, από τις δεκαετίες του '50 και του '60, η πόλη μετατρέπεται σε μια "αστική υπερσυγκέντρωση" και ταυτόχρονα πασχίζει να ανταποκριθεί στα "ζητούμενα του μεταπολεμικού εκμοντερνισμού" μέσα από μια ιδιότυπη απόπειρα ανοικοδόμησης που ελάχιστα ομοιάζει με τα ισχύοντα στις λοιπές μητροπόλεις. Η ανάγκη στέγασης των αγροτών που εγκατέλειπαν κατά χιλιάδες την ύπαιθρο σε αναζήτηση καλύτερης τύχης στην πρωτεύουσα, σε συνδυασμό με τη γενικότερη πολιτική αστάθεια της εποχής, οδήγησε τους επίδοξους οικιστές σε ανάληψη ίδιων πρωτοβουλιών για την αυτοστέγασή τους. Συχνά, γίνεται λόφος για "ιδιωτική ανοικοδόμηση" της Αθήνας, καθώς οι κυρίαρχες πρακτικές παραγωγής κατοικίας την εν λόγω περίοδο συνοψίζονται στη "λαϊκή περιφερειακή (και συχνά αυθαίρετη) αυτοστέγαση" και την αντιπαροχή³⁴.

³³ Βλ. Πικιώνης Δημήτρης, "Κείμενα", πρόλογος: Ζήσιμος Λορεντζάτος, επιμέλεια: Αγνή Πικιώνη-Μιχάλης Παρούσης, εκδόσεις: Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1987, σελ. 134-135.

³⁴ Βλ. Μαλούτας Θωμάς, "Προβλήματα κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης στην Αθήνα: Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής" στο: "Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα" (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 300.

Η αστικοποίηση αυτή “ιδιωτικού τύπου” παρήγε χώρο βασισμένο στη μικρομεσαία κλίμακα της πολυκατοικίας³⁵ χωρίς αναφορά σε κάποιο ευρύτερο ρυθμιστικό σχέδιο μεγάλης κλίμακας. Μολονότι φαντάζει ιδεατή μια αδιαμεσολάβητη οργάνωση του αστικού χώρου από τους οικιστές του, εντούτοις στην πράξη δεν έγινε με τη σύνεση και την ολιστική θεώρηση του αρχαιοελληνικού προτύπου. Αφενός, δεν ελήφθη καμία μέριμνα για το σχεδιασμό δημόσιων χώρων, αφετέρου αγνοήθηκε προκλητικά η προστασία του φυσικού τοπίου. Η πόλη κατέληξε να είναι “ένα τεράστιο, ισοπαχές στρώμα κτισμένου” και άνοιξε ο δρόμος για μια σειρά άλυτων προβλημάτων, που *εκ των υστέρων* κλήθηκε να μετριάσει η πολεοδομία³⁶. Προφανώς ήταν αδύνατο να αντιμετωπιστεί η κατάσταση, τη στιγμή που ήταν τετελεσμένη και παγιωμένη ως η νέα αστική πραγματικότητα.

Το μερίδιο της ευθύνης είναι ισομερώς διαμοιρασμένο σε κράτος και πολίτες. Η πολιτεία, από την πλευρά της, φάνηκε να συναινεί από την αρχή στη στρεβλή μορφή που έτεινε να πάρει η αστικοποίηση και συμπλέοντας ανέκαθεν με τα συμφέροντα των εργολάβων, συνειδητά παρέλειπε να στρέψει την ανοικοδόμηση σε κατευθύνσεις που θα εξασφάλιζαν βιωσιμότητα και κοινωνική ευημερία. Κι όταν η αυθαίρετη δόμηση πήρε ανησυχητικές διαστάσεις κι έγινε η αιτία ποικίλων μορφικών και κοινωνικών αδιεξόδων στην πόλη, το κράτος, μη μπορώντας να αντισταθεί σε μικροπολιτικά δελέατα, έσπευσε να απαντήσει με νομιμοποίηση αυθαιρέτων κι ένταξή τους στον πολεοδομικό ιστό. Τα άτομα, από την άλλη, όσο κι αν η ανάγκη άμεσης στέγασης προκαλούσε πιέσεις για εξίσου άμεσες λύσεις, δεν είναι καθόλου άμοιρα ευθυνών. Αντίθετα, με γνώμονα την

³⁵ Σύμφωνα με το Γιάννη Αίσωπο, η συνεχής επανάληψη με διαφοροποιήσεις της πολυπρογραμματικής μονάδας της πολυκατοικίας στη μεταπολεμική Αθήνα την καθιστά αστική μονάδα της σύγχρονης ελληνικής πόλης, κι αποτελεί την πραγμάτωση του κορμπυζιανού συστήματος dom-ipo (σκελετός οπλισμένου σκυροδέματος, κλιμακοστάσιο και φρέαρ ανελκυστήρα). Βλ. Αίσωπος Ιωάννης, “Στοιχεία του σύγχρονου αστικού τοπίου” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 161.

³⁶ Ο πολεοδομικός σχεδιασμός, με τον τρόπο που ασκήθηκε, δεν ενεργούσε προληπτικά, δηλαδή πριν εκδηλωθούν πιέσεις ανάπτυξης στο χώρο, αλλά *κατασταλτικά* με τη μορφή απαγορευτικών διατάξεων ως προς την κατάτμηση γης και τη δόμηση, ή επίσης, “*θεραπευτικά*” με παρεμβάσεις για αναβάθμιση περιοχών που αναπτύχθηκαν αυθαίρετα, χωρίς σχέδιο πόλης ή χωρίς υλικοτεχνική υποδομή. Βλ. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, “*Πολεοδομία: 2 Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992*”, Αθήνα, 1989, σελ.71.

ιδιοτέλεια και το προσωπικό συμφέρον, πολλές φορές έθεταν την κοινότητα σε δεύτερη μοίρα και αρνούσαν να συντονιστούν σε έναν από κοινού έλεγχο του “έγγειου παράγοντα” για να τον διαμορφώσουν στη βάση μιας καλύτερης εξυπηρέτησης του συνόλου. Το μικροαστικό όνειρο μιας παραθεριστικής κατοικίας (αυθαίρετου εξοχικού σπιτιού) ή η αδηφαγία των ιδιοκτητών μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων που έχτισαν τα μεγαθήριά τους μέσα σε δάση ή πάνω στον αιγιαλό, είναι ενδεικτικά της τροπής που πήρε η “αυτο-στέγαση” στην πορεία.

3γ) Η σύγχρονη Αθήνα

Συνεπώς, το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα καθόρισε κατ’ουσίαν τη μορφή της σημερινής Αθήνας. Η μετάβαση στη νέα εποχή αρχίζει για την Αθήνα από το 1980 δειλά, κι από το 1990 πιο δυναμικά. Πάντως, αν και ανήκει στην Ευρώπη, η πόλη της Αθήνας ουδέποτε ακολούθησε την πορεία των μεγάλων ευρωπαϊκών μητροπόλεων της βιομηχανικής περιόδου. Οι δυτικές μητροπόλεις μετέβαιναν διαδοχικά από το ένα στάδιο του καπιταλισμού στο άλλο, με αποτέλεσμα κάθε αστικός μετασχηματισμός να ακολουθεί την εξέλιξη των καπιταλιστικών δομών και να γίνεται έτσι νομοτελειακά αποδεκτός από την κοινωνία³⁷. Αντίθετα, η Αθήνα είναι μια πόλη του ευρωπαϊκού Νότου και συγκροτήθηκε στο πλαίσιο τελείως διαφορετικών ιστορικών και πολιτικών συγκυριών. Βρίσκεται στον αντίποδα των βορειοευρωπαϊκών πόλεων, οι οποίες στηρίχθηκαν στο θεσμικό σχεδιασμό και ένα παραδοσιακά ισχυρό κοινωνικό κράτος. Εκκινώντας από αποκλίνουσες αφετηρίες, η εξέλιξη της Αθήνας υπήρξε ουσιαδώς διάφορη και σε επίπεδο πολεοδομίας, ώστε να μιλάμε για ένα “επιπόλαιο μόνο άγγιγμα από τη νεωτερικότητα”³⁸. Επειδή, όμως, ούτε η Αθήνα, ούτε οι λοιπές πόλεις της

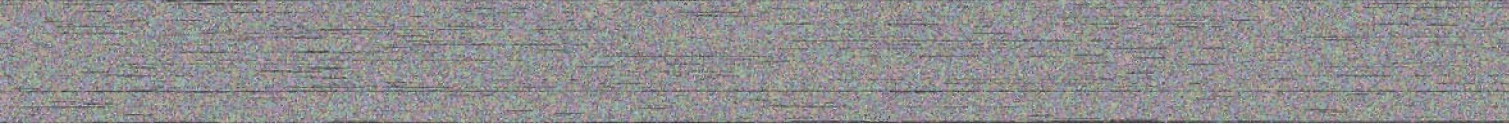
³⁷ Βλ. Ιωάννου Βύρων και Πολυχρονόπουλος Δημήτρης, “Metropolis: Αποκλίσεις και μεταφορές στην Αθήνα” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα” (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 213.

³⁸ Βλ. Λεοντίδου Λίλα, “Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: από την πολεοδομική πολιτική στην επιχειρηματική πόλη”, ο.π., σελ.295.

που αποβλέπουν στο μέγιστο κέρδος των επενδύσεων τους. Και ρήσεις όπως: “Η Αθήνα έπαψε πια να είναι το Παρίσι της Ανατολής κι έγινε μητρόπολη της Ευρώπης”⁵⁷ απηχούν το μέγεθος της σύγχυσης γύρω από τον πραγματικό ρόλο και τη λειτουργία της πόλης...

4. Ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα αλλάζει

4^α) Ακμή και παρακμή του δημόσιου χώρου

Όταν η πόλη ενδύεται νέες μορφές και εμπλουτίζεται με νέες λειτουργίες, ο δημόσιος χώρος, ως οργανικό τμήμα αυτού του μορφώματος, είναι λογικό να ακολουθεί κατά πόδας τις αλλαγές. Ο δημόσιος χώρος της αρχαίας Αθήνας συνεχίζει να αποτελεί ένα ανυπέρβλητο πρότυπο, χαμένο ανεπιστρεπτί στους αιώνες. Η Αθήνα τότε, κατασκευασμένη από τους κατοίκους και απόλυτα προσαρμοσμένη στις ανάγκες τους, είχε το χαρακτήρα μιας “κοινωνίας πόλης”, δηλαδή ενός χώρου που προοριζόταν για τους χρήστες του, υπερβαίνοντας κάθε ανταλλακτική αξία⁵⁸. Μόνο υπό αυτές τις προϋποθέσεις μπορούσε να επτευχθεί η λεγόμενη *οικειοποίηση* του αστικού χώρου -και κατ’ επέκταση χρόνου-, την οποία ο Lefebvre ορίζει ως τη διαδικασία ιδιοποίησης (όχι βέβαια με την έννοια της ιδιοκτησίας) και διαμόρφωσης του χώρου προς όφελος των πολιτών από τους ίδιους τους πολίτες⁵⁹.

Ο μεγάλος βαθμός οικειοποίησης που χαρακτηρίζει τη σχέση των αρχαίων Αθηναίων με την πόλη τους αντανakλάται κυρίως στη δημόσια ζωή τους.

⁵⁷ Βλ. Συναδινός Πέτρος, “Ο Αγώνας μιας Πόλης: γενική επισκόπηση των Ολυμπιακών Αγώνων στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού των μεγάλων πόλεων – Η περίπτωση της Αθήνας”, εκδόσεις: Καστανιώτη, Αθήνα, 2004, σελ. 234.

⁵⁸ Ο Henri Lefebvre κάνει διάκριση ανάμεσα στην “ανταλλακτική αξία” και την “αξία χρήσης” της πόλης. Σύμφωνα με τον ίδιο, η άμεσες ανταλλαγές δηλαδή η επικοινωνία και η συνάντηση στον τόπο και το χρόνο, τίθενται σε ανώτερη μοίρα από τις ανταλλαγές εμπορευμάτων και καταναλωτικών αγαθών. Η πόλη καθίσταται έτσι σκοπός, και όχι απλό μέσο ή εργαλείο. Βλ. Lefebvre Henri, “Το Δικαίωμα στην Πόλη: χώρος και πολιτική”, μετάφραση: Πάνος Τουρναϊκιώτης - Κλωντ Λωράν, επιμέλεια: Νίκος Γ. Καραχάλιος, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1977, σελ. 93-94.

⁵⁹ Βλ. Lefebvre Henri, “Du rural à l’urbain”, éditions: Anthropos, Paris, 1970, σελ. 198.

Εξάλλου, όπως υπογραμμίζει και ο Bookchin στο βιβλίο του *Τα όρια της πόλης*, “η αθηναϊκή ζωή δεν προοριζόταν να βιώνεται στο σπίτι, μέσα στη λαμπρή ιδιώτευση”, αλλά στην Αγορά, τη μεγάλη πλατεία όπου πλάθονταν πολιτικές συνειδήσεις και ενισχύονταν ισχυροί κοινωνικοί δεσμοί. Η λέξη αγορά αναλύεται ετυμολογικά σε δύο έννοιες: προέρχεται είτε από το ρήμα “αγορεύω” που σημαίνει μιλώ πολιτικά, είτε από το ρήμα “αγοράζω” που παραπέμπει σε εμπορική δραστηριότητα⁶⁰. Η σειρά με την οποία εκτέθηκαν οι δύο ετυμολογικές ρίζες της λέξης αντιστοιχεί και στην προτεραιότητα που δινόταν από τους Αθηναίους σε καθεμιά απ’ τις δραστηριότητες αυτές κατά τη δημόσια έξοδό τους. Έτσι, πρωταρχική τους μέριμνα παρέμενε “η δημιουργία και διατήρηση του κοινωνικού κεφαλαίου, και όχι του αγοραίου”⁶¹, ενώ το εμπόριο και οι συναλλαγές, που ποτέ δεν έλειψαν από τη δημόσια πλατεία, συνέθεταν μια δευτερεύουσα και παράγωγη πρακτική. Η Αγορά ήταν ο κατεξοχήν χώρος, όπου συζητούσαν, ανέπτυσσαν πολιτικά ζητήματα, προβληματίζονταν πάνω σε θέματα διακυβέρνησης της πόλης τους, έλυναν τις διαφωνίες τους, κουτσομπόλευαν, και ενίοτε, επιδίδονταν και σε εμπορικές συναλλαγές.

Ταυτόχρονα, ο δρόμος στην αρχαία Αθήνα επιτελούσε μια εντελώς διαφορετική λειτουργία από αυτήν που του αποδίδεται σήμερα. Δεν εξαντλείται στη σύνδεση των χωρικών σημείων της πόλης ή τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας των ανθρώπων που θέλουν να μεταβούν από τη μια άκρη στην άλλη. Αντίθετα, βρίθει κοινωνικού περιεχομένου όπως και η Αγορά, αφού αποτελεί τόπο συνάντησης και κοινωνικής συναναστροφής. Έτσι εξηγείται το γιατί οι δρόμοι αυτοί δεν υπάκουαν σε σχεδιαστικές αρχές αλλά αφήνονταν να παρασυρθούν από την πολυμορφία και πολυσχημία του φυσικού ανάγλυφου. Μέσα σ’ αυτή την ανοιχτή “μη κανονική” αντίληψη του χώρου⁶², όπου η Αγορά

⁶⁰ Βλ. Δεσποτόπουλος Ιωάννης, “Η ιδεολογική δομή των πόλεων”, μετάφραση: Κωνσταντίνος Σερράος, επιμέλεια: Κώστας Θεολόγου, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1997, σελ. 182.

⁶¹ Βλ. Rifkin Jeremy, “Η νέα εποχή της Πρόσβασης: Η νέα κουλτούρα του υπερκαπιταλισμού, όπου όλη η ζωή είναι μια επί πληρωμή εμπειρία”, μετάφραση: Αριάδνη Αλαβάνου, εκδόσεις: Λιβάνη, Αθήνα, 2001, σελ. 281.

⁶² Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., “Υπαιθριοί χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου”, εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988, σελ. 39.

είναι το κέντρο οργάνωσης του κτισμένου χώρου -και όχι το αντίστροφο- και οι δρόμοι είναι ένα άτακτο δίκτυο που διατρέχει την πόλη ενοποιώντας την χωρικά και κοινωνικά, δεν υπάρχει καμία σαφής διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου.

Έχοντας υπόψη μια τόσο ιδανική εικόνα δημόσιας ζωής και χώρου και συγκρίνοντάς την με τη σημερινή, η απογοήτευση είναι αναπόφευκτη. Η χρονική στιγμή που σήμανε την αρχή της παρακμής του δημόσιου χώρου στην Αθήνα βρίσκεται στη μεταπολεμική επέκταση και ανοικοδόμηση της πόλης. Η αστικοποίηση κατά την περίοδο αυτή κινήθηκε με τόσο ταχείς ρυθμούς ώστε η εξασφάλιση κατοικίας υπήρξε ο μοναδικός σχεδόν στόχος που τέθηκε. Ο επείγων χαρακτήρας της στέγασης από τη μια και η ιδιωτική πρωτοβουλία, εκφυλισμένη συχνά σε ατομικό ωφελιμισμό, από την άλλη, δημιούργησαν ένα μεταπολεμικό αστικό τοπίο πυκνής δόμησης και ελλειμματικού δημόσιου χώρου. Αν και ορισμένες από τις συνοικίες που ανέκυψαν από τη συνισταμένη αυθαίρετης δόμησης και αντιπαροχής αποδείχτηκε τελικά ότι πληρούσαν ικανοποιητικούς όρους διαβίωσης, ο δημόσιος χώρος αγνοήθηκε εντελώς. Εντοπίζονται σ' αυτές μεγάλες ελλείψεις σε κοινωνικούς εξοπλισμούς και ελεύθερους χώρους⁶³, με αποτέλεσμα η σύγχρονη Αθήνα να έχει κληρονομήσει μια κατάσταση a priori προβληματική και δύσκολα αναστρέψιμη.

Το “συνεχές οικοδομικό σύστημα” ήταν αυτό που καθόρισε τη μορφή των περισσότερων αστικών κέντρων στη μεταπολεμική Ελλάδα. Τα κύρια χαρακτηριστικά του είναι η υψηλή δόμηση, οι στενοί δρόμοι και η απουσία ανοιχτών χώρων, κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο δρόμος να είναι ο μόνος εναπομείνας “ελεύθερος” χώρος, ο οποίος όμως δέχεται και όλων των ειδών τις κινήσεις⁶⁴. Μπροστά σ' αυτά τα δεδομένα η δυνατότητα επέμβασης για επαύξηση του δημόσιου χώρου περιορίζεται συνήθως σε αποσπασματικές πεζοδρομήσεις, ενώ προτείνεται και η διεύρυνση του ιδιωτικού ακάλυπτου χώρου (προκήπια, παρόδιες στοές, ένωση εσωτερικών ακαλύπτων) ως η μόνη

⁶³ Βλ. Μαυρίδου Μαρία, “Η Νέα Πολεοδομία ως κυρίαρχος λόγος και η ελληνική πόλη” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα” (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 359.

⁶⁴ Βλ. Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., “Υπαίθριοι χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου”, εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988, σελ. 121.

λύση για να ανακουφιστεί η περιοχή από την οικοδομική επιβάρυνση. Δυστυχώς, οι πεζοδρομήσεις στην Αθήνα δεν επέφεραν ποτέ τα επιθυμητά αποτελέσματα, κυρίως διότι πραγματοποιήθηκαν στη βάση μεμονωμένων παρεμβάσεων χωρίς να εντάσσονται σε ένα ευρύτερο δίκτυο πεζοδρόμων, αλλά και διότι ποτέ δεν έγινε αντιληπτή η φιλοσοφία τους. Όσο για τη δεύτερη πρόταση, αν και η υλοποίησή της θα δημιουργούσε όντως νέους υπαίθριους χώρους στην πόλη, αυτοί δεν θα επιτελούσαν δημόσια λειτουργία κι έτσι στερούνται αναγκαστικά των κοινωνικών και πολιτικών πλεονεκτημάτων του δημόσιου χώρου.

Οι πεζοδρομήσεις ειδικότερα, ξεκίνησαν στην Αθήνα περί τα μέσα της δεκαετίας του '70, με πρώτη αυτήν της οδού Τοσίτσα. Ακολούθησε η πεζοδρόμηση της Πλάκας, της Βουκουρεστίου και της Φωκίωνος Νέγρη⁶⁵. Ωστόσο, η απουσία συνολικής πολεοδομικής μελέτης, η τόνωση των εμπορικών δραστηριοτήτων ή η ανάδειξη της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης ως οι κύριοι προγραμματικοί στόχοι των παρεμβάσεων και η χρησιμοποίηση του πεζοδρόμου ως χώρου στάθμευσης και τοποθέτησης τραπεζοκαθισμάτων, είναι ορισμένοι από τους λόγους που υποβαθμίζουν σοβαρά το ρόλο των πεζοδρόμων και τους καθιστούν αναποτελεσματικούς. Όσο κι αν συνειδητοποιούμε την προσφορά τους σε επίπεδο συνάντησης και επικοινωνίας, η οποία είναι αντίστοιχη με αυτή των δρόμων της αρχαίας Αθήνας, η διαρκώς αυξανόμενη υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στην πρωτεύουσα και ο μεταπολεμικός οικοδομικός οργανισμός παρήγαν ένα πλαίσιο που δεν αφήνει πολλά περιθώρια για αξιοποίηση αυτής της δυνατότητας, πολύ περισσότερο δε άλλων δυνατοτήτων όπως πάρκα, πλατείες και κήποι.

4β) Η σημερινή εικόνα

Κατοικώντας στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα βιώνουμε τη μεγάλη παραδοξότητα της πράξης σε σχέση με μια πλήρως διαφορετική, αισιόδοξα

⁶⁵ Βλ. Νικολαΐδου Σήλια, "Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου", εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 371.

διατυπωμένη θεωρία. Αν ανατρέξουμε στη Χάρτα της Νέας Πολεοδομίας ως το κατεξοχήν κείμενο που απηχεί τις σύγχρονες πολεοδομικές τάσεις, διαπιστώνουμε έντονο ενδιαφέρον για εξασφάλιση επαρκούς δημόσιου χώρου, στα πλαίσια μιας προσπάθειας να ανακτήσει ο απλός κάτοικος-χρήστης την ιδιότητα του πολίτη. Επιπλέον, με αφορμή την κοινωνική σήψη των μεγάλων δυτικών μητροπόλεων, παρατηρείται η τάση να προσδίδεται ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στην κοινωνική ανάπτυξη της πόλης⁶⁶. Έτσι, εκτός από την οικονομική, συγκοινωνιακή, τουριστική κ.α. λειτουργία, η πόλη έχει κι έναν ακόμη ρόλο να διαδραματίσει: γίνεται παράγοντας κοινωνικής ολοκλήρωσης. Τέλος, η πρόσφατη ρητορική της βιωσιμότητας και της αειφόρου ανάπτυξη (sustainability) και η ανακήρυξή της σε υπέρτατο οικολογικό στόχο, επηρέασε μοιραία τις διάφορες θεωρίες περί αστικής ανάπτυξης. Η τεράστια οικολογική υποβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος αποτελεί πλέον κοινή παραδοχή και πεδίο έντονου προβληματισμού. Οι θιασώτες της αειφόρου ανάπτυξης διατείνονται ότι μπορεί να υπάρξει συνδυασμός της οικονομικής μεγέθυνσης μέσω επενδύσεων και συναφών οικονομικών δραστηριοτήτων και της περιβαλλοντικής αναβάθμισης των συνθηκών διαβίωσης στην πόλη μέσω της ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων στη βάση μακροπρόθεσμου σχεδιασμού.

Όλα τα παραπάνω τίθενται, δυστυχώς, σε φιλολογικό επίπεδο, διότι απουσιάζει η ουσιαστική βούληση για την υλοποίησή τους. Αν όντως ο κάτοικος της πόλης πρέπει να βρει τον απωλεσμένο στους αιώνες πολιτικό του λόγο, το αστικό περιβάλλον να γίνει χώρος κοινωνικών ζυμώσεων και να αποκατασταθεί στο μέτρο του δυνατού η σχέση με τη φύση, όλα συνηγορούν στην αύξηση του δημόσιου χώρου στην πόλη. Αυτό συνεπάγεται τη δημιουργία ενός ευρύ πλέγματος κοινόχρηστων, πράσινων και ελεύθερων χώρων, όπου οι άνθρωποι θα συγχρωτίζονται αυθόρμητα, θα επικοινωνούν και θα συστήνουν ουσιαστικές σχέσεις, χωρίς να επιτρέπουν την εμπλοκή οικονομικών συμφερόντων ή κρατικών σκοπιμοτήτων. Όμως σήμερα, έχοντας επικρατήσει άλλες λογικές και

⁶⁶ Η πόλη είναι ο τόπος όπου παρέχονται σε μεγάλη κλίμακα οι λεγόμενες “κοινωνικές υπηρεσίες” (περίθαλψη, πρόνοια, κ.α.), αλλά και όπου μπορούν να εξυπηρετηθούν καλύτερα οι ανάγκες κοινωνικότητας του ανθρώπου. Βλ. Αραβανπνός Αθανάσιος, “Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου”, εκδόσεις: Συμμετρία, Αθήνα, 1997, σελ. 35.

προτεραιότητες, η πράξη ξεμακραίνει επικίνδυνα από τη θεωρία αφήνοντάς την κενό γράμμα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, ενώ θεωρητικά η απαιτούμενη κατ' άτομο επιφάνεια για υπαίθριους χώρους και πράσινο είναι ανάλογη του πληθυσμού μιας πόλης και συνεπώς για μια μεγαλούπολη ενός εκατομμυρίου πρέπει να διατεθούν 20 τ.μ./άτομο⁶⁷, πρακτικά ουδέποτε έχει τηρηθεί αυτή η αναλογία. Προσαρμόζοντας τα νούμερα στη σύγχρονη Αθήνα των τεσσάρων εκατομμυρίων, προκύπτει ένας λόγος της τάξεως των 80 τ.μ./άτομο!!, από τον οποίο η πραγματικότητα απέχει έτη φωτός.

Αν επιχειρούσαμε να αξιολογήσουμε το δημόσιο χώρο στην Αθήνα του σήμερα, θα συνοψίζανε την κριτική μας σε τρία βασικά σημεία: πρόκειται για έναν ποσοτικά *ανεπαρκή*, ποιοτικά *υποβαθμισμένο* και πρακτικά *ανενεργό* (νεκρό) δημόσιο χώρο. Η έλλειψη δημοσίου χώρου διαπιστώνεται πρώτα απ' όλα σε απόλυτους αριθμούς. Εκτός από τη μεταπολεμική πρακτική η οποία άφησε παρακαταθήκη στις νεότερες γενιές Αθηναίων μια πόλη ασφυκτική και πνιγμένη στις πολυκατοικίες, υπάρχουν κι άλλοι λόγοι που συμβάλλουν αποφασιστικά στη μείωσή τους. Η επιβολή λόγου χάρη του φόρου ακάλυπτων χώρων σε ιδιοκτήτες άκτιστων οικοπέδων, λειτουργεί συχνά ως έμμεσος εξαναγκασμός για κτίσιμο του οικοπέδου προκειμένου να "αξιοποιηθεί"⁶⁸. Έτσι, αντί οι υπάρχοντες ιδιωτικοί ελεύθεροι χώροι να παραχωρούνται για δημόσια χρήση, παρασύρονται κι αυτοί από τον πυρετό του ισχύοντος οικοδομικού συστήματος (συνεχούς δόμησης με ποσοστό κάλυψης 70%) και αυτοακυρώνουν την όποια ευεργετική συνεισφορά τους στο πολλαπλά επιβαρημένο αστικό περιβάλλον. Διότι, αφού δεν πρόκειται να λειτουργήσουν ως δημόσιοι χώροι, θα μπορούσαν τουλάχιστον να παραμείνουν ως έχουν, δίνοντας μια πολύτιμη ανάσα στο πυκνοδομημένο τοπίο.

Όμως πέραν της ιδιωτικής απροθυμίας να συνδράμει στην αύξηση των δημόσιων χώρων, ούτε και η πολιτεία επιδιώκει ουσιαστικά κάτι ανάλογο. Οι σοβαρές ελλείψεις σε νομοθετήματα που να θεσπίζουν κατώτατα όρια δημόσιου χώρου και να αναστέλλουν την άκρατη οικοδομική δραστηριότητα, η καθιέρωση

⁶⁷ Βλ. Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., "Υπαίθριοι χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου", εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988, σελ. 139.

⁶⁸ Βλ. ο.π., σελ. 7.

προδιαγραφών και προτύπων από το αρμόδιο υπουργείο (ΥΠΕΧΩΔΕ) τα οποία αφορούν αποκλειστικά τις επεκτάσεις⁶⁹ -κι όχι τα υφιστάμενα τμήματα της πόλης- η άνιση μεταχείριση των αθηναϊκών δήμων κατά τρόπο ώστε να ευνοούνται σαφώς τα βόρεια και νότια προάστια και να παραμελούνται οι κεντρικοί δήμοι και οι δυτικές περιοχές⁷⁰, είναι ορισμένοι λόγοι που επιτείνουν το πρόβλημα. Όμως το πιο μελανό σημείο της κρατικής πολιτικής βρίσκεται στο γεγονός ότι, ενώ σε πολλές περιπτώσεις έχουν εγκριθεί μελέτες έργων για κοινόχρηστους χώρους και υπολείπεται μόνον η υλοποίησή τους, αυτή η τελευταία πραγματοποιείται σε ποσοστό που δεν υπερβαίνει το 52%⁷¹! Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται και σε νομοθετικό επίπεδο. Παρόλο που με τη θέση σε ισχύ του νόμου ν.2508/1997 διευρύνθηκαν σημαντικά τα νομικά εργαλεία και μέσα για την εξασφάλιση δημόσιου χώρου, και εμπλουτίστηκαν με νέα, πιο ευέλικτα και εναλλακτικά (βλ. α15: εισφορά σε γη για προβληματικές περιοχές, α18: κοινωνικός συντελεστής), σπανίως τα επικαλούνται. Συνεπώς, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι η απουσία ικανού δημόσιου χώρου στην Αθήνα δεν απορρέει τόσο από θεσμικές ελλείψεις, αλλά είναι πρωτίστως ζήτημα πολιτικής βούλησης για την ενεργοποίηση του υπάρχοντος πλαισίου.

Στο θέμα της ποιοτικής υποβάθμισης του δημόσιου χώρου, η συζήτηση εκτυλίσσεται μακρά και χωρούν πολλές διαφωνίες. Ακόμη και αυτή η έννοια της υποβάθμισης γίνεται πέτρα του σκανδάλου, καθώς ο καθένας την αντιλαμβάνεται διαφορετικά. Κατά τη γνώμη της γράφουσας, η υποβάθμιση του δημόσιου χώρου δεν μπορεί να κατανοηθεί με αισθητικά ή λειτουργικά κριτήρια. Αντίθετα, αυτό που πρέπει να εξετασθεί προσεκτικά είναι ο ρόλος και η αξία του δημόσιου χώρου στην κοινωνική και πολιτική διάσταση της αστικής ζωής, και συγκεκριμένα να επιχειρήσουμε τη σύγκριση ανάμεσα στο ποιος όφειλε και ποιος είθισται

⁶⁹ Βλ. ο.π., σελ. 165-167.

⁷⁰ Βλ. Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, "Πολεοδομία: 2 Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992", Αθήνα, 1989, σελ. 111-113.

⁷¹ Αξίζει να αναφερθεί ότι τα 2/3 των νοικοκυριών στην Αθήνα και τον Πειραιά βρίσκονται σε περιοχές όπου οι προβλεπόμενοι από το σχέδιο πόλης κοινόχρηστοι χώροι που έχουν υλοποιηθεί, πλην οδών, είναι σε ποσοστό λιγότεροι από το 2% του αστικού χώρου. Βλ. Λαλένης Κωνσταντίνος, "Η εξασφάλιση του δημόσιου χώρου στις ελληνικές πόλεις. Νομοθετικές ρυθμίσεις και εφαρμογές" στο: "Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα" (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 274.

τελικά να είναι σήμερα. Αν εντοπίσουμε διάσταση ανάμεσα στα δύο, είμαστε υποχρεωμένοι να θέσουμε ζήτημα υποβάθμισης έστω κι αν το εξωτερικό περίβλημα είναι καθ' όλα φροντισμένο και τακτικό ώστε να μας κρατά στην πλάνη μιας φαινομενικής ποιότητας. Δυστυχώς, στη σύγχρονη Αθήνα, όχι μόνο σπανίζουν εμφανώς οι δημόσιοι χώροι, αλλά το χειρότερο, όσοι τελικά διατίθενται δεν επιτελούν καμία τέτοια λειτουργία λόγω των μεταβολών της τελευταίας δεκαπενταετίας στη μορφή και το περιεχόμενο τους.

Η στροφή προς την αστική διαφήμιση επηρέασε αναπόφευκτα τη δομή και την εικόνα του δημόσιου χώρου. Μία από τις βασικές στρατηγικές της είναι η “μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική σύνθεση”⁷², με άλλα λόγια ο σχεδιασμός του αστικού χώρου με επίκεντρο την αισθητική και τη φαντασία. Αυτό που κυρίως προέχει είναι ο καλλωπισμός και η διακόσμηση της πόλης προς ενίσχυση της ορατότητάς της ώστε να καταστεί ανταγωνιστική. Ο εκλεκτικισμός αυτός εκδηλώνεται στο δημόσιο χώρο της πόλης μέσα από τα εντυπωσιακά σιντριβάνια, τους τεχνητούς χλοοτάπητες και τα σμιλεμένα κάγκελα, τα οποία εγκαθίστανται άφθονα σε πλατείες και κήπους υπηρετώντας την εικόνα μιας προσεγμένης πόλης. Σ’ αυτό τον περιποιημένο δημόσιο χώρο, η φύση περιορίζεται σε “μια έκταση με γρασίδι ή μια συστάδα με στρατηγικώς τοποθετημένα δέντρα” και μετατρέπεται σε ένα απλό σύμβολο ή αντικείμενο θεάματος⁷³. Η κηδεμονία της εικόνας και του φαίνεσθαι έχει κάνει τον πολίτη απλό θεατή του δημόσιου χώρου, καθώς οι πλατείες διαμορφώνονται από άλλους με σκοπό να λειτουργήσουν ως βιτρίνα της πόλης, και πάλι όχι για τον κάτοικο παρά για τον επισκέπτη ή τον επιχειρηματία. Η συνακόλουθη εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου προκύπτει σαν φυσική και αναγκαία εξέλιξη του ανταγωνισμού των πόλεων. Η απόλυτη κυριαρχία της διαφήμισης στις πλατείες και τους δρόμους της Αθήνας⁷⁴ προκαλεί μια ριζική αντιστροφή

⁷² Βλ. Λεοντίδου Λίλα, “Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: από την πολεοδομική πολιτική στην επιχειρηματική πόλη”, ο.π., σελ. 291.

⁷³ Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 166.

⁷⁴ Η γραφή, που είχε βρει άσυλο μέσα στο τυπωμένο χαρτί, όπου ζούσε την αυτόνομη ύπαρξή της, σύρεται ανελέητα στο δρόμο με τις διαφημίσεις και υποτάσσεται στις βάνουσες ετερονομίες του οικονομικού χάους. Βλ. Benjamin Walter, “Μονόδρομος”, εισαγωγή-μετάφραση: Νέλλη Ανδρικοπούλου, επιμέλεια: Γιώργος Σανγκριώτης, εκδόσεις: Άγρα, Αθήνα, 2004, σελ. 64.

προτεραιοτήτων, καθιστώντας την εμπορική συναλλαγή πρωταρχικό αν όχι αποκλειστικό σκοπό όσων παρευρίσκονται ή δραστηριοποιούνται στο δημόσιο χώρο.

Η δεύτερη αιτία που γεννά την υποβάθμιση είναι τα διαρκώς εντεινόμενα κατασταλτικά μέτρα εκ μέρους της κρατικής εξουσίας. Είτε με τη μορφή ένστολων που πραγματοποιούν περιπολίες, είτε με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων τοποθετημένων σε καίρια σημεία της πόλης, είτε με τη βοήθεια πολεοδομικών μέτρων, όπως οι καθόλου τυχαίες αναπλάσεις “προβληματικών” περιοχών, ο κρατικός μηχανισμός εξαπολύει κάθε διαθέσιμο μέσο για την ακύρωση της λειτουργίας του δημόσιου χώρου. Η παρουσία των καμερών στην Αθήνα με τη δικαιολογία του εντοπισμού κυκλοφοριακών παραβάσεων στην πόλη, έκανε την πλατεία και το δρόμο έναν αυστηρά κι αδιάλειπτα ελεγχόμενο χώρο. Εύλογο είναι ότι σ’ ένα τέτοιο χώρο καμία αυθόρμητη κοινωνική συναναστροφή δεν μπορεί να λάβει χώρα και καμία ανοιχτή πολιτική δράση να διεξαχθεί. Προσπαθώντας να αποφύγουμε κάθε μεμπτή αντίδραση που θα μας στιγμάτιζε μπροστά στο άγρυπνο βλέμμα των καμερών, είτε υιοθετούμε “νέα αλλοιωμένα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς”⁷⁵, είτε την αρνούμαστε εκ των προτέρων ως ασφαλέστερη και πιο αξιόπιστη λύση. Ο εσωτερικός αντίκτυπος της καταστολής οδηγεί σε ρήξη με τον περιβάλλοντα χώρο, ο οποίος γίνεται έτσι απειλητικός και φορτίζεται αρνητικά, ένας δημόσιος χώρος πλήρως καταστρατηγημένος. Η πρόσφατη μάλιστα συζήτηση περί πολλαπλασιασμού των καμερών για την αποσαφήνιση εγκλημάτων, θέτει σε επαναδιαπραγμάτευση το ζήτημα της ελεύθερης κίνησης και έκφρασης στο δημόσιο χώρο.

Τέλος, ακόμη κι αν υποθέταμε ότι υπάρχουν αρκετοί και κατάλληλα διαμορφωμένοι δημόσιοι χώροι στην Αθήνα, δύσκολα θα βρίσκαμε κάποιον που να χρησιμοποιείται ως τέτοιος από τους κατοίκους. Αντίθετα, οι περισσότεροι από αυτούς παραμένουν “νεκροί”, ήτοι πρακτικά ανενεργοί. Αυτό σημαίνει πως παρόλο που μορφικά συγκεντρώνει όλες τις προδιαγραφές του δημόσιου χώρου, η μόνη λειτουργία που επιτελεί είναι αυτή του “περάσματος”. Δεν είναι λίγες οι

⁷⁵ Βλ. Σκούρα Μόνα, “Οι κάμερες παρακολούθησης στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαραη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 84.

πλατείες στην Αθήνα που κατά κύριο λόγο διασχίζονται⁷⁶, αντί να χρησιμοποιούνται ως τόποι στάσης, ανάπαυσης και κοινωνικής επαφής. Το πιο χτυπητό παράδειγμα τέτοιας πλατείας στην Αθήνα είναι η Ομόνοια, την οποία μάλιστα φρόντισαν να υψώσουν αρκετά πάνω από το επίπεδο των γύρω οδών προκειμένου να απομονωθεί και να ενισχυθεί ακόμα περισσότερο η αχρηστία της⁷⁷. Ο Richard Sennet παρατηρεί ότι είναι τέτοιος ο βαθμός ανενέργειας που περιβάλλει αυτού του είδους τις πλατείες ώστε αν τύχει και καθίσει κανείς σε κάποιο από τα παγκάκια της, “περιέρχεται σε μεγάλη αμηχανία, ωσάν να αποτελούσε έκθεμα σε κάποια αχανή αίθουσα”.

Ομόνοια: παράδειγμα υπερυψωμένης πλατείας πάνω από το επίπεδο των οδών.

Οι λόγοι που προκαλούν τη νέκρωση των δημόσιων χώρων ακόμη κι όταν πληρούνται οι λοιπές προϋποθέσεις, πρέπει μάλλον να αναζητηθούν στις πτυχές της καθημερινής μας ζωής. Η απουσία ελεύθερου χρόνου σχετίζεται άμεσα με τη συρρίκνωση της δημόσιας σφαίρας και άρα τη χρήση του δημόσιου χώρου. Προκειμένου να υπερβούμε τις πιέσεις του χρόνου επενδύουμε στον τροχό, ενώ

⁷⁶ Η κυκλοφορία είναι η οργάνωση της απομόνωσης όλων. Είναι το αντίθετο της συνάντησης, η απορρόφηση των ενεργειών που μπορούν να διατεθούν για συναντήσεις ή για οποιαδήποτε συμμετοχή. Βλ. Raul Vanegem, “Στοιχειώδες πρόγραμμα του γραφείου Ενιαίας Πολεοδομίας” (τεύχος 6) στο: “Internationale Situationniste: Το Ξεπέραςμα της Τέχνης” (ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς), μετάφραση-επιλογή κειμένων: Γιάννης Δ. Ιωαννίδης, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1999, σελ. 196..

⁷⁷ Βλ. Sennett Richard, “Η τυραννία της οικειότητας: Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στο δυτικό πολιτισμό”, μετάφραση: Γιώργος Ν. Μερτίκας, επιμέλεια: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδόσεις: Νεφέλη, Αθήνα, 1999, σελ. 28.

όταν συμβεί να είμαστε πεζοί, οι συνήθεις ρυθμοί που αναπτύσσουμε δεν είναι ρυθμοί βόλτας ή ανέμελης περιπλάνησης. Ο εποχούμενος άνθρωπος στερείται εκ των πραγμάτων της δυνατότητας να εκμεταλλευτεί τον κοινόχρηστο χώρο, ενώ ο βιαστικός πεζός, έχοντας λιγότερη άνεση χρόνου από τον εποχούμενο, φροντίζει να μη χασομεράει με “περιττές” στάσεις και κουβέντες. Εκτός από την έλλειψη χρόνου, υπάρχουν δύο ακόμη γεγονότα που καθιστούν το δημόσιο χώρο άδειο και σιωπηλό: η μαζική κατανάλωση σε μεγάλα εμπορικά κέντρα όπως το The Mall και η πλοήγηση στις ιστοσελίδες του Διαδικτύου. Τόσο ο ιδιωτικός χώρος του εμπορικού κέντρου, όσο και ο απο-υλοποιημένος του Internet αναδεικνύονται σε *οιονεί δημόσιους χώρους*, καθώς η συνάντηση και η ανταλλαγή θέσεων που συντελούνταν παραδοσιακά στο δρόμο ή την πλατεία, πραγματοποιούνται πλέον σ’ αυτά τα νέα χωρικά όρια.

Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Επειδή η αριθμητική ανεπάρκεια του δημόσιου χώρου στην Αθήνα δεν είναι φαινόμενο που ανέκυψε πρόσφατα αλλά απλώς διαιωνίζεται ως δυσάρεστη κληρονομιά των μεταπολεμικών χρόνων, δεν θα επιμείνουμε άλλο στο θέμα αυτό. Αν και οπωσδήποτε υπήρχαν περιθώρια επαύξησής του μέσα από την έγκαιρη συνειδητοποίηση του προβλήματος και την υπεύθυνη προσπάθεια ενίσχυσης της δημόσιας ζωής εκ μέρους όλων, στην πορεία διαψεύστηκε κάθε ελπίδα. Μάλιστα με το νέο κύμα αντιπαροχών που πλήττει σήμερα την πόλη και την οικοδομική δραστηριότητα να βρίσκεται σε πλήρη άνθιση αξιοποιώντας κάθε ελεύθερη έκταση για ανέγερση πολυκατοικιών, η πιθανότητα βελτίωσης της κατάστασης απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από το εφικτό. Αυτό που κυρίως χαρακτηρίζει τον υπάρχοντα δημόσιο χώρο στην Αθήνα είναι μια δυσοίωνη αλλαγή δομής και λειτουργίας του. Οι δύο βασικοί πυλώνες πάνω στους οποίους αρθρώνεται σήμερα κάθε δημόσια εμπειρία στον αστικό χώρο είναι η καταστολή και η εμπορευματοποίηση.

1. Ο δημόσιος χώρος ως στρατόπεδο

1^α) Πολεοδομικά μέτρα καταστολής

Ο δημόσιος χώρος είναι το κατεξοχήν πεδίο κοινωνικών ζυμώσεων και επικοινωνίας, η μόνη ευκαιρία του πολίτη να βγει από την επανάπαυση της ιδιωτικής του σφαίρας και να εμπλακεί σε συλλογικές διαδικασίες καθοριστικές πολλές φορές για τη ζωή του. Είναι ο τόπος όπου μπορεί να διεκδικήσει τα κοινωνικά του αιτήματα, να εκφράσει τη δυσαρέσκειά του και να τη μοιραστεί με άλλους συμπαθούντες, να αισθανθεί για μια φορά κύριος των λόγων και των έργων του. Μέσα από τη συναναστροφή και την αμοιβαία κατανόηση ο θλιβερός κάτοικος της μεγαλούπολης πραγματώνει τον εαυτό του, γίνεται αυτό που του

υποβάλλει η φύση του κι εμείς επιμένουμε να κωφεύουμε: ένας άνθρωπος με συνείδηση ατομική και συλλογική, κι όχι ένα πειθήνιο όργανο που εκτελεί μηχανικά αυτά που του υπαγορεύει η εκάστοτε εξουσία και η αδήριτη βιοποριστική ανάγκη.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η εξουσία που σέβεται τον εαυτό της και προσβλέπει σε μια εδραίωση χωρίς κλυδωνισμούς και αβεβαιότητα καλείται να διαμορφώσει το χώρο κατά τρόπο που να την εξυπηρετεί. Μιλώντας για την κρατική εξουσία -η οποία δεν είναι φυσικά η μόνη-, βλέπουμε να επιστρατεύονται σήμερα όλα τα διαθέσιμα μέσα ώστε να αποσπάσουν από το δημόσιο χώρο τη ζωτική λειτουργία της συνάθροισης ελεύθερων ανθρώπων. Φοβούμενη τους κινδύνους που εγκυμονεί η συχνότητα και η ελευθερία τέτοιων λαϊκών συγκεντρώσεων έκρινε σκόπιμο να επέμβει πολεοδομικά και αστυνομικά στο δημόσιο χώρο.

Πλατεία Λέοντος Αυδή (Κεραμικός): κλασική περίπτωση δημόσιου χώρου που προσφέρεται μόνο για πέρασμα. Η μελετημένη διάταξη των ατομικών καθισμάτων που έχουν τοποθετηθεί, κάθε άλλο παρά ενθαρρύνει σε στάση...

Η πολεοδομία, ούσα μια συγκεκριμένη πολιτική επιλογή και κινούμενη αυστηρά σε προκαθορισμένες ιδεολογικές κατευθύνσεις περιέχει εγγενώς μια κατασταλτική διάσταση. Τα πολεοδομικά μέτρα που λαμβάνονται σήμερα, από τη στιγμή που παραβλέπουν την αξία του δημόσιου χώρου και γενικά της επικοινωνίας στο μακροεπίπεδο της πόλης, και δίνουν έμφαση σε νέες, κοινωνικά ρηχές επιλογές, έχουν προφανή κατασταλτική επίδραση στο χώρο και

τα άτομα. Επιπλέον, δεν πρέπει να αγνοούμε ότι πολεοδομική και αστυνομική καταστολή δεν είναι καθόλου αυτονομημένες, αλλά αντίθετα η πρώτη συμβάλλει στην προετοιμασία του εδάφους για την επέμβαση της δεύτερης. Κάθε σύγχρονη πολεοδομική επιλογή τάσσεται έτσι στην υπηρεσία της αστυνόμευσης, καθώς διευκολύνει συνειδητά και οργανωμένα το έργο της επιτήρησης και του ελέγχου.

Ξεκινώντας από το ζήτημα των αναπλάσεων, ο Γιώργος Σαρηγιάννης επισημαίνει πως πίσω από κάθε κίνηση ανάπλασης υποβαθμισμένων περιοχών της πόλης κρύβεται μια σαφής πρόθεση καταστολής. Ο όρος “εξυγίανση” της περιοχής δεν είναι νοηματικά αθώος αλλά παραπέμπει στην απομάκρυνση στοιχείων που ενέχουν κινδύνους κοινωνικής ανάφλεξης και που δεν είναι αρεστά στο μελλοντικό επενδυτή⁷⁸. Προκύπτει αναπόφευκτα μια διάσπαση της κοινωνικής συνοχής των κατοίκων, πράγμα που ανακλάται άμεσα στο δημόσιο χώρο. Ένα ακρωτηριασμένο κοινωνικό σώμα δεν έχει κίνητρα δημόσιας συνεύρεσης, μια αναμορφωμένη πλατεία-βιτρίνα στερείται κάθε θαλπωρής για να φιλοξενήσει ανθρώπους και λειτουργεί πρωτίστως ως θέαμα και αυταπάτη ποιοτικής αστικής ζωής, μια πανταχού παρουσία αστυνομικών που περιπολούν αναχαιτίζει κάθε αυθόρμητη διάθεση και τρέπει αθέλητα σε φυγή...

Εκτός όμως από τις αναπλάσεις, η καθεαυτή μορφή των δημόσιων χώρων έχει σκόπιμα μελετηθεί ώστε να υπηρετεί σκοπούς κοινωνικής καταστολής. Ήδη έγινε λόγος προηγούμενα για την ανύψωση των πλατειών πάνω από το επίπεδο των δρόμων, πολεοδομική πρακτική που κάτω από το μανδύα διευκόλυνσης της κίνησης των τροχοφόρων οδηγεί σε αποκοπή του δημόσιου χώρου από τον ιστό της πόλης. Οι σύγχρονες πλατείες του τσιμέντου με τα πενιχρά (συνήθως ανύπαρκτα) παγκάκια και τη χαμηλή βλάστηση δεν είναι απλά ένα μοντέλο που έτυχε να διαδοθεί ευρέως και να γίνει το καλούπι κάθε χωρικής διαμόρφωσης δημόσιου χώρου. Είναι αντίθετα μια προμελετημένη πολεοδομική επιλογή που ενέχει συγκεκριμένο ιδεολογικό υπόβαθρο και κυοφορεί άμεσες κατασταλτικές δυνατότητες. Πίσω από αυτή την εικόνα της λιτής και οικονομικής πλατείας πρέπει να αναζητηθεί ένας χώρος απρόσωπος (τσιμέντο), προσφερόμενος μόνο

⁷⁸ Βλ. Σαρηγιάννης Γεώργιος, “Καταστολή και πολεοδομία στην ελληνική πόλη του 21^{ου} αιώνα” στο: “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα” (τμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 455.

για φευγαλέο πέρασμα κι όχι για στάση (κανένα παγκάκι-καμιά σκιά) και απόλυτα ευεπιτηρούμενος (χωρίς δέντρα). Φαντάζει υπερβολικά αφελές να πιστεύουμε ότι η μη πρόβλεψη δέντρων και πάγκων ήταν κάτι που διέφυγε από τα σχέδια των πολεοδόμων ή που δεν οφείλεται σε κακή πρόθεση! Ακόμη, η ολοένα και συχνότερη χρήση κάγκελων στο δημόσιο χώρο⁷⁹ δεν παραπέμπει σημειολογικά μόνο στην καταστολή αλλά φέρει από μόνη της ένα πραγματικό κατασταλτικό περιεχόμενο. Είναι η συμβολική υπόμνηση της ανελευθερίας και ταυτόχρονα η ουσιαστική περιχαράκωση, χωρική ή χρονική, της έκφρασης και δράσης στο δημόσιο χώρο.

Θησείο: ερμητικά περιφραγμένη παιδική χαρά. Η παιδική ψυχή εσωτερικεύει ανυποψίαστη τη βίαιη αίσθηση της ανασφάλειας...

⁷⁹ Τα λιγοστά πάρκα με την καγκελωτή προστατευτική κορνίζα τους προσφέρονται στους πρωινούς περαστικούς, που κόβουν δρόμο βιαστικοί για τη δουλειά τους. Τη νύχτα κλειδώνονται και όσα παραμένουν ακόμα ανοιχτά υποδέχονται μονάχα αυτούς που κυκλοφορούν με κηδεμόνα ή με άλλοθι το σκύλο τους. Βλ. Γυπαράκης Γιώργος, "crowd.without.background" στο: *"Η Μετάβαση της Αθήνας"*, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 98.

Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε επίσης ότι η ασφυκτική περίζωση του δημόσιου χώρου με κτίρια καταστέλλει έντονα την επιθυμία μας να σταθούμε και να χασομερήσουμε δημιουργικά. Είναι τέτοια η πυκνότητα του δομημένου χώρου στην Αθήνα, και ιδίως στις περιοχές του κέντρου, ώστε οι διάσπαρτοι υπαίθριοι χώροι της πόλης δυσκολεύονται να “αναπνεύσουν” για να δώσουν, έπειτα, ανάσα με τη σειρά τους. Ιδιαίτερα η παρουσία ψηλών κτιρίων περιμετρικά των πλατειών είναι μια εικόνα με άμεσο ψυχολογικό αντίκτυπο στο χρήστη του δημόσιου χώρου. Το κτίριο του Hondos Centre στην πλατεία Ομονοίας, αυτό “το επιβλητικό κατακόρυφο σαν φαλλικό σύμβολο” κατά Lefebvre ή “το μέσον για να επεκταθούμε κατακόρυφα και να φτάσουμε τον ουρανό” κατά Virilio, προξενεί έναν αδιόρατο φόβο στο διαβάτη ακυρώνοντας κάθε δυνατότητα να οικειοποιηθεί το δημόσιο χώρο της πλατείας. Ακόμη κι αν δεν είναι σκόπιμη η συνύπαρξη τέτοιων κτιρίων και πλατειών, η αίσθηση της εξουσίας και της καταστολής που συνεπάγεται είναι ένα σύγχρονο σύμπτωμα της πόλης.

1β) Αστυνομικά μέτρα καταστολής

Όταν η πολεοδομία εξαντλήσει τα μέσα που διαθέτει για την παραγωγή ενός εύτακτου και ασφαλούς δημόσιου χώρου, η αστυνομία έρχεται να συμπληρώσει τα κενά και να συνδράμει στη διατήρηση του πολεοδομικού κεκτημένου της αστικής τάξης και ασφάλειας. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εξής η Αθήνα μοιάζει να αναδιπλώνεται στον εαυτό της φοβισμένη και καχύποπτη. Η αθρόα είσοδος ξένων μεταναστών στη χώρα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στην Ευρώπη, η δράση της οργάνωσης 17 Νοέμβρη που αριθμούσε ήδη επιτυχημένα χτυπήματα και τα καινούρια δεδομένα εργασιακής και κοινωνικής ανασφάλειας προκαλούσαν ανησυχία και αναστάτωση στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας. Σε συνδυασμό με την εξέλιξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης (η ιδιωτική τηλεόραση εισβάλλει στην Ελλάδα από το 1989 και διαχέεται ταχύτατα στα ελληνικά νοικοκυριά, το Internet κερδίζει συνεχώς έδαφος από τα τέλη του '90) τα οποία παραδοσιακά συντηρούν

το εκάστοτε κλίμα ανασφάλειας, και με αποκορύφωμα την επίθεση στους Δίδυμους Πύργους στις 11/9/2001, όλα συνηγορούσαν στην επείγουσα λήψη κατασταλτικών μέτρων που δεν ήταν μόνο επιθυμητά αλλά έμοιαζαν επιβεβλημένα. Ο Virilio περιγράφει εύγλωττα τον κεντρικό ρόλο των Μ.Μ.Ε. στη δημιουργία αυτής της συλλογικής παραίσθησης όταν μιλάει για “συγχρονισμό της συγκίνησης” μέσω της αέναης επανάληψης τρομοκρατικών εικόνων⁸⁰. Η τηλεοπτική και διαδικτυακή επανάληψη τέτοιων εικόνων όχι μόνον τροφοδοτεί το θεατή με ένα διαρκές αίσθημα ανασφάλειας αλλά γίνεται επίσης το όχημα για τη νομιμοποίηση κάθε παραβίασης εκ μέρους του θεματοφύλακα της κοινωνικής ειρήνης, δηλαδή του κράτους.

Ο πανικόβλητος κάτοικος των Αθηνών, στο φόβο μήπως πέσει θύμα της “εγκληματικότητας των ξένων” ή μήπως έρθει αντιμέτωπος με την παγκόσμια τρομοκρατική απειλή συγκατανεύει πρόθυμα σε κάθε απόπειρα παραβίασης της ελευθερίας του θεωρώντας την αναπόφευκτη θυσία προς όφελος της ασφάλειάς του. Ξενοφοβία και τρομοκρατία πλανώνται σαν δαμόκλειος σπάθη πάνω από τα κεφάλια μας σε σημείο να αισθανόμαστε προστατευμένοι στα όρια του σπιτιού και απόλυτα εκτεθειμένοι στον κίνδυνο όταν διασταυρωνόμαστε με άλλους στο δρόμο ή μοιραζόμαστε την ίδια πλατεία με τρίτους. Η μόνη στιγμή ανακούφισης έρχεται με τη συνειδητοποίηση ότι παρευρίσκεται μαζί μας στο χώρο κάποιο όργανο της αστυνομίας το οποίο θα προστρέξει σε βοήθεια αν χρειαστεί! Ούτως ή άλλως, όμως, φροντίζουμε να αποφεύγουμε επιμελώς κάποιες περιοχές αργίσιμους στιγματισμένες ως επικίνδυνες. Πρόκειται για τις “σκοτεινές, λιντσιανές ζώνες, όπου η κοινωνική φαντασία αποφορτίζει τις φαντασιώσεις της”⁸¹.

Η λήψη αστυνομικών μέτρων για τη διασφάλιση της τάξης στο δημόσιο χώρο της Αθήνας έγινε δεκτή χωρίς αντιρρήσεις, ενώ δε λείπουν και οι εκκλήσεις για ενίσχυση των δυνάμεων και εντατικοποίηση της αστυνόμευσης κάθε φορά που ένα κρούσμα εγκληματικότητας διογκώνεται από τα media και ανάγεται σε

⁸⁰ Βλ. Ο ίδιος αντιδιαστέλλει τα όπλα μαζικής καταστροφής στα περίφημα “μαζικά όπλα επικοινωνίας” που στόχος τους είναι να διαδώσουν τον πανικό με πρόσχημα ότι τον αποτρέπουν. Βλ. Virilio Pauli, “Πανικόβλητη πόλη: Το αλλού αρχίζει εδώ”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 70.

⁸¹ Βλ. Davis Mike, “Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος - Η οικολογία του φόβου”, μετάφραση: Γιάννης Χαραλαμπίδης, επίμετρο (“Πέρα από το Hollywood”): Σωτήρης Κωτσόπουλος, εκδόσεις: Futura, Αθήνα, 1998, σελ. 27.

κανόνα. Ο εξοπλισμός της ελληνικής αστυνομίας με ειδικά σώματα αστικής καταστολής όπως τα MAT, οι Ζητάδες, τα ΕΚΑΜ, η Αντιτρομοκρατική και οι Ειδικοί Φρουροί (συνολικά γύρω στους 80.000) αποδεικνύει πέραν πάσης αμφιβολίας τις σύγχρονες τάσεις προς την κατεύθυνση ενίσχυσης της καταστολής. Σ' αυτούς έρχεται να προστεθεί και η Δημοτική Αστυνομία, ένας θεσμός που θεωρητικά στερείται των δικαιοδοσιών της πολιτικής αστυνομίας, στην πράξη όμως τις έχει η ίδια εκχωρήσει στον εαυτό της και τις ασκεί επισταμένα (π.χ. δίωξη αφισοκόλλησης). Στην πλατεία Ομονοίας θα συναντήσεις μέχρι και αστυνομικούς συνοριοφύλακες με το πρόσχημα δίωξης αλλοδαπών οικονομικών μεταναστών⁸²! Και τέλος υπάρχει και ο "αστυνομικός της γειτονιάς", ένας έξυπνος και αποτελεσματικός θεσμός που κερδίζει συνεχώς έδαφος σε εκτίμηση και αποδοχή του κόσμου, δεδομένου ότι ανάμεσα σ' αυτόν και τους κατοίκους της περιοχής αναπτύσσονται συχνά προσωπικές σχέσεις. Έτσι, δε γίνεται μόνον αγαπητός στη σφαίρα δράσης του αλλά και εξαιρετικά πολύτιμος για την υπηρεσία του, αφού η συλλογή στοιχείων (στην πλειοψηφία τους προσωπικών) είναι εύκολη υπόθεση για αυτόν.

Πλατεία Βικτωρίας: σταθμευμένο βανάκι της δημοτικής αστυνομίας.
Τετράδα αστυνομικών εν ώρα υπηρεσίας-περιπολίας σε κεντρικούς δρόμους της πόλης.

Αναμένεται τώρα το επόμενο στάδιο αυτής της κατασταλτικής μεθόδευσης. Μπορεί προς το παρόν να είναι ο αστυνομικός της γειτονιάς που

⁸² Σαρηγιάννης Γεώργιος, "Καταστολή και πολεοδομία στην ελληνική πόλη του 21^{ου} αιώνα" στο: "Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα" (τμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό), εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004, σελ. 449.

συσπειρώνει τους κατοίκους στον “αγώνα για την πάταξη του εγκλήματος”, σύντομα όμως το βάρος της επιτήρησης θα πέσει πάνω σ’ αυτούς. Αν ισχύει το γεγονός ότι η Ελλάδα υιοθετεί με τρομερή βουλιμία τα ξενόφερτα πρότυπα, δε θα αργήσει να ανακαλύψει το ευφυέστατο εγχείρημα του L.A. “Πρόγραμμα Επιτήρησης Γειτόνων”. Εκεί οι αρχές κατόρθωσαν να κινητοποιήσουν ένα “τεράστιο δίκτυο άγρυπνων γειτόνων” οι οποίοι επαγρυπνούν για την προστασία της περιουσίας και της ευημερίας των γειτόνων τους, υποβοηθώντας το έργο της αστυνομίας⁸³. Οι κάτοικοι επιδίδονται σε χαφιεδισμό των ίδιων των γειτόνων τους, παρακολουθώντας στενά τις κινήσεις τους και αναφέροντας άμεσα στις αρχές κάθε ύποπτη συμπεριφορά που εντοπίζουν. Σε μια αυριανή Αθήνα που δε θα μπορείς να εμπιστευτείς ούτε το διπλανό σου, κάθε συζήτηση για δημόσιο χώρο καταλήγει να είναι γραφική.

Και φυσικά, εκτός από τη φυσική παρουσία αστυνομικών δυνάμεων που περιπολούν τους δημόσιους χώρους, που καταγράφουν “περίεργες” φυσιογνωμίες, που περικυκλώνουν τις διαδηλώσεις και επεμβαίνουν χωρίς οίκτο μόλις η κατάσταση “εκτραπεί”, που προκαλούν και μόνο με την παρουσία τους μια αίσθηση ανησυχίας και την περιστολή κάθε παρόρμησης, υπάρχει ένας ακόμη πιο οδυνηρός κατασταλτικός μηχανισμός: η ηλεκτρονική παρακολούθηση. Τα συστήματα ηλεκτρονικής παρακολούθησης και καταγραφής δεδομένων έχουν καταλάβει ένα μεγάλο μέρος του δημόσιου χώρου στην πόλη κι έχουν εγκατασταθεί για τον ίδιο λόγο που προσλαμβάνονται άτομα για να επανδρώσουν τα σώματα ασφαλείας. Μόνο που τα διαφοροποιεί ένα ασυναγώνιστο συγκριτικό πλεονέκτημα: λεπτομερέστερη καταγραφή κινήσεων και οικονομία σε απασχολούμενο προσωπικό. Κι ακριβώς επειδή είναι πιο αποτελεσματικά στο κατασταλτικό τους έργο, είναι ταυτόχρονα και τα πιο καταστροφικά για το άτομο και για τη λειτουργία του δημόσιου χώρου. Λόγω της ιδιαιτερότητάς τους και των πολύπλοκων θεμάτων που γεννούν, κρίνεται απαραίτητο να εξεταστούν σε χωριστή ενότητα.

⁸³ Βλ. Davis Mike, “Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος - Η οικολογία του φόβου”, μετάφραση: Γιάννης Χαραλαμπίδης, επίμετρο (“Πέρα από το Hollywood”): Σωτήρης Κωτσόπουλος, εκδόσεις: Futura, Αθήνα, 1998, σελ. 31.

1γ) Η ηλεκτρονική παρακολούθηση ειδικότερα

I. Το χρονικό των καμερών στην Αθήνα

Απόδειξη ότι η ηλεκτρονική επιτήρηση των πολιτών στο δημόσιο χώρο σχετίζεται άμεσα με την πρόληψη τρομοκρατικών επιθέσεων αποτελεί το γεγονός ότι στην Ελλάδα το όλο ζήτημα τέθηκε επί τάπητος μετά τη δολοφονία του βρετανού αξιωματούχου Steven Sonders στις 8.6.2000 από τη 17N. Την επαύριο κιόλας της επίθεσης οι βρετανικές υπηρεσίες ασφαλείας ανέλαβαν τη χειραγώγηση της ελληνικής αστυνομίας υποδεικνύοντας την ανάγκη εγκατάστασης κλειστών κυκλωμάτων τηλεόρασης στην Αθήνα και τη δημιουργία αντιτρομοκρατικής βάσης δεδομένων. Σε σχετική έκθεση που συντάχτηκε και υποβλήθηκε από τη Scotland Yard αναφέρεται ρητά ότι στόχος του μέτρου θα είναι η “καταγραφή των κινήσεων του κοινού”, ενώ ο χαρακτηρισμός των καμερών ως “καμερών διαχείρισης της κυκλοφορίας” ήταν προσχηματικός αφού στην ίδια την έκθεση τοποθετήθηκε εντός εισαγωγικών... Οι ελληνικές αρχές συμμορφώθηκαν χωρίς χρονοτριβή στις υποδείξεις και μέσα σε λιγότερο από τρεις μήνες γνωστοποιούσαν επίσημα (σε πρωτοσέλιδο άρθρο των “Νέων”, 1.9.2000) την επικείμενη εγκατάσταση του συστήματος⁸⁴.

Με αφορμή τη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 στην Αθήνα και το επιτακτικό αίτημα ασφαλούς διεξαγωγής τους οι κάμερες πολλαπλασιάστηκαν, η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων υποχώρησε και η αθηναϊκή κοινωνία χαιρέτησε το γεγονός με ανείπωτο ενθουσιασμό. Ο “πανοπτικός” μηχανισμός (C41) που στήθηκε περιελάμβανε 1600 κάμερες στην πόλη συνδεδεμένες με 100 επιχειρησιακά κέντρα. Το δίκτυο ήταν τόσο πυκνό ώστε ο εκάστοτε χρήστης του δημόσιου χώρου μπορούσε να συλλαμβάνεται από

⁸⁴ Βλ. Ο “Ιός” της Κυριακής, “Η προαναγγελία του Μεγάλου Αδελφού” στην: *Ελευθεροτυπία*, 7.1.2007, σελ. 45.

άδειας (24.11.2004)- ότι έπρεπε να ξηλωθούν διότι διαπιστώθηκε ότι ήταν εγκατεστημένες σε δρόμους περιορισμένης κυκλοφορίας, πλατείες, πάρκα πεζόδρομους και χώρους συναθροίσεων. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι στο κείμενο της απόφασης χρησιμοποιείται ο όρος “ενδεικτικά”⁸⁸, πράγμα που σημαίνει ότι ενδεχομένως υπάρχουν πολύ περισσότερες κάμερες που εμπίπτουν στην απαγόρευση. Το Τμήμα Αναστολών του ΣΤΕ ανέλαβε να λύσει τη διαφορά εκδίδοντας μια “σολομώντεια απόφαση” σύμφωνα με την οποία οι κάμερες θα παρέμεναν κανονικά στη θέση τους, χωρίς όμως να λειτουργούν μέχρις ότου αποφανθεί η ολομέλεια για την τύχη τους⁸⁹. Οι κάμερες λοιπόν δεν απομακρύνθηκαν από το δημόσιο χώρο της πόλης, αλλά ούτε και τέθηκαν εκτός λειτουργίας όπως όριζε η απόφαση. Κατά τους δύο αιφνίδιους ελέγχους στο Θάλαμο Ελέγχου Παρακολούθησης και Ελέγχου Κυκλοφορίας στη ΓΑΔΑ, τους οποίους πραγματοποίησε η Αρχή στις 12 και 24.5.2006, διαπιστώθηκε ότι οι 13 από τις 32 υποτιθέμενες “σβηστές” κάμερες λειτουργούσαν κανονικά, καταγράφοντας τις κινήσεις στο δημόσιο χώρο και φακελώνοντας διερχόμενους πολίτες! Εκτός αυτού, εντοπίστηκαν κι άλλες παρατυπίες εκ μέρους της ΕΛ.ΑΣ. όπως παράλειψη εγκατάστασης του “λογισμικού απόκρυψης” και διατήρηση των εικόνων για χρονικό διάστημα πέραν των προβλεπόμενων 7 ημερών. Η κατακλείδα στην όλη ιστορία γράφτηκε με την επιβολή ενός προστίμου της τάξεως των 3.000 ευρώ⁹⁰! Μόνον τόσο κοστολογήθηκε η συνεχής και κατάφωρη παραβίαση των δικαιωμάτων του ανυποψίαστου πολίτη και η προκλητική καταστρατήγηση αποφάσεων δικαστηρίων και ανεξάρτητων αρχών...

Το ζήτημα -επίσημης πλέον- εγκατάστασης καμερών με σκοπό την καταγραφή κινήσεων και “ύποπτων” συμπεριφορών στο δημόσιο χώρο επανήλθε δριμύτατο με την πρόσφατη επίθεση με ρουκέτα στην αμερικανική πρεσβεία. Μπροστά στον “υπαρκτό” και “βεβαιωμένο” κίνδυνο μιας μελλοντικής τρομοκρατικής ενέργειας η κοινωνία ζητά απεγνωσμένα να θωρακιστεί και καταφάσκει χωρίς δεύτερη σκέψη στον απροκάλυπτο έλεγχο της ζωής της από

⁸⁸ Βλ. [http://www.ada.gr/ada/ada.htm](#) (απόφαση 63/2004, σελ. 8)

⁸⁹ Βλ. Ο “ιός” της Κυριακής, “Το νέο άρθρο 1-1-4:Γιατί καίγονται οι κάμερες” στην: *Ελευθεροτυπία*, 7.1.2007, σελ. 44.

⁹⁰ Βλ. [http://www.ada.gr/ada/ada.htm](#) (απόφαση 57/2006)

το κράτος. Οι έρευνες που δημοσιεύτηκαν τις επόμενες μέρες καταδεικνύουν ένα βαθμό συναίνεσης που αγγίζει τα όρια του μαζοχισμού. Σε έρευνα που διεξήχθη από την εταιρία VPRC / Public Issue και δεσπόζει στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας “Καθημερινή” (21.1.2007), το 61% των ερωτηθέντων απάντησαν καταφατικά σε ερώτημα σχετικά με την επαναλειτουργία των καμερών που τοποθετήθηκαν κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων. Όσον αφορά δε την τοποθέτηση τέτοιων συστημάτων σε πάρκα και πλατείες, περισσότεροι από τους μισούς (51%) δηλώνουν απερίφραστα υπέρ. Παρόλο που το ποσοστό αυτών που πιστεύουν ότι οι κάμερες σήμερα χρησιμοποιούνται κυρίως για την παρακολούθηση πολιτών δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητο (21%), η πλειοψηφία ισχυρίζεται ότι δεν βλάπτονται τα ατομικά τους δικαιώματα αλλά απεναντίας προστατεύονται πιο αποτελεσματικά (57%)⁹¹!

Στη σημερινή Αθήνα λειτουργούν επισήμως 293 κάμερες που στήθηκαν στα πλαίσια των Ολυμπιακών Αγώνων 2004 και 49 κάμερες της ΕΛ.ΑΣ. που προϋπήρχαν. Υποθέτουμε πάντα ότι τα νούμερα αυτά ενδέχεται να είναι και μεγαλύτερα.

Μπροστά σε μια κοινή γνώμη τόσο αποφασισμένη να επιτρέψει την επιτήρησή της και να καταλύσει οικειοθελώς το αυτονόητο κεκτημένο της ελευθερίας έκφρασης στο δημόσιο χώρο, τα σχόλια περιττεύουν. Το κλισέ επιχείρημα του υπουργείου: “ξοδεύτηκαν πολλά χρήματα”, παρά τη χυδαιότητά

⁹¹ Βλ. Φαφούτης Κωστής, “Ναι στις κάμερες από το 61%” στην: *Καθημερινή*, 21.1.2007, σελ. 8.

του τη στιγμή που ξοδεύονται πολύ περισσότερα σε ολότελα άσκοπα πράγματα και “τρώγονται” άλλα τόσα παρασκηνακά, φαίνεται να το ασπάζεται σταδιακά και η ίδια η κοινωνία. Όσο δε για την εξίσου χυδαία τοποθέτηση “δεν έχω τίποτα να κρύψω άρα και τίποτα να φοβηθώ”, εκστομίζεται συνήθως από ανθρώπους που ουδέποτε κατανόησαν τον αληθινό ρόλο του δημόσιου χώρου. Γιατί ένας άνθρωπος που αρέσκεται να συχνάζει στις πλατείες και να συζητάει για φλέγοντα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα, που συμμετέχει ενεργά σε διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες ακόμα και χωρίς να προκαλεί κάτι “μεμπτό” ή κολάσιμο, που θέλει να πιει στο δρόμο παρέα με τον κόσμο κι όχι βουλιάζοντας στον καναπέ του lounge-bar αποβλακωμένος από την οθόνη στον απέναντι τοίχο, που θέλει ακόμα και να περιπλανηθεί άσκοπα για να “σκοτώσει” την ώρα του ή για να αισθανθεί την πόλη που κατοικεί να πάλλεται από τη ζωή της, αυτός ο άνθρωπος δεν αισθάνεται ποτέ βολικά όταν τον σημαδεύει μια κάμερα. Κι εκείνος δεν έχει τίποτα να κρύψει, έχει όμως πολλά να φοβηθεί. Μια κάμερα που ζουμάρει πάνω του κι ενδεχομένως καταγράφει τη συνομιλία του, του κλέβει τη στιγμή, τη σκέψη, το συναίσθημα, κι εντέλει τον εαυτό του, τον αφήνει έρημο κι απονεκρωμένο μέσα σε ένα άδειο χώρο που δεν μπορεί πια να λέγεται δημόσιος...

II. Ο πανοπτικός μηχανισμός

Για να αντιληφθούμε καλύτερα την υπερμεγέθη καταστολή που πραγματώνεται με τη χρήση καμερών στο δημόσιο χώρο, είναι σκόπιμο να ανατρέξουμε στο “Πανοπτικόν” του Bentham όπως περιγράφηκε και αναλύθηκε από το Foucault. Ο Bentham σχεδίασε το “Πανοπτικόν” ως το πρότυπο του τέλει εγκλεισμού. Στην ουσία δεν πρόκειται παρά για ένα αρχιτεκτονικό σχέδιο που βασισμένο σε απλή γεωμετρία και μελετημένη κατανομή σωμάτων και φωτός δημιουργούσε συνθήκες διαρκούς επιτήρησης των κρατουμένων χωρίς οι τελευταίοι να μπορούν να εξακριβώσουν ποτέ αν όντως επιτηρούνται. Η σύλληψη φαντάζει αφελής (ένα δακτυλιοειδές οικοδόμημα διαιρεμένο σε κελιά, δύο παράθυρα σε κάθε κελί: ένα που βλέπει προς τα έξω κι ένα προς το

εσωτερικό του δακτυλίου, ένας πύργος στη μέση) κι όμως τα αποτελέσματα είναι ανυπέρβλητα. Καθώς ο κρατούμενος δεν μπορούσε να βλέπει αν πράγματι καθόταν κάποιος στον πύργο με το βλέμμα στραμμένο προς αυτόν, απλώς το υπέθετε και σε κάθε περίπτωση πειθαρχούσε⁹².

Με τον τρόπο αυτό προέκυπτε μια “κατάσταση ορατότητας” που εξασφάλιζε την *αυτόματη άσκηση της εξουσίας*⁹³, η οποία δε χρειαζόταν πλέον να είναι συνεχής ή συγκεκριμένη για να αποδώσει καρπούς. Έτσι ούτε ο φύλακας ήταν υποχρεωμένος να βρίσκεται μονίμως στη θέση του (εξ’ ου και η τοποθέτηση πατζουριών στα παράθυρα της κεντρικής αίθουσας επιτήρησης ώστε να αποφεύγονται οι σκιές που θα πρόδιδαν την παρουσία φύλακα), ούτε υπήρχε ανάγκη φυσικής επαφής με τους κρατούμενους και εξαναγκασμός τους με χρήση βίαιων μεθόδων. Ιδρύεται λοιπόν, σύμφωνα με το Foucault μια “πλασματική σχέση” απ’ την οποία απορρέει μηχανικά η πραγματική καθυπόταξη. Στα πλαίσια μιας τέτοιας σχέσης αυτός που τελικά καταλήγει να γίνεται αιτία της πειθαρχησης του δεν είναι ο φύλακας και η αβέβαιη παραμονή του στον πύργο, ούτε η πανοπτική μηχανή που στήθηκε, αλλά ο ίδιος ο κρατούμενος! Εκείνος που υποβάλλεται σ’ αυτού του είδους την επιτήρηση εσωτερικεύει σταδιακά τη σχέση εξουσίας και προσαρμόζει αυθόρμητα τους καταναγκασμούς της στον ίδιο του τον εαυτό⁹⁴. Ανακύπτει έτσι το εξής παράδοξο: ο κρατούμενος επωμίζεται το διπλό ρόλο του εξουσιαστή και του εξουσιαζόμενου⁹⁵.

Η παρουσία καμερών στο δημόσιο χώρο επιτελεί μια απολύτως αντίστοιχη λειτουργία. Η πανοπτική θέαση του χώρου επιτρέπει στον επιτηρητή να παρατηρήσει με λεπτομέρεια κάθε κίνηση του διερχόμενου πλήθους, χωρίς ο

⁹² Το Πανοπτικόν είναι μια μηχανή διαχωρισμού του ζεύγματος “βλέπω-με βλέπουν”: στο περιμετρικό κυκλικό οικοδόμημα είναι κανείς απόλυτα ορατός, χωρίς ποτέ ο ίδιος να βλέπει. Από τον κεντρικό πύργο βλέπει κανείς τα πάντα, χωρίς ποτέ να τον βλέπουν. Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 267.

⁹³ Πρόκειται για την κατά Foucault “απο-ατομίκευση της εξουσίας”, με την έννοια ότι αυτή δε βασίζεται πια σε ένα άτομο αλλά μάλλον σ’ ένα ευρύτερο πλέγμα όρων και συνισταμένων που την καθιστούν αποτελεσματική. Βλ. ο.π.

⁹⁴ Βλ. ο.π., σελ. 268.

⁹⁵ Σε ρόλο ηθοποιού και δυνητικού θεατή των συμβάντων της καθημερινότητάς του, το άτομο βρίσκεται στη διπλή θέση να αστυνομεύει και να δαμάζει τον εαυτό του, επόπτης και ταυτόχρονα ελεγχόμενος των κινήσεών του. Βλ. Κάλμπαρη Χριστίνα, Πανοπτικές Καταγραφές: “Η εικονογραφία της ολυμπιακής πόλης” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 121.

ίδιος να εκτίθεται στο βλέμμα των επιτηρουμένων. Αυτή η μονόδρομη κατεύθυνση της ορατότητας, πέραν του ότι στερείται αμοιβαιότητας και άρα είναι καθεαυτή εξουσιαστική, επιδρά καταλυτικά στον εσωτερικό κόσμο του πολίτη. Τον κάνει να αποδέχεται την εξουσία ως τέτοια και να την αναπαράγει προσβλέποντας σε μια εφ' όρου ζωής διαιώνισή της. Αν και απαιτούνται ειδικές γνώσεις ψυχανάλυσης για να περιγραφεί σωστά αυτή η διαδικασία εσωτερίκευσης, αρκεί να κρατήσουμε ότι ο επιτηρούμενος παύει να ενεργεί αυτόβουλα και πέφτει θύμα της δικής του εμπέδωσης των εξουσιαστικών δομών. Η παρουσία κάποιου πίσω από το μόνιτορ στην αίθουσα επιτήρησης δε χρειάζεται να είναι πραγματική ή βεβαιωμένη. Γιατί ακόμα και στην περίπτωση που ο επιτηρούμενος πολίτης σιγουρευτεί ότι δεν είναι αντικείμενο παρατήρησης από κανέναν, η επιβλητική παρουσία της κάμερας (ο πύργος της πανοπτικής φυλακής) ενεργοποιεί αυτόματα και ασυνείδητα τη διαδικασία της εσωτερικής καταστολής. Έτσι απαντάται και το προσφιλές επιχείρημα ότι “δεν συντρέχει λόγος ανησυχίας αφού δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν άνθρωποι που παρακολουθούν νυχθημερόν τις κινήσεις μας”.

Το “Πανοπτικόν” αν και σχεδιάστηκε αρχικά ως πρότυπο φυλακής, έγινε γρήγορα αντιληπτή η εκπληκτική αποτελεσματικότητά του κι εξελίχθηκε σε γενικεύσιμο πρότυπο ικανό να λειτουργήσει σε κάθε επιμέρους πειθαρχικό σύστημα (στην εργασία, την εκπαίδευση, στη θεραπευτική)⁹⁶. Εκείνο που πάντα ταλάνιζε την κρατική εξουσία είναι η επιβολή πειθαρχίας στο δημόσιο χώρο της επικράτειάς της. Ένας ενδεχόμενος αναβρασμός σε δρόμους και πλατείες είναι πάντα ανησυχητικό σημάδι γιατί αποκαλύπτει το τέλος του εφησυχασμού, την επικοινωνία ή τη συσπείρωση, την ανυπακοή, προετοιμάζει μια ενδεχόμενη ανατροπή της. Η εξουσία πασχίζει να προλάβει την εκδήλωση τέτοιων φαινομένων, αφού θα είναι αδύνατο να τα καταστείλει μετά. Η τήρηση του νόμου ή το έγκλημα ειδικότερα, δεν εμπλέκονται καθόλου στις πρακτικές επιβολής της τάξης διότι σκοπός της πειθαρχίας δεν είναι η συμμόρφωση με το ισχύον νομικό

⁹⁶ Το πανοπτικό σχήμα, χωρίς να σβήνει, χωρίς να χάνει καμία από τις ιδιότητές του, διαχέεται λίγο λίγο σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Προορισμός του είναι να γίνει σ' αυτό μια γενικεύσιμη λειτουργία. Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 274.

πλαίσιο ή η καταπολέμηση του εγκλήματος, αλλά η παγίωση μιας κοινωνικής συνθήκης που να εξυπηρετεί την εξουσία. Είναι προφανές πως μια κοινωνία που λειτουργεί εύρυθμα και χωρίς παρεκκλίσεις από το κυρίαρχο μοντέλο αποβαίνει προβλέψιμη και εύκολα χειραγωγίσιμη. Ο Foucault μιλάει για “κοινωνία νορμοποίησης”⁹⁷ εννοώντας την επικράτηση του λόγου (discourse) της πειθαρχίας, που όμως δε συνάδει με τις επιταγές του δικαϊκού συστήματος. Ωστόσο η εξουσία δεν τολμά ποτέ να καταφύγει απροκάλυπτα σε πειθαρχικές μεθόδους γιατί κάτι τέτοιο θα τη στιγματίζε στη συνείδηση του λαού ως αυταρχική. Με μηχανισμούς όπως το “Πανοπτικόν” είναι διπλά κερδισμένη: πετυχαίνει να ελέγχει και να προλαβαίνει κάθε επικίνδυνο κραδασμό του συστήματος, ενώ οι πολίτες επαναπαύονται στην επίφαση ελευθερίας που τους προσφέρεται και άθελά τους αυτοκαταστέλλονται.

Αν θέλαμε να πάμε ακόμα πιο μακριά, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι η εξουσία δεν ενδιαφέρεται μόνο για την εδραίωσή της στο βαθμό που δεν θα απειλείται πια να κατέβει από το θώκο της, αλλά επιδιώκει ταυτόχρονα και την αύξηση της παραγωγικότητας⁹⁸. Στην περίπτωση του επιτηρούμενου δημόσιου χώρου αυτός ο παράπλευρος -ενίοτε πρωταρχικός- στόχος της εξουσίας είναι πολύ εμφανής στην Αθήνα του 2004. Τα ακραία μέτρα αστυνόμευσης που ελήφθησαν κατά την περίοδο 1.7.2004 - 4.10.2004 στην ελληνική πρωτεύουσα δεν μπορούν να δικαιολογηθούν απλοϊκά από την αόριστη επιθυμία της χώρας να διοργανώσει επιτυχημένους αγώνες μέσα σε κλίμα ασφάλειας και ομαλότητας. Αντίθετα αυτό που κυρίως βάρυνε ήταν η διαφήμιση της χώρας στο εξωτερικό, η προσέλκυση μελλοντικών τουριστών, η προοπτική μεγάλων επενδύσεων. Άρα σαφής προτεραιότητα υπήρξε η ανάπτυξη της οικονομίας κι όχι η εμπέδωση της εξουσίας ή η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης. Σήμερα, εν έτει 2007, τα

⁹⁷ Βλ. Foucault Michel, “Η Μικροφυσική της Εξουσίας”, μετάφραση-σχόλια: Λίλα Τρουλινού, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1991, σελ. 116.

⁹⁸ Ο Foucault αντιμετωπίζει το Πανοπτικόν ως “ενισχυτή της εξουσίας” και μαζί, ως “πολλαπλασιαστή της παραγωγής”. Έτσι, η εξουσία αυξάνει τις δυνάμεις της αυξάνοντας ταυτόχρονα και τις δυνάμεις της κοινωνίας, “αντί να τις σφετερίζεται ή να τις περιστέλλει”. Ανάπτυξη της οικονομίας, διάδοση της παιδείας, ανύψωση του επιπέδου της δημόσιας ηθικής είναι ενδεικτικά ορισμένοι από τους στόχους που σχετίζονται με την αξιοποίηση των κοινωνικών δυνάμεων. Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 274.

πράγματα δεν έχουν καθόλου αλλάξει: η ανάγκη για πειθήνιους πολίτες που δε θα έχουν χρόνο να σκέφτονται, δε θα έχουν χώρο να συναναστραφούν δημοσίως και θα εκλιπαρούν οι ίδιοι για την καταδυνάστευσή τους, ευνοεί πρώτα και κύρια την ανάπτυξη με ό,τι αυτή περιλαμβάνει...

1δ) Οι συνέπειες της καταστολής στο δημόσιο χώρο

Μια από τις πιο οδυνηρές συνέπειες της καταστολής στο δημόσιο χώρο είναι η καταρράκωση κάθε διάθεσης για περιπλάνηση μέσα στο αστικό τοπίο, η λεγόμενη “αντι-περιπλάνηση”. Το κίνημα των καταστασιακών στη Γαλλία της δεκαετίας του '70 απέδιδε εξέχουσα σημασία σ' αυτήν την ιδέα της περιπλάνησης. Ο πρωτεργάτης του κινήματος Guy Debord, προέτρεπε την αρχιτεκτονική και την πολεοδομία σε “ψυχογεωγραφική έρευνα” των δομών της πόλης, δηλαδή σε “μελέτη των νόμων και επιδράσεων του αστικού περιβάλλοντος στη συναισθηματική συμπεριφορά των κατοίκων”, ώστε να μην προσανατολίζονται κοντόφθαλμα μόνο στην επεξεργασία καινούριων μορφών. Έτσι, η περιπλάνηση⁹⁹, όχι μόνο των πολεοδόμων αλλά και όλων των ανθρώπων που κατοικούν την πόλη, ανακηρυσσόταν σε βασικό μέσο ψυχογραφικής έρευνας και ανεξάντλητη πηγή δημιουργίας. Ανάλογη είναι και η ουτοπία της “άεργης περιπλάνησης” του πλάνητα μέσα στη μεγάλη πόλη, όπως αποδόθηκε από τον Walter Benjamin μερικά χρόνια νωρίτερα¹⁰⁰. Ο ίδιος ο Benjamin αρνείται να ταυτίσει αυτού του είδους την περιπλάνηση με τη

⁹⁹ Ο Guy Debord ορίζει την περιπλάνηση ως την πρακτική μιας συναρπαστικής αποκλίνουσας πορείας που βασίζεται στη βιαστική αλλαγή ατμοσφαιρών και κινείται από τη θέληση για παιγνιώδη δημιουργία. Βλ. Debord Guy, “Προς μια Καταστασιακή Διεθνή” (ντοκουμέντα πριν από την ίδρυση της Καταστασιακής Διεθνούς) στο: “Internationale Situationniste: Το Ξεπέρασμα της Τέχνης” (ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς), μετάφραση-επιλογή κειμένων: Γιάννης Δ. Ιωαννίδης, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1999, σελ. 44.

¹⁰⁰ Ο πλάνης θεάται ένα πανόραμα, ζει μέσα στο άσυλο μιας ερωτικής περιπλάνησης ανάμεσα στο πλήθος, ανάμεσα στα μνημεία και στα ερείπια, από εμπορικό κέντρο σε εμπορικό κέντρο, μέσα στους δαιδάλους του υπόγειου σιδηροδρόμου και των στοών. Βλ. Ροζάνης Στέφανος, “Για το πνεύμα της ουτοπίας”, εκδόσεις: Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003, σελ. 55-56.

“νωθρότητα” ή το “χασομέρι”, αλλά τη θέλει υποκινούμενη από την “εγρήγορση” του περιπλανητή¹⁰¹.

Σήμερα έχει γίνει πια κατανοητό πως ο μόνος τρόπος για να οικειοποιηθεί ο κάτοικος της πόλης το περιβάλλον του είναι η συχνή και ανεμπόδιστη περιπλάνηση μέσα από τυχαίες αστικές διαδρομές¹⁰². Ωστόσο οι σπασμωδικές, και γι’ αυτό αποτυχημένες, πολεοδομικές παρεμβάσεις και η ενορχήστρωση αυτού του πολύπλοκου κατασταλτικού μηχανισμού της σύγχρονης Αθήνας κάθε άλλο παρά ευνοεί τέτοιες αυθόρμητες εξορμήσεις. Οι πεζοδρομήσεις λόγου χάριν συγκεκριμένων δρόμων (βλ. παράδειγμα Διονυσίου Αρεοπαγίτου ή Ανδριανού) επιβάλλουν στο διαβάτη να ακολουθήσει μια αυστηρά προδιαγεγραμμένη πορεία, χωρίς να μπορεί να παρεκκλίνει ή να εξερευνήσει τις παρακείμενες περιοχές, σε μια περιπλάνηση εξαναγκαστή από την οποία δεν αποκομίζει παρά μια θραυσματική εικόνα του αστικού τοπίου. Επίσης, αν και η γενίκευση της χρήσης Ι.Χ. και αστικών συγκοινωνιών απέκοψε τον άνθρωπο από το περπάτημα καθώς τον διευκολύνουν να κερδίσει χρόνο και να μετακινηθεί με άνεση και χωρίς σωματική κούραση, δεν είναι όμως αυτή που ακυρώνει σήμερα τη συνήθεια της περιπλάνησης. Διότι η περιπλάνηση δεν αφορά προκαθορισμένες διαδρομές, κανονισμένα ραντεβού ή καθημερινές υποχρεώσεις όπως η μετάβαση στον τόπο εργασίας. Η περιπλάνηση οικοδομεί τη βαθύτερη σχέση του ανθρώπου με το χώρο, τη θετική προβολή της πόλης στην ατομική του συνείδηση. Και για αυτό το λόγο δεν μπορεί παρά να είναι τυχαία, απρόβλεπτη και βιωματική.

Η σύγχρονη Αθήνα είναι λαμπρό παράδειγμα πόλης που αποθαρρύνει τον κάτοικό της από την περιπλάνηση. Με μια πολεοδομία εντελώς αποκομμένη από την ανθρώπινη κλίμακα και με μια αστυνομική παρουσία πάντα άτεγκτη και απειλητική, η άσκοπη βόλτα μες την πόλη στερείται νοήματος. Γιατί ο περιπλανητής έχει ανάγκη από έναν χώρο για να ξαποστάσει στο ενδιάμεσο της μακράς διαδρομής, από άλλους περιπλανητές για να ανταλλάξει φιλικές

¹⁰¹ “Πίσω της κρύβεται η εγρήγορση ενός παρατηρητή που δε χάνει από τα μάτια του τον κατοπιό.” (παραπομπή στο έργο του Walter Benjamin “Charles Baudelaire”) Βλ. ο.π., σελ. 56.

¹⁰² Ο κάτοικος-διαβάτης είναι στην ουσία το ζωντανό στοιχείο του κτισμένου περιβάλλοντος. Χωρίς αυτόν η πόλη -η κάθε πόλη- είναι κλινικά νεκρή. Βλ. Νικολαΐδου Σήλια, “Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου”, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1993, σελ. 370.

κουβέντες, από τη δυνατότητα να συμπεριφερθεί ελεύθερα χωρίς να χρειάζεται να λογοδοτήσει ή να αυτοσυσταλθεί στο φόβο ότι μπορεί να θεωρηθεί ύποπτος. Έχει γενικά ανάγκη από έναν “συνομιλητή” -εννοώντας το δομημένο χώρο και το έμπυχο υλικό που τον πλαισιώνει- πρόθυμο να συνδιαλλαγεί και να κοινωνήσει μαζί του σ’ αυτή τη διαδραστική διαδικασία αμοιβαίας κατανόησης και συμφιλίωσης. Τελικά, ο αντιπεριπλανητής δεν κατορθώνει ποτέ να συγκροτήσει την πλήρη εικόνα της πόλης, παρά την προσλαμβάνει συγκεχυμένη κι αποσπασματική μέσα από “σύντομες, αγχωμένες εμπειρίες” κι έτσι είναι καταδικασμένος να μην αποκτήσει ποτέ μια “ενεργή και συλλογική κοινωνική συνείδηση”¹⁰³.

Μια εξίσου σοβαρή συνέπεια της κατασταλτικής διάρθρωσης του δημόσιου χώρου είναι η “αυτοκαταστολή” που υποβάλλει το ίδιο το άτομο στον εαυτό του, αυτή η οικειοθελής αστυνόμευση της συμπεριφοράς του¹⁰⁴. Λειτουργώντας υπό το άγχος μιας φαινομενικά μη αποδεκτής πράξης, “πρακτικά περιορίζουμε ή καταστρέφουμε τις συνήθειες πράξεις στο δημόσιο χώρο”.¹⁰⁵ Όσο κι αν προσπαθούμε να αγνοούμε το κατασταλτικό πλαίσιο, ο μηχανισμός αυτός δρα εσωτερικά και δεν μπορεί να υπερκεραστεί με καμία συνειδητή προσπάθεια. Δεν είναι μόνον η ύπαρξη της κάμερας που ωθεί σε τέτοιου είδους αυτοπειθαρχήσεις -αν και αυτή το κάνει με ύπουλο και συνεπώς πιο αποτελεσματικό τρόπο-, αλλά και η συνεχής παρουσία αστυνομικών οργάνων, η οποία υπενθυμίζει αδιάκοπα ότι η κάθε κίνηση εποπτεύεται κι ενδέχεται να κριθεί ως απόπειρα διασάλευσης της τάξης. Επίσης η περίφραξη των πάρκων με κάγκελα που τα κάνει να μοιάζουν με φυλακές, ο ελλιπής φωτισμός των πλατειών που τις κάνει να φαντάζουν σκοτεινές κι επικίνδυνες, η διαπλάτυνση των δρόμων ώστε να γίνουν ταχείας κυκλοφορίας που τους κάνει να εκπέμπουν μόνο θόρυβο και τον κίνδυνο μοιραίων ατυχημάτων, όλα αυτά επιδρούν καθοριστικά στον ψυχισμό του κατοίκου της πόλης και τον ωθούν να

¹⁰³ Βλ. Κάλμπαρη Χριστίνα, Πανοπτικές Καταγραφές: “Η εικονογραφία της ολυμπιακής πόλης” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 122.

¹⁰⁴ Η εικαστικός Χριστίνα Κάλμπαρη μιλάει για την “αδρανοποίηση των ανέλεγκτων επιθυμιών” από το άτομο ώστε να “ενταχθεί στο περίτεχνα στημένο πανηγυρικό πεδίο της πόλης”. Βλ. ο.π.

¹⁰⁵ Βλ. Σκούρα Μόνα, “Οι κάμερες παρακολούθησης στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας”, ο.π., σελ. 84.

ταμπουρωθεί στην ιδιωτική του ασφάλεια. Εκείνοι μάλιστα που εμφανίζουν, όχι άδικα, τα συχνότερα κρούσματα αυτοκαταστολής είναι οι μετανάστες¹⁰⁶ και όσοι γενικά τελούν στο περιθώριο της κοινωνίας. Όλοι αυτοί λουφάζουν περισσότερο από τον καθένα στο καβούκι τους στη θέα του αστυνομικού ή στην ιδέα της κάμερας που καταγράφει. Είναι, πάντως αλήθεια ότι αυτοί οι φοβισμένοι και ανασφαλείς άνθρωποι, οι εσωτερικά καταπιεσμένοι από το στίγμα της διαφορετικότητας, οι μόνιμα απειλούμενοι με τερματισμό της παραμονής ή της ζωής τους, καταλήγουν να κάνουν μεγάλη χρήση του δημόσιου χώρου. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στις πλατείες της Αθήνας, θα διαπιστώσει πως οι πιο φανατικοί θαμώνες τους είναι αλλοδαποί μετανάστες, αλλά και άνεργοι, αλκοολικοί, κοινωνικά απομονωμένοι, άτομα από αυτόνομες πολιτικές οργανώσεις, οποιοδήποτε δεν κατάφεραν ή δε θέλησαν ποτέ να ενταχθούν στο υπάρχον σύστημα.

Πλατεία Ομονοίας: οι μετανάστες είναι οι κατεξοχήν χρήστες του δημόσιου χώρου.

Άμεση απόρροια της αυτοκαταστολής είναι η αλλοίωση ή ακόμα και η κατάργηση της επικοινωνίας. Ο Foucault αναφερόμενος στη λειτουργία του Πανοπτικού έκανε λόγο για τη διαδικασία κατά την οποία το άτομο παύει να είναι

¹⁰⁶ Οι αντίξοες συνθήκες κατοίκησης, η στενότητα των χώρων, τα προβλήματα φωτισμού, αερισμού κ.τ.λ. τους/τις αναγκάζουν να περνούν πολλές ώρες στο δημόσιο χώρο. Βλ. Τζιρτζιλάκη Ελένη, "Φιλόξενη, α-φιλόξενη Αθήνα", ο.π., σελ. 230.

“υποκείμενο επικοινωνίας” και μετατρέπεται σε “αντικείμενο πληροφόρησης”¹⁰⁷. Η αστυνόμευση του κατοίκου της πόλης, με όποιον τρόπο κι αν διενεργείται, τον καθιστά ένα απλό αντικείμενο προς εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Η στενή παρακολούθηση ευρύτερων περιοχών επιτρέπει να χαρακτηριστούν ως τόποι “που συχνάζουν κακοποιά στοιχεία”, “που χρήζουν μεγαλύτερης επιτήρησης ή άμεσης ανάπλασης”, “που αποτελούν εστίες συγκρούσεων”, “που μαστίζονται από γενική αταξία”. Αυτή η πληροφόρηση, πάντα χρήσιμη για την κρατική εξουσία, ουδέποτε λαμβάνει υπόψη τις ουσιαστικές ανάγκες του πολίτη. Βέβαια αυτό δε σημαίνει πως δε μεριμνά για να μη δυσαρεστηθεί, απλώς φροντίζει να καναλιζάρει τις επιθυμίες του κατά τρόπο που την εξυπηρετεί στρέφοντάς τις σε άλλες “ανώδυνες” κατευθύνσεις¹⁰⁸. Τα άτομα από την πλευρά τους, εμποτισμένα με την “ενοχική συνείδηση” που αναφέραμε νωρίτερα, διστάζουν να βρεθούν στο δημόσιο χώρο και κυρίως αποφεύγουν να συναναστραφούν. Άλλωστε είναι τέτοια η διαρρύθμισή του, που αφήνει περιθώριο μόνο σε σύντομα περάσματα και βραχύχρονες συζητήσεις¹⁰⁹. Το σύνολο του πληθυσμού της πόλης κατακερματίζεται σε μικρές, μοναχικές ατομικότητες που κοιτούν παρωπιδιστικά τη “δουλειά” τους κι αναζητούν την ευτυχία στον πλασματικό τους μικρόκοσμο.

Τέλος, η πιο ακραία συνέπεια από όλες είναι η προοδευτική αναγωγή σε κολάσιμες πράξεις -η ποινικοποίηση- απείθαρχων συμπεριφορών¹¹⁰. Η

¹⁰⁷ Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 265.

¹⁰⁸ Τα άτομα πρέπει να ρέουν ελεγχόμενα, ώστε να μην αναπτύσσουν επικίνδυνους κοινωνικούς δεσμούς. Βλ. Κάλμπταρη Χριστίνα, Πανοπτικές Καταγραφές: “Η εικονογραφία της ολυμπιακής πόλης” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπταρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 122.

¹⁰⁹ Οι εκβιασμένες διασταυρώσεις στις τροχιές πεζών και οχημάτων δε γεννούν τόπους συνάντησης. Όπως δε γεννούν τόπους συνάντησης οι αποστάσεις που διανύει ακαριαία η τεχνολογία της ζωντανής αναμετάδοσης και του τηλεχειρισμού. Βλ. Σταυρίδης Σταύρος, “Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή”, εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002, σελ. 272.

¹¹⁰ Πρόκειται για αυτό που η Naomi Klein αποκαλεί: “Ποινικοποίηση της Κουλτούρας του Δρόμου” εννοώντας τη δίωξη όλων όσων “διαδραματίζονται αληθινά στους δρόμους της πόλης και συνιστούν τη ζωή της”, δηλαδή πράξεων όπως το γκράφιτι, η τέχνη των πεζοδρομίων, η κοινοτική κηπουρική, η πώληση τροφίμων, το καθάρισμα των τζαμιών στα διερχόμενα αυτοκίνητα. Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 385.

ασφυκτική αστυνόμευση του δημόσιου χώρου δεν αποβλέπει προφανώς μόνο στην περιφρούρηση του δικαίου μέσω της πρόληψης εγκληματικών ενεργειών, αλλά στοχεύει πρωτίστως στην εξασφάλιση ενός εύτακτου τοπίου, ελέγξιμου και ελεγχόμενου, χωρίς φαινόμενα αποκλίσεων από τη μέση αναμενόμενη συμπεριφορά¹¹¹. Έτσι, οι “συγκεχυμένες μάζες” μετατρέπονται σε περισσότερες “φρόνιμες ατομικότητες”¹¹² και η κρατική εξουσία λαμβάνει τα εύσημα για την αποτελεσματικότητα και την εγρήγορσή της. Οι μέθυσοι, οι πόρνες, οι ζητιάνοι, οι ενοχλητικοί νεολαίοι τίθενται αυτομάτως εκτός νομιμότητας, έστω κι αν στην ουσία δεν έχουν διαπράξει καμιά αξιόποινη πράξη. Από τη στιγμή που δεν συμμορφώνονται στα σαφώς καθορισμένα πρότυπα πειθαρχίας, ανακύπτει η ανάγκη να εξοβελιστούν από το δημόσιο χώρο ως μιανή και παθογόνα στοιχεία.

Στην Αμερική (και συγκεκριμένα στην Πολιτεία του New Jersey) εφαρμόστηκε τη δεκαετία του '70 το λεγόμενο: “Πρόγραμμα για ασφαλείς και καθαρές γειτονιές” που περιελάμβανε την αύξηση των πεζών περιπολιών της αστυνομίας προκειμένου να μειωθούν τα ποσοστά εγκληματικότητας στην περιοχή. Όταν, όμως, 5 χρόνια αργότερα διενεργήθηκε έλεγχος στους δείκτες εγκληματικότητας για να αξιολογηθεί η αξιοπιστία του σχεδίου, τα αποτελέσματα υπήρξαν απογοητευτικά, καθώς οι δείκτες κυμαίνονταν στα ίδια ακριβώς επίπεδα με πριν, αν και οι κάτοικοι των περιοχών δήλωναν ικανοποιημένοι και περισσότερο ασφαλείς. Κι ενώ караδοκούσε η κατακραυγή για αυτό το ύπουλο ξεγέλασμα των κατοίκων, οι J.Wilson και G.Kelling έσπευσαν να διατρανώσουν την αποδοτικότητα του προγράμματος με επιχειρήματα που αναδύθηκαν τελικά σε ολοκληρωμένη θεωρία, τη γνωστή και ως: “Broken Windows Theory”¹¹³. Η

¹¹¹ Η σφαίρα δράσης του Πανοπτισμού είναι όλη η κάτω περιοχή, η περιοχή των αντικανονικών στρωμάτων, με όλες τους τις λεπτομέρειες, με τις πολλαπλές τους κινήσεις, τις ετερογενείς τους δυνάμεις, τις χωρικές τους σχέσεις. Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδημού και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 275.

¹¹² Βλ. Κάλμπαρη Χριστίνα, Πανοπτικές Καταγραφές: “Η εικονογραφία της ολυμπιακής πόλης” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 122.

¹¹³ Κοινωνικοί ψυχολόγοι και αστυνομικοί συμφωνούν ότι αν σπάσει κάποιο τζάμι σε κάποιο κτίριο και δεν επισκευαστεί, σύντομα όλα τα τζάμια του κτιρίου θα είναι σπασμένα. Διότι ένα σπασμένο τζάμι που δεν επισκευάζεται είναι σημάδι ότι κανένας δεν ενδιαφέρεται, κι έτσι δεν κοστίζει τίποτα να σπάσουν και τα υπόλοιπα. Βλ. Murray Charles και Wilson James – Kelling George, “Από την μηδενική πολιτική στην μηδενική ανοχή: *Αναθεωρώντας την κοινωνική πολιτική και Broken Windows*”, εκδόσεις: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα, 2003, σελ. 39.

φιλοσοφία στην οποία βασίστηκε αυτή η θεωρία βρίσκεται σ' αυτήν ακριβώς την εξάλειψη των ορίων ανάμεσα στην απείθαρχη ή αντικοινωνική συμπεριφορά και το έγκλημα. Οι εμπνευστές της ισχυρίζονταν ότι και στις δύο περιπτώσεις θα πρέπει να επιφυλάσσεται η ίδια ακριβώς αντιμετώπιση, διότι "η αταξία και το έγκλημα είναι συνήθως αναπόσπαστα δεμένα μεταξύ τους με ένα είδος *εξελικτικής διαδοχής*"! Κατά τη γνώμη τους, ο "ανεξέλεγκτος ζητιάνος είναι το πρώτο σπασμένο τζάμι", ενώ οι διαρρήκτες και οι κλέφτες είναι τα σπασμένα τζάμια που θα ακολουθήσουν. Γι' αυτό αν δε συνετιστεί έγκαιρα ο ζητιάνος, το έγκλημα θα εισβάλλει πολύ ευκολότερα και θα διαβρώσει ανεπανόρθωτα την τοπική κοινωνία.

Όσον αφορά το δημόσιο χώρο, οι Wilson και Kelling είναι πεπεισμένοι πως τα άτομα που βρίσκονται σ' αυτόν φοβούνται εξίσου την πιθανότητα να βρεθούν αντιμέτωποι με έναν βίαιο εγκληματία ή με έναν απείθαρχο άνθρωπο ("ανυπόληπτο, θορυβώδη ή απρόβλεπτο") όπως είναι οι μέθυστοι, οι ναρκομανείς, οι τρελοί, οι αγενείς έφηβοι ή οι αργόσχολοι. Ο ρόλος λοιπόν του αστυνομικού είναι να επιβάλλει την τάξη, παρακάμπτοντας αν χρειαστεί το νόμο, αλλά πάντα προς όφελος της κοινότητας που υπηρετεί. Η θεωρία μοιάζει να είναι συνεκτική και πειστικά διαρθρωμένη, με θέσεις που δυστυχώς απηχούν σε μεγάλο βαθμό τα σημερινά πιστεύω της κοινής γνώμης. Η απείθαρχη ή αντικοινωνική συμπεριφορά αντιμετωπίζεται αυθαίρετα με όρους εγκλήματος, δηλαδή είτε ως κολάσιμη πράξη καθεαυτή, είτε ως προκαταρκτικό στάδιο ενός μελλοντικού ποινικού αδικήματος. Άρα, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία, κάθε συντονισμένη προσπάθεια τήρησης της τάξης αποτελεί προληπτικό μέτρο για τη μακροπρόθεσμη πάταξη του εγκλήματος.

Η "Θεωρία του σπασμένου παράθυρου" κερδίζει συνεχώς έδαφος στην χώρα μας. Μια πρώτη δοκιμαστική εφαρμογή της έγινε στην Αθήνα του 2004, όταν η πόλη ντύθηκε την εύτακτη και καθαρή περιβολή της για να υποδεχτεί τον τουρίστα. Στους δρόμους της δεν κυκλοφορούσαν πια πρεζάκηδες, δε ζητιάνευαν οι άστεγοι στις γωνίες, δε γυρόφερναν τρελοί και μισοσαλεμένοι, δε άπλωναν τιςπραμάτειες τους οι μετανάστες "παρα-έμποροι", δε υπήρχαν καν αδέσποτα να αναστατώνουν με την παρουσία τους το ζωοφοβικό διερχόμενο. Ο

εκρηκτικός συνδυασμός αστυνομικών και ηλεκτρονικής επιτήρησης απέδωσε καρπούς και το πολυπόθητο όραμα της αστικής πειθαρχίας έπαιρνε σάρκα και οστά. Με το τέλος των Αγώνων, πολλοί αναπόλησαν εκείνες τις “ευτυχισμένες μέρες” που μπορούσες να κινείσαι στο δημόσιο χώρο-γυάλα ανά πάσα στιγμή χωρίς φόβο να ενοχληθείς από κάποια ανεπιθύμητη παρουσία ή να σου χαλάσει την αισθητική κάποια “τριτοκοσμική εικόνα”.

Το πόσο επίπλαστη και εικονική ήταν αυτή η εικόνα αποδεικνύεται κι από το γεγονός της απαγόρευσης των διαδηλώσεων την περίοδο των Ολυμπιακών Αγώνων. Όταν μια από τις σημαντικές εκφάνσεις της δημόσιας δράσης εξοστρακίζεται με τόση ευκολία από το αστικό πεδίο στο βωμό της ομαλότητας και της προβλεψιμότητας των πάντων, αντιλαμβανόμαστε πώς η τάξη και η πειθαρχία γίνονται στην πραγματικότητα οχήματα ανάπτυξης ολοκληρωτικών πρακτικών. Η πρόσφατη συζήτηση περί της μείωσης των διαδηλώσεων στην πόλη, μέσω της επιβολής ενός αριθμού-πλαφόν για κάθε μήνα ή μέσω του περιορισμού τους στη μία μόνο λωρίδα κυκλοφορίας, επιβεβαιώνει τις νέες τάσεις πειθάρχησης στο δημόσιο χώρο. Το δικαίωμα σε δημόσια συνάθροιση, καθ’ όλα νόμιμο και κατοχυρωμένο από το Σύνταγμα (άρθρο 11) προσλαμβάνει νέο περιεχόμενο, τυπικά εξακολουθεί να υφίσταται ως δικαίωμα αλλά πρακτικά καθίσταται ανενεργό. Η μη παρακώλυση των συγκοινωνιών, η εύρυθμη λειτουργία των υπηρεσιών, η ευαρέσκεια των κατοίκων που θέλουν να μετακινούνται και να τακτοποιούν έγκαιρα τις δουλειές τους και η αποτροπή θερμών αντιδράσεων για τα εκάστοτε κυβερνητικά μέτρα έχουν μεγαλύτερη προτεραιότητα από τη δυνατότητα διεκδίκησης δίκαιων αιτημάτων εντός του δημόσιου χώρου.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο δημόσιος χώρος στην Αθήνα του 21^{ου} αιώνα τείνει χωρίς υπερβολή να μεταλλαχθεί σε ένα “στρατόπεδο”¹¹⁴, όπου η γεωμετρία και η στοίχιση των πάρκων εξυπηρετούν την καλύτερη επιτήρηση, η

¹¹⁴ Σ' ένα τέλειο στρατόπεδο, ολόκληρη η εξουσία ασκείται με μόνη την άσκηση μιας σωστής επιτήρησης· και κάθε βλέμμα είναι ένα γρανάζι στην ολική λειτουργία της εξουσίας. Το παλιό, πατροπαράδοτο τετράγωνο στρατόπεδο εκλεπτύνεται σύμφωνα με αναρίθμητα σχήματα: καθορίζεται τώρα με ακρίβεια η γεωμετρία των διαδρομών, ο αριθμός και η κατανομή των σκηνών, ο προσανατολισμός των εισόδων τους, η διάταξη των ζυγών και των στοίχων. Βλ. Foucault Michel, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδήμου και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 228.

άγρυπνη αστυνόμευση την επιβολή της τάξης και ο ηλεκτρονικός χαφιεδισμός το σπιγματισμό των ετερόκλητων κοινωνικών στοιχείων που απειλούν την εύθραυστη ισορροπία. Η εξασφάλιση της απόλυτης πειθαρχίας στο στρατόπεδο χρίζει προσεκτικού σχεδιασμού και βαθύτερης ψυχολογικής και κοινωνιολογικής μελέτης, διότι στρέφεται κατά οπλισμένων ανθρώπων, ικανών να χρησιμοποιήσουν το όπλο κατά του ανωτέρου σε μια απρόβλεπτη κακή συγκυρία. Η τάξη στο δημόσιο χώρο είναι μια εξίσου πολύπλοκη διαδικασία, καθώς η κρατική εξουσία καλείται να δαμάσει και να καναλιζάρει τα πανίσχυρα κοινωνικά στρώματα, τα οποία είναι οπλισμένα με το αίσθημα της ελευθερίας και της συλλογικής οργάνωσης του χώρου και της ζωής τους. Πετυχαίνοντας αρχικά να νεκρώσει αυτά τα “επικίνδυνα” αισθήματα, ο συνακόλουθος σχεδιασμός ενός προγράμματος που θα οδηγεί σε ευπείθεια και μηχανική συμμόρφωση του πολίτη γίνεται εύκολο πράγμα. Κι αν υπάρχουν ακόμα ενστάσεις ως προς το βαθμό καταστολής στο δημόσιο χώρο της Αθήνας, σύντομα το μέλλον θα έρθει να διαψεύσει κάθε αισιόδοξη φωνή, διότι τα σημάδια της ζοφερότητας είναι κάτι περισσότερο από εμφανή...

2. Ο δημόσιος χώρος ως επιχείρηση και η επιχείρηση ως δημόσιος χώρος

2^α) Η εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου

Ο δημόσιος χώρος έχοντας απολέσει όλες τις κοινωνικές και πολιτικές συμπαραδηλώσεις που τον χαρακτήριζαν στο παρελθόν, έχει μετατραπεί σε ένα κοινό εμπορεύσιμο είδος. Από τη μια μεριά η προσπάθεια για επιφανειακή βελτίωση της εικόνας του τον ανάγει σε θέαμα¹¹⁵ προς κατανάλωση από τους χρήστες του, κι από την άλλη η κατάληψη και η “αξιοποίησή” του από τις

¹¹⁵ Η ολότητα του θεάματος που τείνει να ενσωματώσει τον πληθυσμό εκδηλώνεται τόσο σαν πολεοδομία όσο και σαν διαρκές δίκτυο πληροφοριών. Είναι ένα στέρεο πλαίσιο που προφυλάσσει τις σημερινές συνθήκες ζωής. Βλ. Raul Vanegem, “Στοιχειώδες πρόγραμμα του γραφείου Ενιαίας Πολεοδομίας” (τεύχος 6) στο: “Internationale Situationniste: Το Ξεπέρασμα της Τέχνης” (ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς), μετάφραση-επιλογή κειμένων: Γιάννης Δ. Ιωαννίδης, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1999, σελ. 197.

επιχειρήσεις για ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων τον κάνει πεδίο οικονομικού ανταγωνισμού και επίτευξης κέρδους. Έτσι προκύπτει μια σοβαρή υποβάθμιση που έγκειται σ' αυτήν ακριβώς την ακύρωση των επιμέρους λειτουργιών του δημόσιου χώρου και στην ανάδυσή του ως μονολειτουργικού.

Η ευειδής εικόνα του δημόσιου χώρου στην Αθήνα υπήρξε ανέκαθεν μέλημα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, και ιδίως κατά την περίοδο προετοιμασίας των Ολυμπιακών, οπότε και η ευπρόσωπη εικόνα της πόλης έγινε ο μόνος και απαρέγκλιτος στόχος¹¹⁶. Οι αναπλάσεις πλατειών που πραγματοποιήθηκαν τότε όπως αυτές στην πλατεία Αργεντινής, Αιγύπτου και Εξαρχείων, δεν υπηρετούσαν παρά αυτό τον υψηλό στόχο: τη δημιουργία θελκτικού δημόσιου χώρου που να συγκεντρώνει τα βλέμματα και το θαυμασμό των περαστικών, χωρίς απαραίτητα να τους κεντρίζει τη διάθεση να τον χρησιμοποιήσουν ουσιαστικά. Αυτές οι “διακοσμητικές ψευδοπλατείες”¹¹⁷ είναι αποκυήματα της αρρωστημένης ματαιοδοξίας αρχών και λαού που αισθάνονται περήφανοι στην ιδέα ότι η πόλη τους “ξεπατικώνει” με επιτυχία τα πρότυπα των πράσινων δυτικών μητροπόλεων με τους πλατείες και προσεγμένους δημόσιους χώρους.

Πλατεία Καραϊσκάκη (Μεταξουργείο) και πλατεία Κολοκοτρώνη (Σταδίου): πολύχρωμα παρτέρια στοιχισμένα με μαθηματική ακρίβεια - θεαματικός δημόσιος χώρος.

¹¹⁶ Έχουμε να κάνουμε με έναν σκηνοθετικό χειρισμό του χώρου, με εργαλείο το ζωντάνεμα του φυσικού σχεδιασμού μέσα από “μαλακές” παρεμβάσεις που ξεφεύγουν από το συμβατικό χαρακτήρα του τεχνικού έργου. Βλ. Παγώνης Θάνος, “Μια μετάβαση της πολεοδομίας: από το φυσικό σχεδιασμό της εικόνας στο σχεδιασμό της εικόνας” στο: “*Η Μετάβαση της Αθήνας*”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 106.

¹¹⁷ Βλ. Δεσποτόπουλος Ιωάννης, “*Η ιδεολογική δομή των πόλεων*”, μετάφραση: Κωνσταντίνος Σερράος, επιμέλεια: Κώστας Θεολόγου, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1997, σελ. 115.

Η θέση της φύσης σ' αυτά τα τερατουργήματα ενισχύει ακόμα περισσότερο τη λειτουργία του θεάματος και της αισθητικής καλαισθησίας. Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα Ιωάννη Τζουβαδάκη "τα δέντρα και τα φυτά αναπτύσσονται μόνο σε προεπιλεγμένες θέσεις και ζαρντινιέρες, πρέπει να έχουν κόμη ορισμένων διαστάσεων και να μην απορρίπτουν φύλλα ή καρπούς που λερώνουν το πεζοδρόμιο ή την πλατεία"¹¹⁸. Έτσι δικαιολογούνται τα μεγάλα πολύχρωμα παρτέρια, η εμμονή στη φύτευση φοινίκων και άλλων παρόμοιων τροπικών φυτών με το σκεπτικό ότι τα ελαιόδεντρα και οι μουριές "λερώνουν", οι τεράστιοι χλοοτάπητες στους οποίους τα παιδιά δεν μπορούν να παίξουν και να εκτονωθούν, τα ελάχιστα ή συνήθως ανύπαρκτα παγκάκια που κρατούν το διερχόμενο όρθιο για να αρκεστεί σ' ένα βλέμμα ευφορίας και να συνεχίσει απερίσπαστος το δρόμο του. Όλες αυτές οι φτηνές "διαμεσολαβήσεις ανάμεσα στην πόλη, την ύπαιθρο και τη φύση"¹¹⁹ δημιουργούν, μέσω "συμβολισμών και αναπαραστάσεων", στους κατοίκους την αίσθηση ότι οι δεσμοί με την ύπαιθρο και τη φύση δεν έχουν ολότελα καταλυθεί εντός των ορίων της αστικής πραγματικότητας. Τελικά, προκύπτει μια ομαδική ψευδαίσθηση¹²⁰ με θύματα όλους εμάς που αναζητούμε μάταια τον εξανθρωπισμό της μεγαλούπολης και την αρμονική σύζευξη φύσης και άστεως. Αυτό που προσλαμβάνουμε ως φύση δεν είναι παρά η απόδοσή της με άκρως τεχνητά μέσα, μια κατασκευή του ανθρώπου σε υπόμνηση του χαμένου φυσικού παράδεισου, ένα τεχνητό δημιούργημα επενδυμένο με πλαστό νόημα. Με όλες αυτές τις έξυπνες πρακτικές ο δημόσιος χώρος, ναι μεν δε χρησιμοποιείται ως τέτοιος, ωστόσο μπορεί να καταναλωθεί εύκολα και γρήγορα σαν θέαμα και σαν εξ' αποστάσεως εμπειρία, γεγονός που του προσδίδει κάποια χρηστικότητα: την επιβεβλημένη από τους

¹¹⁸ Βλ. Τσουβαδάκης Ιωάννης, "Η καταγραφή του αστικού τοπίου" στο: *"Η Μετάβαση της Αθήνας"*, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 29.

¹¹⁹ Βλ. Lefebvre Henri, *"Το Δικαίωμα στην Πόλη: χώρος και πολιτική"*, μετάφραση: Πάνος Τουρνικιώτης - Κλωντ Λωράν, επιμέλεια: Νίκος Π. Καραχάλιος, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1977, σελ. 88.

¹²⁰ Η διαδικασία αυτή λειτουργεί πάνω στη λογική της εκ των προτέρων δημιουργίας εντυπώσεων σχετικά με το περιεχόμενο της αισθητικής αναβάθμισης, που επιδρούν στην υποκειμενική πρόσληψη της πραγματικότητας μέσα από τη διαμεσολάβηση μιας φαντασιακής εικόνας. Βλ. Παγώνης Θάνος, *"Μια μετάβαση της πολεοδομίας: από το φυσικό σχεδιασμό της εικόνας στο σχεδιασμό της εικόνας"* στο: *"Η Μετάβαση της Αθήνας"*, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 107.

νόμους της αγοράς όπου όλα αποτιμώνται με μέτρο το βαθμό δυνητικής κατανάλωσης.

Φωκίωνος Νέγρη: Τα καγκελάκια γύρω από το γκαζόν κρατούν τα μικρά παιδιά μακριά από κάθε επαφή με την (ούτως ή άλλως τεχνητή) φύση.

Παράλληλα, παρατηρείται μια αχόρταγη καταβροχθητική κινητικότητα από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στο δημόσιο χώρο. Ο πολλαπλασιασμός των εμπορικών καταστημάτων κατά μήκος των πεζοδρόμων, η λειτουργία καφετεριών και εστιατορίων γύρω από τις πολυσύχναστες πλατείες και η ενοικίαση ανοιχτών χώρων για ανάρτηση διαφημιστικών πινακίδων με τα λογότυπα μεγάλων εταιριών, κατέστησαν το δημόσιο χώρο πεδίο εμπορευματοποίησης από την ιδιωτική πρωτοβουλία. Ο κάτοικος της Αθήνας λογίζει τον εαυτό του χρήστη του δημόσιου χώρου μόνον εφόσον κάνει πολυτελείς αγορές στην Ερμού, απολαμβάνει τον καφέ του στην πλατεία Μοναστηρακίου ή στους ασφυκτικά κατειλημμένους πεζοδρόμους του Θησείου, πηγαίνει για φαγητό στη Φωκίωνος κατά το μεσημεριανό διάλειμμα από τη δουλειά του και τρώει ένα περιποιημένο παγωτό ή μια βάφλα στον Εθνικό Κήπο μετά τον κυριακάτικο περίπατο. Σπάνια θα παραμείνει για μακρό διάστημα εντός του δημοσίου χώρου· αντίθετα, αναζητεί διαρκώς καταφύγιο στην ιδιώτευση, είτε του δικού του σπιτιού, είτε της επιχειρησιακής στέγης που φροντίζει να τον περιβάλλει με στοργή και να τον κάνει να αισθανθεί άνετα και οικεία. Διότι ακόμα και το περιβάλλον των ιδιωτικών αυτών χώρων αυτών προσομοιάζει επίτηδες

στην ατμόσφαιρα της ατομικής κατοικίας (βλ. καναπέδες, σόμπες, οθόνες, φιλική εξυπηρέτηση και θαλπωρή) ώστε να καθησυχάζει τους θαμώνες από την “τρομοκρατία” του έξω κόσμου.

Θησείο-Μοναστηράκι: ασύδοτη κατάληψη του δημόσιου χώρου από τις παρακείμενες καφετέριες.

Το πονηρό marketing αυτών των εταιριών αναπτύσσεται γύρω από την απλή ιδέα ότι οι δημόσιοι χώροι συγκεντρώνουν περισσότερο κόσμο κι έτσι έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να “ψαρέψουν” πελάτες, παρά αν δραστηριοποιούνταν σε απομακρυσμένα σημεία της πόλης με δύσκολη πρόσβαση και χωρίς ανοιχτό χώρο για να τον εκμεταλλευτούν και να απλωθούν. Αντίθετα, μια πλατεία, εκτός από τη μόνιμη ροή κόσμου, παρέχει και μια μοναδική δυνατότητα επέκτασης: τα τραπεζοκαθίσματα εξαπλώνονται αδιάκριτα και μπορούν να αυξηθούν δραματικά όταν η προσέλευση του κόσμου το απαιτεί. Έτσι ο ιδιωτικός χώρος εισχωρεί σταδιακά μέσα στο δημόσιο και τον καταργεί, τον καθιστά κι εκείνον ιδιωτικό. Η πόλη ολόκληρη παραδίδεται χωρίς μάχη στα χέρια του ιδιώτη για να τη διαχειριστεί με τον πιο επικερδή τρόπο. Κι αν η πραγματικότητα της Celebration City, μιας απόλυτα ιδιωτικοποιημένης πόλης στη Florida κατασκευασμένη από την εταιρία Disney¹²¹, φάνταζε κάποτε εφιαλτική και πολύ τραβηγμένη για να γενικευτεί ως καθολικό πρότυπο πόλης, όλα δείχνουν

¹²¹ Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 202-205.

πως άνοιξε πια ο δρόμος για να επαληθευτεί στην πράξη άλλο ένα σενάριο επιστημονικής φαντασίας.

Ένα ακόμη παράδειγμα ιδιωτικής χρήσης του δημόσιου χώρου με επίφαση δημόσιας λειτουργίας είναι η διοργάνωση φεστιβάλ και λαϊκών συναυλιών από επιχειρήσεις παραγωγής και χορηγούς στις κεντρικές πλατείες της Αθήνας. Εξωτερικά δίνεται η εντύπωση πως πρόκειται για δημόσιες εκδηλώσεις καθώς η πρόσβαση είναι ελεύθερη στο κοινό, δεν υπάρχουν διαχωριστικά κιγκλιδώματα να οριοθετούν το χώρο της συναυλίας από τον περιβάλλοντα χώρο, δεν κατατίθεται αντίτιμο για την παροχή της συγκεκριμένης υπηρεσίας και δεν τηρείται κλειστός αριθμών των συμμετεχόντων. Ωστόσο, ο χώρος αυτός είναι μόνον κατ' ευφημισμόν δημόσιος ενώ κατά τ' άλλα λειτουργεί με ιδιωτικο-οικονομικά κριτήρια. Έχει ήδη εκμισθωθεί από τους διοργανωτές της εκδήλωσης, έχει διαμορφωθεί με τη λογική μιας συνηθισμένης εμπορικής συναυλίας σε κλειστό χώρο (εταιρικά λογότυπα χορηγών, ιδιωτικοί securities για την επιβολή της τάξης, υπαίθρια εμπορικά κιόσκια παραπλεύρως) και σε όλη τη διάρκεια του event ανήκει σ' αυτούς¹²². Οι "Γιορτές της Μουσικής" στην Αθήνα δεν είναι παρά μια καρικατούρα λαϊκής συνάθροισης στο δημόσιο χώρο, κι όμως πετυχαίνουν να μας ξεγελούν συστηματικά με πρόσχημα τη μη επιβολή αντιτίμου και τη συναισθηματική φόρτιση της ανοιχτής πλατείας.

Ο ρόλος της διαφήμισης στην εμπορευματοποίηση του δημόσιου χώρου δεν θα πρέπει να περάσει απαρατήρητος, ακριβώς επειδή είναι ο πιο ύπουλος κι όμως ο πιο δυναμικός παράγοντας προς αυτήν την κατεύθυνση. Η συνεχώς διευρυνόμενη χρήση της διαφήμισης στο δημόσιο χώρο έχει πάρει διαστάσεις επιδημίας τα τελευταία χρόνια. Ένας "οπτικός θόρυβος"¹²³, σύμφωνα με την πολύ γλαφυρή μεταφορά του Άρη Κωνσταντινίδη, κατακλύζει σήμερα την πόλη απ' άκρη σ' άκρη, ώστε δεν είναι υπερβολικό να μιλάμε για "τρισδιάστατη

¹²² Όταν κάποιος χώρος αγοράζεται έστω και για προσωρινό διάστημα, υφίσταται μεταβολές για να ταιριάζει απόλυτα στη νοοτροπία των χορηγών του. Κι όσο περισσότερο πρώην δημόσιοι χώροι πουλιούνται σε εταιρίες ή επωνυμιοποιούνται από αυτές, τόσο εμείς ως πολίτες υποχρεωνόμαστε να παίξουμε σύμφωνα με τους κανόνες των εταιριών, αν θέλουμε να έχουμε πρόσβαση στην ίδια μας την κουλτούρα. Βλ. ο.π., σελ. 239.

¹²³ Βλ. Κωνσταντινίδης Άρης, "Η Αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής: ημερολογιακά σημειώματα", εκδόσεις: Άγρα, Αθήνα, 1992, σελ. 299.

διαφημιστική κατάληψη της πόλης¹²⁴. Η διαφήμιση, υπερμεγέθης και επιβλητική, καταλαμβάνει δρόμους, κτίρια, λεωφορεία και τραμ, κάθε σημείο του αστικού ορίζοντα και κάθε εγκεφαλικό νεύρο του κατοίκου-δέκτη. Οι αφίσες, οι ταμπέλες, οι φωτεινές επιγραφές δεν έχουν σεβαστεί καθόλου το δημόσιο χώρο αλλά απεναντίας, τον καταχρώνται μέχρις εξαντλήσεως και του τελευταίου τετραγωνικού εκατοστού. Όπως επισημαίνει η канаδή δημοσιογράφος Naomi Klein, οι εταιρίες “αρπάζουν πλέον κάθε γωνιά που έχει μείνει εκτός αγοράς, στην προσπάθεια τους να εξασφαλίσουν το οξυγόνο που θα θρέψει τα επωνύμιά τους”¹²⁵.

Η πόλη μια τρισδιάστατη διαφήμιση: ακόμα και οι δημόσιες συγκοινωνίες έγιναν βορά των διαφημιστικών ορέξεων μεγάλων εταιριών κινητής τηλεφωνίας.

Η εκμετάλλευση του δημόσιου χώρου από τις επώνυμες επιχειρήσεις προκειμένου να προωθήσουν την αγορά των προϊόντων τους, του αποσπάει αυτόματα το δημόσιο χαρακτήρα. Γίνεται έτσι το θλιβερό μέσο για την εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων αλλά και για την προτροπή σε κατανάλωση του κατοίκου της πόλης. Όχι μόνο δεν αφήνει οξυγόνο στον πολίτη για να αναπνεύσει ελεύθερα, αλλά τον αποσπάει με υποβλητικές μεθόδους από το κοινωνικό και πολιτικό του καθήκον προσανατολίζοντάς τον στον υλικό ευδαιμονισμό και την ακατάσχετη κατανάλωση. Ο χώρος παύει να είναι ουδέτερος, συλλογικά διαμορφούμενος από τους χρήστες και κοινωνικά αξιοποιήσιμος από αυτούς. Μετατρέπεται σε ένα εμπορευματοποιημένο τοπίο,

¹²⁴ Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 70.

¹²⁵ Βλ. ο.π., σελ. 39.

απόλυτα κυριαρχούμενο από τις εταιρικές νόρμες και ακατάλληλο για κάθε κοινωνικο-πολιτική δράση.

Η τοποθέτηση μιας μεγάλης διαφημιστικής προθήκης εν μέσω της πλατείας του Συντάγματος -μια ευγενική παραχώρηση του Δήμου Αθηναίων- έγινε προκειμένου να γίνει δυνατή η προβολή προϊόντων έναντι ανταλλάγματος που θα καταβάλλεται στο δήμο. Δεν αυθαιρετούν, λοιπόν, οι εταιρίες όταν μεταχειρίζονται το δημόσιο χώρο με όρους που θα ταίριαζαν σε ιδιωτικό, αλλά αντίθετα, έχουν την αμέριστη συμπαράσταση κι ενθάρρυνση της τοπικής αυτοδιοίκησης, και ενίοτε ενεργούν εξ' ονόματι και κατά παραγγελία της. Το πιο αστείο πάντως είναι η συναίνεση των ίδιων των κατοίκων σ' αυτή την επίμονη ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου από τις επιχειρήσεις. Η "καραμέλα" της ανάπτυξης και των συμβιβασμών στο όνομα του κέρδους έχουν αποχαυνώσει κάθε σκεπτόμενο άτομο, ώστε η συντριπτική μερίδα του πληθυσμού αποδέχεται την κηδεμονία της διαφήμισης ως θεμιτή και τους χορηγούς ως ευεργέτες του στον τομέα της ψυχαγωγίας. Αν όμως δεν αντιδράσουμε άμεσα και θερμά στην επιθετικότητα της διαφήμισης, αυτή θα εξακολουθήσει ακάθεκτη το έργο της έως ότου εγκαταλείψει τα προσχήματα κι αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο του δημόσιου χώρου, θέτοντας όρους και περιορισμούς ακόμα και για την πρόσβαση σ' αυτόν.

Μετρό Πανόρμου και πλατεία Συντάγματος: δεσπόζουσες διαφημιστικές προθήκες με τις ευλογίες του Δήμου Αθηναίων.

Στην Αμερική, και συγκεκριμένα στο San Francisco, από τα μέσα της δεκαετίας του '80 κι εξής δραστηριοποιείται μια ομάδα ακτιβιστών, γνωστοί ως "πολιτισμικοί αυτοσχεδιαστές"¹²⁶. Αυτοί βγαίνουν στους δρόμους και στη συνέχεια επεμβαίνουν με διάφορους τρόπους πάνω στον υλικό φορέα των υπαίθριων διαφημίσεων (με μπογιά, κόλλα, άλλες εικόνες), ώστε να τις παρωδήσουν, να αντιστρέψουν τα μηνύματά τους και να υπονομεύσουν τον λόγο για τον οποίο αναρτήθηκαν επιφέροντας αντίθετα για την επιχείρηση αποτελέσματα. Στην ουσία βέβαια δεν προσπαθούν ακριβώς να αλλοιώσουν το περιεχόμενο των μηνυμάτων, αλλά να αποκαλύψουν την αληθινή τους διάσταση και την ανέντιμη στρατηγική της εταιρίας. Πρόκειται για έναν συγκινητικό ρομπινχουντισμό των λαϊκών στρωμάτων, τα οποία συνασπίζονται γύρω από τον ίδιο ιερό σκοπό: να μην επιτρέψουν στη διαφήμιση να διαφεντεύει ανεξέλεγκτη το δημόσιο χώρο. Έτσι απονέμουν στους εαυτούς τους το δικαίωμα αντίδρασης και άρθρωσης ενός διαφορετικού λόγου, και τελικά επιφορτίζονται μ' έναν πραγματικά ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου.

Στην πόλη της Αθήνας καμία αντίστοιχη πρωτοβουλία δεν αναπτύχθηκε ποτέ, καθώς η διαφήμιση έχει εντελώς απενοχοποιηθεί στη συνείδηση των κατοίκων. Όσο δε για τα καταστήματα, τις καφετέριες και τα εστιατόρια που χρωστούν τη ζωή τους στο δημόσιο χώρο, κατανοούνται σαν μια καλοδεχούμενη ευκολία και πολυτέλεια. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την προτεραιότητα στον καλλωπισμό και την αισθητική αναβάθμιση, αλλά και την εφαρμογή σύγχρονων συστημάτων παρακολούθησης σε 24ωρη βάση, "αναπαράγουν την αίσθηση της ελεγχόμενης ατμόσφαιρας ενός θεματικού πάρκου"¹²⁷. Έχοντας συνηθίσει να ζούμε και να κινούμαστε σ' έναν τέτοιο εικονικό δημόσιο χώρο, δεν είναι καθόλου παράλογο που συχνά καταλήγουμε στην αντίστροφη διαδικασία: να εκλαμβάνουμε το τεχνητό περιβάλλον ενός θεματικού πάρκου ως τον

¹²⁶ Ο "πολιτισμικός αυτοσχεδιασμός" απορρίπτει την ιδέα ότι το μάρκετινγκ πρέπει να γίνεται αποδεκτό παθητικά σαν μια ροή πληροφοριών μιας κατεύθυνσης, επειδή αγοράζει την ένταξή του μέσα στους δημόσιους χώρους. Βλ. ο.π., σελ. 349.

¹²⁷ Βλ. Παγώνης Θάνος, "Μια μετάβαση της πολεοδομίας: από το φυσικό σχεδιασμό της εικόνας στο σχεδιασμό της εικόνας" στο: "Η Μετάβαση της Αθήνας", επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαρη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005, σελ. 107.

συμβολικού που όμως εγκλείει μια αξεπέραστη “παιγνιώδη συνδυαστική αξία”¹³³. Ωστόσο, η εξαπάτηση και η αχρηστία του gadget δεν του επιτρέπουν να φτάσει ποτέ τη “συμβολική ελευθερία ενός παιδικού παιχνιδιού” και δυστυχώς, παρασύρει τελικά μαζί του όλη την καθημερινότητα και τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων σ’ ένα “ολικό οπτικό θέαμα” όπου η γιορτή γίνεται gadget και τα άτομα κοινωνοί ενός ψεύτικου κοινωνικού συμβάντος¹³⁴.

Συνεπώς, η αφθονία των αγαθών ως “το πιο εντυπωσιακό περιγραφικό χαρακτηριστικό” των αλλοτινών πολυκαταστημάτων ωχριά μπροστά στην παιγνιώδη εξερεύνηση που λανσάρουν τα σύγχρονα εμπορικά κέντρα και που τα καθιστά ασυναγώνιστα. Δεν είναι τυχαίο που πολλοί μιλούν για *νέα τέχνη του ζην* εννοώντας αυτήν την καλειδοσκοπική παρουσίαση όλων των πτυχών της καθημερινής ζωής συγκεντρωμένες σ’ ένα οργανωμένο, με προσεγμένη και λειτουργική διακόσμηση περιβάλλον. Στα εμπορικά κέντρα της πόλης μπορείς να ψωνίσεις, να παρακολουθήσεις κινηματογράφο, να συναναστραφείς με κόσμο στην καφετέρια, ή απλώς να χαζέψεις για να μην αφήσεις ανεκμετάλλευτο τον ελεύθερο χρόνο σου. Κοντολογίς, επιδίδεις στις ίδιες ακριβώς δραστηριότητες που παραδοσιακά ανήκουν στο δημόσιο χώρο, όμως μέσα σε άριστες κλιματολογικές συνθήκες και με την ασφάλεια του περιφραγμένου και αυστηρά ελεγχόμενου ιδιωτικού χώρου. Δεν παύει όμως να είναι ένα επίπλαστο περιβάλλον, προσομοιωμένο στις πραγματικές συνθήκες της καθημερινότητας και ευφυώς προσαρμοσμένο στις ανάγκες του σημερινού καταναλωτή. Υποκαθιστά την αληθινή εμπειρία με την αυταπάτη της ποικιλίας επιλογών, αλλά δεν απέχει πολύ από το μηχανικό ζάπινγκ μπροστά στον τηλεοπτικό δέκτη¹³⁵.

Η μετάβαση από τη συσσώρευση καταναλωτικών αγαθών στη μόδα της κατανάλωσης εμπειριών ερμηνεύτηκε εύστοχα από τον David Riesman.

¹³³ Για το Jean Baudrillard το gadget είναι το “έμβλημα της μετα-βιομηχανικής κοινωνίας”, κι επειδή είναι εκ των πραγμάτων δύσκολο να οριστεί, δεχόμαστε ότι περιλαμβάνει καθετί που “προορίζεται ρητά για δευτερεύουσες λειτουργίες” σε μια “λογική κύρους ή φετιχισμού”. Βλ. Baudrillard Jean, “Η καταναλωτική κοινωνία”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 128-129.

¹³⁴ Βλ. ο.π., σελ. 130.

¹³⁵ Βλ. Rifkin Jeremy, “Η νέα εποχή της Πρόσβασης: Η νέα κουλτούρα του υπερκαπιταλισμού, όπου όλη η ζωή είναι μια επί πληρωμή εμπειρία”, μετάφραση: Αριάδνη Αλαβάνου, εκδόσεις: Λιβάνη, Αθήνα, 2001, σελ. 288.

Σύμφωνα με την ανάλυσή του, ο κοινωνικός τύπος¹³⁶ του καταναλωτή του προηγούμενου αιώνα προσιδιάζει περισσότερο στον “ενδοστρεφή” χαρακτήρα και είναι είτε κτητικός, διακατέχεται δηλαδή από μία έντονη επιθυμία να κάνει κτήμα του ορισμένα πράγματα, είτε περίβλεπτος με την έννοια ότι αρέσκεται κυρίως στο να επιδείξει με στυλ τα αποκτήματά του. Ο σημερινός καταναλωτής ανήκει στην κατηγορία των “ετεροστρεφών” διότι “αναζητάει περισσότερο εμπειρίες παρά πράγματα, και λαχταρά να καθοδηγείται από τους άλλους και όχι να τους θαμπώνει με την επίδειξή του”¹³⁷. Τα σύγχρονα εμπορικά κέντρα εκμεταλλεόμενα αυτή τη μεταβολή κοινωνικής ιδιοσυγκρασίας των λαϊκών μαζών δημιούργησαν τεράστιους ναούς όπου το διακινούμενο εμπορικό είδος δεν είναι τα υλικά αγαθά, αλλά η πρόσβαση σε ζωντανές εμπειρίες.

Και δυστυχώς, είναι σε τέτοιο βαθμό διάχυτος ο κοινωνικός τύπος του καταναλωτή-φυγά σήμερα, ώστε κάθε απόκλιση από το κυρίαρχο μοντέλο οδηγεί σε αυτόματη περιθωριοποίηση του αποκλίνοντος. Ο Baudrillard κάνει λόγο για “fun morality”, που σημαίνει πως η απόλαυση γίνεται επιτακτική, ένα είδος καταναγκασμού που καθλώνει το άτομο σε μια αέναη προσπάθεια επίτευξης ηδονής μέσω της διασκέδασης. Δε νοείται πλέον άνθρωπος ο οποίος να μην επιζητά σε μόνιμη βάση τη δοκιμή νέων, πρωτόγνωρων εμπειριών, την εξάντληση όλων των προσφερόμενων δυνατοτήτων ώστε να κατορθώσει να “μεγιστοποιήσει την ύπαρξή του”¹³⁸. Γεννάται όμως το εξής παράδοξο: μολονότι η συμμόρφωση προς το καινούριο σύστημα αναφοράς είναι επιβεβλημένη και η σφοδρότητα της κατανάλωσης δεν αφήνει περιθώρια για ανάπτυξη καμιάς διαφορετικής δράσης, ο άνθρωπος πορεύεται με τη βαθιά πεποίθηση ότι είναι απολύτως ελεύθερος και το δικαίωμα επιλογής του ανήκει τελεσίδικα, ενώ πετυχαίνει να συνδυάσει αρμονικά στον ίδιο χώρο περισσότερες ετερόκλητες δραστηριότητες. Δεν αντιλαμβάνεται ούτε μια στιγμή την απάτη εις βάρος του και ανάγει ανενδοίαστα το εκάστοτε mall σε κέντρο της ζωής του. Ο ίδιος

¹³⁶ “Κοινωνικός χαρακτήρας” είναι το μέρος του “χαρακτήρα” που μοιράζονται σημαντικές κοινωνικές ομάδες και το οποίο είναι το προϊόν της πείρας των ομάδων. Βλ. Riesman David, “Το μοναχικό πλήθος”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 10.

¹³⁷ Βλ. ο.π., σελ. 119.

¹³⁸ Βλ. Baudrillard Jean, “Η καταναλωτική κοινωνία”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 86.

λοβοτομημένος καταναλωτής θα ταυτίσει την κοινή επίσκεψη στο εμπορικό κέντρο με μια βόλτα στην πλατεία, συγχύζοντας ανεπανόρθωτα μέσα στη δυσλειτουργική του συνείδηση το δημόσιο με το ιδιωτικό...

II. Η απατηλή εντύπωση ενός δημόσιου χώρου

Έχει γραφτεί κατά καιρούς ότι ο δημόσιος χώρος έχει πια μετατοπιστεί στο εσωτερικό των μεγάλων εμπορικών κέντρων. Όλες οι δραστηριότητες που φιλοξενούνταν μέχρι πρότινος στις πλατείες και τους δρόμους της πόλης βρήκαν καταφύγιο στα τεχνητά ξέφωτα και τους αχανείς διαδρόμους ενός τεράστιου οικοδομήματος εικονικής ψυχαγωγίας. Από τη στιγμή που η επίσκεψη στο mall αποκόπηκε από τον αυτοσκοπό των ψώνιων και εμπλουτίστηκε με ποικίλες καινούριες εμπειρίες, άρχισε να πλανάται η εντύπωση ότι το εμπορικό κέντρο δεν είναι ένας απλός πόλος έλξης καταναλωτών αλλά τόπος συνάντησης και κοινωνικής διαπλοκής. Οι ίδιοι οι θαμώνες προσέρχονται εκεί συνειδητά για να βολτάρουν, να διασκεδάσουν και να συναναστραφούν, ενώ η αγορά καταναλωτικών προϊόντων υποβιβάζεται σε δεύτερη και τρίτη μοίρα. Οι κατασκευαστές από την πλευρά τους έχουν προνοήσει για τη δημιουργία ανοιχτών χώρων με υποτυπώδη τεχνητή βλάστηση εντός του κέντρου, ώστε να ενισχύεται ακόμη περισσότερο η απατηλή αίσθηση ότι περιφερόμαστε μέσα στους δημόσιους χώρους μιας οποιασδήποτε πόλης. Είναι τόσο επιτυχημένη η προσομοίωση και τόσο ενθουσιώδεις οι επισκέπτες του, που εύκολα μπορούμε να πέσουμε στην παγίδα και να διερωτηθούμε πάνω στην ενδεχόμενη δημόσια λειτουργία ενός κατά τ' άλλα ιδιωτικού χώρου.

Προσομοίωση πάρκου στο The Mall Athens: Η εικόνα της κυρίας με το καρότσι παραπέμπει σημειολογικά στον πραγματικό δημόσιο χώρο.

Ωστόσο υπάρχει ισχυρός αντίλογος που αρνείται κατηγορηματικά κάθε δημόσια διάσταση αυτών των κέντρων. Η Naomi Klein μιλάει για “γκρίζα ζώνη ψευδο-δημόσιου ιδιωτικού χώρου”¹³⁹ καθώς το περιβάλλον του mall αποτελεί ταυτόχρονα πεδίο εμπορευματοποιημένης ψυχαγωγίας και τόπος συνάντησης των κατοίκων της πόλης. Στην ουσία δηλαδή πρόκειται για μια τέλεια εννοησιμότητα εξαπάτησης του ατόμου ότι μπορεί στον ίδιο χώρο να συγκεράσει την ιδιότητα του πολίτη και του καταναλωτή. Το πρώτο και βασικό επιχείρημα που τεκμηριώνει αυτή την τοποθέτηση είναι η ερμητική περιήγηση του χώρου και η δυνατότητα απαγόρευσης εισόδου σε κατηγορίες ανεπιθύμητων ατόμων. Η πρόσβαση ελέγχεται από την επιχείρηση και οι κανόνες που τη ρυθμίζουν ορίζονται μονομερώς και χωρίς διαπραγματεύσεις από την ίδια¹⁴⁰. Ουδέποτε θα επιτραπεί η είσοδος σε διαδηλωτές που θέλουν να διαμαρτυρηθούν ή σε επαίτες που μένουν στο δρόμο και ζητιανεύουν χρήματα. Κάθε φορά που θα προκληθεί κάποια αναταραχή, τα σώματα της ιδιωτικής αστυνομίας που ευθύνονται για την τήρηση της τάξης θα επέμβουν άμεσα και θα απομακρύνουν

¹³⁹ Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 236.

¹⁴⁰ Σ’ αυτό τον ιδιωτικό κόσμο η κουλτούρα αγοράζεται και η πρόσβαση καθορίζεται από τους ιδιοκτήτες του εμπορικού κέντρου. Βλ. Rifkin Jeremy, “Η νέα εποχή της Πρόσβασης: Η νέα κουλτούρα του υπερκαπιταλισμού, όπου όλη η ζωή είναι μια επί πληρωμή εμπειρία”, μετάφραση: Αριάδνη Αλαβάνου, εκδόσεις: Λιβάνη, Αθήνα, 2001, σελ. 289.

τον ταραξία από το χώρο. Όσο δε για την επιτήρηση της περιοχής, έχουν προβλεφθεί υπερσύγχρονα συστήματα παρακολούθησης για να μην διαφεύγει τίποτα από τον έλεγχο των ιδιοκτητών και για να πληρείται επαρκώς το αίτημα ασφάλειας των καταναλωτών. Άρα ακόμη κι αν φαινομενικά η πρόσβαση δεν παρεμποδίζεται, υπόκειται πάντως σε αυστηρούς κανόνες και περιορισμούς όπως αυτοί που εφαρμόζονται σε έναν ιδιωτικό χώρο επιχείρησης.

Το άγρυπνο βλέμμα του security συνδράμει στο έργο της επιτήρησης που έχουν βασικά αναλάβει οι χιλιάδες κάμερες στο χώρο. Πέντε λεπτά αργότερα, ο ίδιος security θα μου συστήσει να φυλάξω τη φωτογραφική μου μηχανή στην τσάντα.

Επίσης δεν πρέπει να παραβλέπουμε και το γεγονός ότι πρόκειται για τεχνητά διαμορφωμένα περιβάλλοντα. Η κλιματιζόμενη ατμόσφαιρα του χώρου μέσα από “χιλιόμετρα μονωμένων σωλήνων για τον αέρα”, τα ανόργανα δέντρα και τα περίοπτα σιντριβανάκια συνθέτουν μια “αιώνια άνοιξη”¹⁴¹, τελείως ξένη με τις συνηθισμένες καιρικές συνθήκες του πραγματικού δημόσιου χώρου. Σε μια υπαίθρια πλατεία της πόλης οι εποχές εναλλάσσονται στο χρόνο και οι θερμοκρασίες ακολουθούν πιστά τις διακυμάνσεις της κάθε εποχής, αυξομειούμενες ανάλογα με τις καιρικές μεταβολές. Όταν μια εικονική πλατεία του εμπορικού κέντρου περιστοιχίζεται από ανθισμένα δέντρα και διαρρέεται από κύματα θερμού αέρα το μήνα Δεκέμβριο, καταλαβαίνουμε πως δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε ούτε καν για προσομοίωση, τη στιγμή που διακόπτεται βίαια

¹⁴¹ Βλ. Baudrillard Jean, “Η καταναλωτική κοινωνία”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 18.

κάθε δεσμός με το χρόνο και τη φυσική αλληλουχία των εποχών. Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η προστασία από τα ακραία καιρικά φαινόμενα επιτυγχάνεται μόνο σε κλειστούς ιδιωτικούς χώρους όπου ο άνθρωπος μπορεί να παρέμβει για να αντιστρέψει το κλίμα και να ανακουφιστεί. Στο εξωτερικό περιβάλλον είμαστε μοιραία εκτεθειμένοι στην κακοκαιρία ή τον καύσωνα, αλλά ταυτόχρονα μας ανοίγεται μια μοναδική ευκαιρία να αντιληφθούμε και να βιώσουμε το πέρασμα του χρόνου και τα μηνύματα της φύσης. Αν επιμένουμε να καταργούμε αυτή τη σημαντική αλληλόδραση ανάμεσα σε εμάς και το φυσικό περιβάλλον και να καταφεύγουμε σε τεχνητούς παραδείσους, δε θα αργήσουμε να γίνουμε κι οι ίδιοι “μηχανικοί”, υποστηριζόμενοι από τεχνητές λειτουργίες και αυτοματοποιημένες αντιδράσεις.

Μια τρίτη παράμετρος που αναιρεί άνευ ετέρου το δημόσιο χαρακτήρα των εμπορικών κέντρων είναι το καταναλωτικό υπόβαθρο στο οποίο θεμελιώνεται η διαμόρφωσή τους. Σ' αυτούς τους χώρους όλα δείχνουν να περιστρέφονται γύρω από την κατανάλωση αντικειμένων ή εμπειριών. Το αν τελικά προκύπτει “συνάντηση” είναι μάλλον αδιάφορο καθώς η αφορμή εδράζεται κυρίως στην εγωιστική επιθυμία για υλική απόλαυση. Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο καμία εκδήλωση συλλογικότητας δεν είναι εφικτή¹⁴². Ο “*ego comsumans*” του Jean Baudrillard περιγράφεται ως ένα μοναχικό υποκείμενο, ανίκανο να αναπτύξει ουσιαστικούς δεσμούς με τους ομοίους του και να συγκροτήσει συλλογική συνείδηση. Οι εφήμερες επαφές των ανθρώπων στα malls κινούνται στο επίπεδο της απλής σύμπτωσης και δε φτάνουν ποτέ σε μια ολοκληρωμένη κοινωνική συναναστροφή. Η επικοινωνία των ατόμων είναι υποτυπώδης και αναλώνεται συνήθως στη συζήτηση γύρω από τις τάσεις της μόδας ή στην ανταλλαγή εντυπώσεων για την οργάνωση του εμπορικού κέντρου και την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών-εμπειριών¹⁴³.

¹⁴² Η διευθυνόμενη κατοχή καταναλωτικών αντικειμένων και αγαθών είναι εξατομικευτική, ανιστορική και καταστροφείας της αλληλεγγύης. Ως καταναλωτής, ο άνθρωπος ξαναγίνεται μοναχικός ή κυτταρικός, ακόμα πιο αγελαίος. Βλ. ο.π., σελ. 94.

¹⁴³ Εδώ το μοναδικό είδος λόγου που γίνεται αποδεκτό είναι η φλυαρία γύρω από το μάρκετινγκ και τα καταναλωτικά αγαθά. Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 236.

Σύμπτωση απειράριθμων ατόμων στο χώρο του mall κι όμως απουσία ουσιαστικής επαφής. Ο θαμώνας του εμπορικού κέντρου θα ξεκουραστεί είτε στην απόλυτη μοναξιά, είτε με γυρισμένη την πλάτη του στον άλλο...

Ο άτυπος έλεγχος των κοινωνικών επαφών από τη διοίκηση του εμπορικού κέντρου συνίσταται στο ότι δε θα γινόταν αποδεκτή η έκφραση δυσαρέσκειας εκ μέρους κάποιου θαμώννα, κι αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα προσπαθούσαν είτε να τη διασκεδάσουν με κάποιο τρόπο, είτε να πειθαρχήσουν το “δυσφημιστή” της εταιρίας. Συνεπώς, τόσο οι μεμονωμένοι καταναλωτές, όσο και η επιχείρηση καθεαυτή εγκαταλείπουν συνειδητά την προσπάθεια να αρθρώσουν ένα δημοκρατικό διάλογο πολιτικού ή κοινωνικού περιεχομένου εντός του εμπορικού κέντρου. Κάτι τόσο σημαντικό και αυτονόητο για έναν δημόσιο χώρο εξορίζεται στην αφάνεια στο όνομα της ήρεμης και απρόσκοπτης κατανάλωσης. Πάντως, ακόμα και στην ιδεατή περίπτωση που ο λόγος ήταν ελεύθερος και τα άτομα πρόθυμα να διεξάγουν έναν “άλλο διάλογο”, το άκρως εμπορευματοποιημένο περιβάλλον του mall είναι από μόνο του ανασχετικός παράγοντας. Διότι η πραγματικά ουσιαστική συζήτηση απαιτεί έναν χώρο ελεύθερο και ανοιχτό στον καθένα, χωρίς την ασφυκτική παρουσία των επωνυμιών ολόγυρα και την προκλητική ανάρτηση διαφημιστικών προτύπων σε κάθε ορατό σημείο του χώρου. Η εμπορευματοποίηση εγκλωβίζει το πνεύμα στα στενά της όρια, το αλυσσοδένει ύπουλα και το ακινητοποιεί ώστε να μην μπορεί να ξεχυθεί προς άλλες κατευθύνσεις.

III. Η περίπτωση του “The Mall Athens”

Όλα όσα εκτέθηκαν παραπάνω “φωτογραφίζουν” το μεγάλο εμπορικό κέντρο που άνοιξε σχετικά πρόσφατα στην Αθήνα κι έχει κατακτήσει ήδη το αθηναϊκό καταναλωτικό κοινό. Το μότο που μεσουρανά στην επίσημη ιστοσελίδα του είναι: “Το The Mall Athens συνδυάζει πραγματικά αμέτρητες απολαύσεις... Το ερώτημα είναι πόσες μπορείτε να συνδυάσετε εσείς!”¹⁴⁴ Αυτό το λιτό μαρκετινίστικο σύνθημα συνοψίζει τελικά όλη τη φιλοσοφία των εμπορικών κέντρων. Η συνδυασμένη απόλαυση εμπειριών (αγορές, φαγητό, ψυχαγωγία) απαρτίζουν ένα πλέγμα δραστηριοτήτων που καλύπτει όλο το φάσμα της ζωής. Έτσι ο ελεύθερος χρόνος δεν κατακερματίζεται σε ξεχωριστούς χώρους διαφυγής, αλλά η αξιοποίησή του συμπυκνώνεται στα 58.500 τ.μ. (συν 90.000 τ.μ. υπόγειων χώρων), εξοικονομώντας ενέργεια και ώρα σπαταλημένη σε αναζήτηση. Φαντάζει τόσο εξωφρενικά πρακτική μια τέτοια προοπτική, και ιδίως σε μια εποχή σπάνης του ελεύθερου χρόνου όπως η δική μας, ώστε καθένας θα δελεαζόταν να δοκιμάσει το πείραμα.

Ένα περίπου μήνα μετά τα εγκαίνια του “Mediterranean Cosmos” στη Θεσσαλονίκη (20/10/2005), του πρώτου ουσιαστικά εμπορικού κέντρου ευρωπαϊκών προδιαγραφών στην Ελλάδα, η Lamda Olympia Village (θυγατρική της Lamda Development του ομίλου Λάτση) προέβη σε ανάλογη επένδυση -αυτή τη φορά στην Αθήνα- ύψους άνω των 300.000.000 ευρώ. Το “The Mall Athens” άνοιξε επίσημα τις πύλες του στο κοινό στις 25 Νοεμβρίου του 2005 και ακολούθησε ένα μαζικό παραλήρημα επισκέψεων και κατανάλωσης το οποίο κρατεί αμείωτο ως τις μέρες μας. Ο σταθμός “Νερατζιώτισσα” στην Αττική οδό έγινε ο λατρεμένος προορισμός χιλιάδων Αθηναίων και οι επενδυτές άρχισαν να τρίβουν τα χέρια από ικανοποίηση καθώς η ετήσια απόδοση αναμενόταν πολύ υψηλή, όπως και πράγματι υπήρξε. Έτσι, μέσα σε μία μόλις χρονιά (2005) δόθηκαν στο ελληνικό κοινό νέοι εμπορικοί και ψυχαγωγικοί χώροι συνολικής έκτασης 232.000 τ.μ. με αποτέλεσμα η αναλογία εμβαδού εμπορικών κέντρων

¹⁴⁴ <http://www.themallathens.gr/gr/themallathens.htm>

και κατοίκων να διαμορφωθεί στα 55 τ.μ./1.000 κατοίκους, παραμένοντας πάντως μία από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη¹⁴⁵.

Το μεγαθήριο του “The Mall Athens” ανεγέρθηκε χωρίς οικοδομική άδεια προ Ολυμπιακών Αγώνων, αλλά συγκαταλέχθηκε στα μεταολυμπιακά έργα με το νόμο 3207/2003. Η ανοικοδόμησή του πυροδότησε έντονες διαμαρτυρίες από την πλευρά των κατοίκων της περιοχής του Αμαρουσίου, οι οποίοι προσέφυγαν τελικά στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Οι προσφυγές εξετάστηκαν στις 4/5/2006 και απορρίφθηκαν με το σκεπτικό ότι “ο παραπάνω νόμος παρέχει τη δυνατότητα τροποποίησης πολεοδομικών σχεδίων και ανέγερσης κτιρίων χωρίς οικοδομικής άδειας”¹⁴⁶. Αφού λοιπόν παρακάμφθηκε επιτυχώς ο σκόπελος της άδειας και το κτίσμα νομιμοποιήθηκε με τους γνωστούς πλάγιους τρόπους, δε συνέτρεχε πλέον λόγος ανησυχίας για ιδιοκτήτες, επιχειρηματίες-ενοικιαστές και καταναλωτές: η λειτουργία του θα συνεχιζόταν απρόσκοπτα.

Το κτίριο του εν λόγω εμπορικού κέντρου δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από τα αντίστοιχα “Κολοσσαία του θεάματος” της Ευρώπης και της Αμερικής. Από αρχιτεκτονικής άποψης δε διαθέτει κανένα χρώμα, απλώς συνάδει με τις επιταγές της λεγόμενης τέχνης του “retailing”, όπου “συνυπάρχει η αρχιτεκτονική και η διακόσμηση με τον κόσμο της διαφήμισης, της γραφιστικής και της προβολής και προώθησης προϊόντων”¹⁴⁷. Πρόκειται για μια “μεταμοντέρνα” κενότητα χωρίς κανένα καλλιτεχνικό και κοινωνιολογικό ενδιαφέρον, διότι απλούστατα ο στόχος της προσέλκυσης επισκεπτών επιτελείται από την ακρίβεια της εσωτερικής διάρθρωσης καταστημάτων και ειδών και όχι από μια προσεγμένη εξωτερική όψη¹⁴⁸. Συγκεκριμένα, στο “The Mall Athens” λειτουργούν 170 εμπορικά καταστήματα, ένας πολυκινηματογράφος με 15 αίθουσες, bowling,

¹⁴⁵ Βλ. Μάκης Θεοδωράτος, “Έντονο ενδιαφέρον για εμπορικά κέντρα” στο: http://www.kathimerini.gr/1207/1/2003/05/09/2003_0509_120713

¹⁴⁶ Βλ. http://www.kathimerini.gr/1207/1/2003/05/09/2003_0509_120713 (Το σκεπτικό του ΣτΕ για τη λειτουργία του Mall).

¹⁴⁷ Βλ. Λεφαντζής Μιχάλης, “Αυτοτελείς τεχνητές νησίδες” στην: *Καθημερινή* (ένθετο: “Τέχνες και Γράμματα”), 28/1/2007, σελ. 1.

¹⁴⁸ Στην Ελλάδα δεν έχουμε ακόμη το κτίριο-σύμβολο. Είναι πολύ πιθανό ότι η νέα αυτή κοινωνική συνθήκη θα ζητήσει να εκπροσωπηθεί και αρχιτεκτονικά. Στην Κωνσταντινούπολη, οι μεσαίες και ανώτερες τάξεις έχουν ένα ακόμη εμπορικό κέντρο-έμβλημα της εξευρωπαϊσμένης Τουρκίας: το Καρυον, πύργος 26 ορόφων με γραφεία, διαμερίσματα, πλάζες, καταστήματα. Βλ. Βατόπουλος Νίκος, “Διεθνή δίκτυα και ελληνική μανία”, ο.π.

14 καταστήματα ειδών διατροφής και 11 εστιατόρια, ενώ ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων ανέρχεται στους 2.500· μια τεχνητή μικρογραφία πόλης. Ενδεικτικά, τους βασικούς ενοικιαστές του χώρου αποτελούν οι εταιρίες: Αναγνωστόπουλος, Champion Μαρινόπουλος, Village Cinemas, Comfuzio, Fnac, Glou, Marks and Spencer, ZARA, Sephora, Multirama, Πλαίσιο κ.α.

Τέσσερα επίπεδα αφθονίας και υπερπροσφοράς για τον πιο απαιτητικό καταναλωτή. Η δραστηριοποίηση της Fnac στο mall (για πρώτη φορά στην Ελλάδα) δημιούργησε κύμα μεγάλου ενθουσιασμού.

Η εταιρία που προκάλεσε τον εντονότερο μάλλον ενθουσιασμό με την απόφασή της να αναπτύξει επιχειρηματική δράση στην Ελλάδα ως ενοικιάστρια του “The Mall” ήταν η γαλλική αλυσίδα βιβλιοπωλείων Fnac. Η τελευταία οφείλει την επιτυχία της στη νέα φιλοσοφία αγορών που προωθεί: έναν “πρωτοποριακό” συνδυασμό βιβλιοπωλείου και τεχνολογίας. Εκτός δηλαδή από την παραδοσιακή εκδοτική παραγωγή, επιδιώκει τη συνύπαρξη στο ίδιο περιβάλλον και άλλων προϊόντων που άπτονται κυρίως της τεχνολογίας (cd, dvd, MP3, ψηφιακές συσκευές αναπαραγωγής ήχου και εικόνας, computers, κινητή τηλεφωνία)¹⁴⁹. Η φιλοξενία βιβλιοπωλείων ή καταστημάτων πειραματικής μουσικής στους χώρους

¹⁴⁹ Βλ. Ρούβαλης Βασίλης, “Να μπορεί ο καταναλωτής να ονειρεύεται” στο: http://www.enei.gr/online/online_hprint?a=the+mall+athens&a=&id=63880928

του εμπορικού κέντρου γίνεται προκειμένου να προστεθεί λίγη “φαιά ουσία”¹⁵⁰ στο καταναλωτικό όργιο και να συγκαλυφθεί ο επιφανειακός χαρακτήρας της παραμονής στο χώρο για να ξεγελαστεί ο θαμώνας ότι περιβάλλεται από πολιτιστικά αγαθά. Αυτό το νόημα έχει και η προσθήκη δύο κινηματογραφικών αιθουσών (μεταξύ των 15) από τη Village Cinemas, στις οποίες θα προβάλλονται αποκλειστικά ευρωπαϊκές -υποτίθεται ανεξάρτητες- παραγωγές, γνωστές ως Cinema Eurora. Πρόκειται για την *πολιτισμοποίηση του εμπορεύματος* για την οποία μιλάει ο Jean Baudrillard και την οποία ασπάζονται όλοι οι νέοι επιχειρηματίες των σύγχρονων εμπορικών κέντρων ως το μυστικό της επιτυχίας. Άλλωστε το αμέσως προηγούμενο μοντέλο ψυχαγωγίας, ήτοι αυτό των πολυκινηματογράφων (multiplex) που συνδύαζαν περισσότερες εναλλακτικές διασκέδασης (αίθουσες cinema, bowling, καφετέρια και bar), διαγράφει πλέον φθίνουσα πορεία. Για αυτό δόθηκε προσοχή στην “αναβάθμιση της ποιότητας” των προσφερόμενων υπηρεσιών και τη μεγαλύτερη ποικιλία, ώστε και οι καταναλωτές να μένουν ικανοποιημένοι από την πληρότητα της εμπειρίας, και το target group να διευρυνθεί και να συμπεριλάβει άτομα με “καλλιτεχνικά” και “πνευματικά” ενδιαφέροντα.

Ανεξαρτήτως πάντως της επένδυσης πολιτιστικού νοήματος στο mall, πρωταγωνιστής εξακολουθεί να είναι η κατανάλωση και μάλιστα, μια καταναγκαστική και χωρίς δυνατότητα διαφυγής κατανάλωση. Το εμπορικό κέντρο είναι διαμορφωμένο με τρόπο που να ωθεί στην αγορά αγαθών και εμπειριών, σε μια ασυνείδητη επιθυμία για κατανάλωση. Οι 2.100 θέσεις parking για τα τροχοφόρα των επισκεπτών, η επικάλυψη γρανίτη και πωρόλιθου που δίνει την ψευδαίσθηση της βραχύβιας πολυτέλειας¹⁵¹, η ποικιλία και η περίοπτη θέση των προϊόντων, ο χαμηλός και έντονος φωτισμός και η χαλαρωτική

¹⁵⁰ Ανάμεσα στους δίσκους και τα βιβλία, βρίσκετε τα μεγάλα ρεύματα που αφυπνίζουν την κοινωνία μας. Πειραματική μουσική, βιβλία, που εξηγούν την εποχή. Είναι η “φαιά ουσία” που συνοδεύει τα προϊόντα. Βλ. Baudrillard Jean, “Η καταναλωτική κοινωνία”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 17.

¹⁵¹ Βλ. Βατόπουλος Νίκος, “Οι μικρές πόλεις μέσα στις μεγάλες” στην: *Καθημερινή* (ένθετο: Τέχνες και Γράμματα), 28/1/2007, σελ.1.

οι οποίοι δήλωσαν πως δεν μπορούσαν να αντέξουν τον πέρα από τα επιτρεπτά όρια χρόνο απασχόλησης που επέτασσε η συνεχής λειτουργία του εμπορικού κέντρου. Σήμερα βρισκόμαστε εν αναμονή των εξελίξεων, αν και όλα συγκλίνουν στη σύντομη διευθέτηση του ωραρίου κατά τρόπο που θα ευχαριστεί από κοινού επιχειρηματίες και καταναλωτές.

Η συνολική αποτίμηση του “The Mall Athens” έπειτα από ενάμιση περίπου χρόνο λειτουργίας συνοδεύτηκε από ευμενέστατα σχόλια εκ μέρους όλων. Η θετική ανταπόκριση του κόσμου και οι αυξητικές αποδόσεις της επένδυσης ενισχύουν τις προσδοκίες για τη δημιουργία περισσότερων εμπορικών κέντρων στην Αθήνα. Εξάλλου η χώρα είναι σήμερα ουραγός στο διεθνή εμπορικό χάρτη και, ως παρθένα αγορά, αφήνει μεγάλα περιθώρια για ανάλογες μελλοντικές επενδύσεις. Αρκεί να σκεφτούμε πως στην Πορτογαλία η αναλογία τ.μ. εμπορικών κέντρων ανά κάτοικο είναι 13 φορές μεγαλύτερη από ό,τι ισχύει στην Ελλάδα¹⁵⁵. Το ελληνικό κοινό, γαλουχημένο με μια ισχυρή καταναλωτική κουλτούρα και πλήρως εξοικειωμένο με τις ευτελείς αξίες της αγοράς, γίνεται θερμός αποδέκτης τέτοιων πρωτοβουλιών και αναμένεται να αγκαλιάσει εξίσου ζεστά τα νέα malls. Μόνο σ’ αυτά μπορεί να βρει ασφαλή διέξοδο από τα προβλήματα της καθημερινότητάς του και την ολοκληρωμένη πρόταση ψυχαγωγίας στο μόνιμο πρόβλημα του συρρικνωμένου ελεύθερου χρόνου. Μόνο στους διαδρόμους τους μπορεί να απολαύσει την αυταπάτη της δημόσιας ζωής και να δραπετεύσει από έναν αστικό χώρο εχθρικό και απόμακρο. Ο κάτοικος της Αθήνας αρνήθηκε την πόλη του κι αφού πρώτα την απαξίωσε όπως μπορούσε, την αντικατέστησε λιγόψυχα με την τεχνητή ευφορία της φαινομενικής πόλης του εμπορικού κέντρου. Η προδοτική στάση του Αθηναίου -αλλά και του κάθε κατοίκου- απέναντι στο χώρο που τον φιλοξενεί και τον ανδρώνει, πληρώνεται με ανάλογο τίμημα: η πόλη θα του γυρίσει κι εκείνη την πλάτη της και θα τον αφήσει να αφανιστεί από τα ίδια του τα τερατουργήματα. Όταν ο κάτοικος φτάσει στο σημείο να καταναλώσει τον ίδιο του τον εαυτό, η επιστροφή θα είναι πλέον

¹⁵⁵ Η χώρα αυτή της Ιβηρικής χερσονήσου έχει 10 φορές περισσότερα τ.μ. εμπορικών κέντρων από τη χώρα μας. Βλ. Λάμπρου Κωνσταντίνος, “Η αυξανόμενη κατανάλωση ευνοεί τα νέα εμπορικά κέντρα”, https://www.ifo.gr/foi/foi.php?id=2&id_art=216&id_cat=3337712

ανέφικτη. Η πόλη θα πάρει εκδίκηση για το χαμό της και ο δημόσιος χώρος της θα δικαιωθεί για τον εξευτελισμό που υπέστη. Ίσως τότε συνειδητοποιήσουμε, ίσως και όχι, την ευθύνη μας για την καθολική συντέλεια...

3. Internet: ο απο-υλοποιημένος δημόσιος χώρος

Αν οι τακτικές επισκέψεις στα εμπορικά κέντρα αφήνουν τον πραγματικό δημόσιο χώρο άδειο και πρακτικά ανενεργό, η χρήση του διαδικτύου από μια διαρκώς αυξανόμενη μερίδα του πληθυσμού αποτελεί τη δεύτερη αιτία εγκατάλειψης του δημόσιου χώρου και μετατόπισής του σε μια άλλη, αυτή τη φορά α-χωρική, πραγματικότητα. Τα ποσοστά χρηστών Internet διαγράφουν ανοδική πορεία και στην Ελλάδα, αν και υπολείπονται ακόμη των πιο προηγμένων δυτικών χωρών. Σε μια εποχή που η προσομοίωση και η εικονικότητα αντικαθιστούν το πραγματικό με πειστικό τρόπο¹⁵⁶ και τελικά επέρχεται η αναπόφευκτη σύγχυση των δύο, ο δημόσιος χώρος είναι κι αυτός αναγκασμένος να μπει στο παιχνίδι και να παίξει με τους νέους όρους.

Ο 21^{ος} αιώνας έφερε μαζί του μια μεγάλη ιστορική αλλαγή καθώς η αλματώδης εξέλιξη της τεχνολογίας οδήγησε στον επαναπροσδιορισμό εννοιών λίγο έως πολύ αυτονόητες και παγιωμένες στη συνείδηση του καθενός. Τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα στο χώρο της επικοινωνίας ανέτρεψαν πλήρως το επί αιώνες σταθερό νόημα του χώρου και του χρόνου. Ο *χώρος των ροών* (space of flows) και ο *ά-χρονος χρόνος* (timeless time) είναι τα καινούρια μεγέθη που πρόκειται να συστήσουν το νέο μοντέλο πραγματικότητας. Η ταχύτατη διάδοση των ηλεκτρονικών υπολογιστών -τουλάχιστον σε Ευρώπη και Βόρεια Αμερική- βοήθησε τους ανθρώπους να εξοικειωθούν με τα νέα δεδομένα και να κοινωνήσουν περιχαρείς τα πλεονεκτήματα της τεχνολογίας. Όταν μάλιστα από

¹⁵⁶ Ορίζοντας την "πραγματική εικονικότητα" (real virtuality) ο Manuel Castells μιλάει για "ένα σύστημα εντός του οποίου η πραγματικότητα καθεαυτή εγκλωβίζεται εξ' ολοκλήρου, εμβαπτίζεται πλήρως σε μια εικονική σύνθεση, σ' έναν κόσμο εντυπώσεων, όπου αυτά που εμφανίζονται δεν βρίσκονται απλώς στην οθόνη, αλλά καθίστανται τα ίδια η εμπειρία". Έτσι απαλείφεται "κάθε διάκριση ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη συμβολική της αναπαράσταση". Βλ. Castells Manuel, "The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture → Volume I)", editions: Blackwell, Oxford, 1996, σελ. 372-373.

τα μέσα της δεκαετίας του '90 και εξής, η σύνδεση με το διαδίκτυο κατέστη εφικτή για ένα μεγάλο αριθμό νοικοκυριών, ο ενθουσιασμός έφτασε στο απόγειό του καθώς φάνηκε στον ορίζοντα μια νέα εποχή ανέσεων και “ευημερίας”.

Πολλές από τις δραστηριότητες που έδιναν πνοή στο δημόσιο χώρο των πόλεων μπορούν πλέον να πραγματοποιηθούν εναλλακτικά μέσω διαδικτύου. Το *teleshopping* και η επικοινωνία μέσω *e-mails* αντικαθιστούν σταδιακά τον καθιερωμένο περίπατο στα μαγαζιά και την τυχαία συνάντηση στο δρόμο ή το κανονισμένο ραντεβού στην πλατεία¹⁵⁷. Ακόμα και η ψυχαγωγία προς χάρη της οποίας ανοικοδομήθηκαν τα μεγάλα θεματικά πάρκα ατονεί μπροστά στις διαδικτυακές ψυχαγωγικές επιλογές. Αυτό δε σημαίνει βέβαια πως ο κόσμος απορρίπτει τη λύση της διασκέδασης στο εμπορικό κέντρο, όμως το Internet παραμένει ισχυρό δέλεαρ και μειώνει σημαντικά το δυνητικό κοινό ενός τέτοιου κέντρου. Προς το παρόν τα θεματικά πάρκα διανύουν περίοδο μεγάλης άνθισης, όμως σε ένα υποθετικό μέλλον όπου η προσομοιωμένη εμπειρία στους κόλπους του διαδικτύου θα ταυτίζεται πλήρως με την πραγματική, οι άνθρωποι αναμένεται να εγκαταλείψουν οριστικά την όποια επαφή με το απτό, υλικό σύμπαν που μας περιβάλλει.

Άλλωστε τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια θεαματική αύξηση του χρόνου που ξοδεύει κανείς στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού του. Ο Castells αντιπαραθέτει τον “εξατομικευμένο χώρο” (*individualized space*) προς τον “κοινό” (*common place*), στον οποίο βασίζεται η αστική ζωή. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι οι σημερινοί αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι έχουν βρεθεί ενώπιον μιας νέας πρόκλησης: πώς να βγάλουν τον απομονωμένο κάτοικο της πόλης από το προσωπικό του φρούριο και να τον επανεντάξουν σε μια κοινή, συμβιωτική μορφή ζωής¹⁵⁸. Η άνεση και η ασφάλεια του σπιτιού σε συνδυασμό με την λειτουργική και πολυμήχανη συντροφιά του ηλεκτρονικού υπολογιστή, έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο στην απόφαση του ατόμου να αποφεύγει, όταν μπορεί,

¹⁵⁷ Είναι τέτοια η διείσδυση των τεχνολογιών επικοινωνίας στην καθημερινή ζωή, ώστε πολλοί κάνουν λόγο για “θάνατο της πόλης”. Ο Castells πάντως αισιοδοξεί πως η πόλη δεν είναι δυνατό να εξαφανιστεί διότι “χώροι εργασίας, σχολεία, υποδομές υγείας, τόποι κατανάλωσης και ψυχαγωγίας, εμπορικοί δρόμοι και πάρκα θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν”. Βλ. ο.π., σελ. 398.

¹⁵⁸ Βλ. Castells Manuel, *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*, editions: Oxford University Press, Oxford, 2001, σελ. 237.

την έξοδο στο δημόσιο χώρο¹⁵⁹. Αρκεί να σκεφτούμε ότι ακόμα και οι ψυχοφθόρες γραφειοκρατικές διαδικασίες τείνουν να εκλείψουν καθώς προωθείται η δυνατότητα άμεσης εξυπηρέτησης από τις διάφορες υπηρεσίες μέσω Internet, ενώ σε πολλές χώρες -σύντομα και στην Ελλάδα- έχουν ήδη διενεργηθεί ηλεκτρονικά δημοψηφίσματα και εκλογές.

Αφού λοιπόν οι άνθρωποι διστάζουν να αποχωριστούν το σπίτι και τον προσωπικό τους υπολογιστή και συχνάζουν ολοένα και σπανιότερα στο δημόσιο χώρο της πόλης τους, ανήγαν το διαδίκτυο σ' έναν ιδιότυπο δημόσιο χώρο, που αν και εικονικός έχει πολλές ομοιότητες με τον πραγματικό. Η επιτήρηση και η εμπορευματοποίηση είναι κι εδώ παρούσες, κι ίσως μάλιστα σε μεγαλύτερη ένταση. Στο Internet έχουν προσαρμοστεί και λειτουργούν πολύ αποτελεσματικές "τεχνολογίες ελέγχου". Πιο συγκεκριμένα, οι λεγόμενες τεχνολογίες επιτήρησης πραγματοποιούν μια αλληλουχία ενεργειών που καθιστά κάθε μήνυμα απολύτως ελεγχόμενο: διακόπτουν το μήνυμα, εγκαθιστούν σημειωτές (markers) και ακολουθούν κατά πόδας τα ίχνη των ροών της επικοινωνίας¹⁶⁰. Κανένα μήνυμα δεν έχει τη δυνατότητα να ξεφύγει από τον έλεγχο αυτό, καμιά αφετηρία ή προορισμός δεν μπορεί να μείνει μυστικός και κανένας χρήστης δεν είναι σε θέση να κρατήσει τις επαφές και τα ενδιαφέροντά του κρυφά. Όσον αφορά δε το ζήτημα της εμπορευματοποίησης, το Internet έχει γίνει η όαση των εταιριών, το πιο ισχυρό μέσο για την προώθηση των προϊόντων τους. Ακόμα και σε ιστοσελίδες με καθαρά ειδησεογραφικό περιεχόμενο όπως στις ηλεκτρονικές εκδοχές των διαφόρων Μ.Μ.Ε., η διαφήμιση δεσπόζει σε βαθμό που είναι αδύνατο να διαχωρίσεις την είδηση από το διαφημιζόμενο προϊόν¹⁶¹. Η εμπορευματοποίηση που λαμβάνει χώρα στο διαδίκτυο είναι απείρως χυδαιότερη από αυτήν του πραγματικού δημόσιου χώρου διότι επιδρά υπογείως (οι

¹⁵⁹ Οι τεχνολογικές εξτραβαγκάντσες μας σέρνουν από τη μύτη και μας δείχνουν το δρόμο για το σπίτι. Η νέα κοινωνικότητα θα μυρίζει σπιτικό καφέ και κουλουράκια. Βλ.

¹⁶⁰ Βλ. Castells Manuel, "The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society", editions: Oxford University Press, Oxford, 2001, σελ. 172.

¹⁶¹ Τα Μ.Μ.Ε. χρησιμοποιούν το Internet για να κάνουν πιο ασαφή τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα μέσα ενημέρωσης και τις διαφημίσεις, συχνά με πιο επιθετικό τρόπο απ' ό,τι θα το έκαναν στον μη εικονικό κόσμο. Βλ. Klein Naomi, "No Logo", μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 76.

διαφημίσεις περνάνε αδιάκοπα από την οθόνη και υποβάλλουν στο συνδεδεμένο χρήστη τα καταναλωτικά τους μηνύματα) και ενάντια στη βούληση του ατόμου (συνήθως δεν μπορεί να κλείσει με κανένα τρόπο τα διαφημιστικά “παράθυρα”).

Πάντως, όσες ομοιότητες κι αν εντοπίσουμε ανάμεσα στον εικονικό και τον πραγματικό δημόσιο χώρο, υπάρχουν πάμπολλες ενστάσεις που κατατείνουν στο αντίθετο. Αν και στο Internet προσφέρεται η δυνατότητα ενός δημόσιου διαλόγου, αυτό δεν αποτελεί παρά μια φενάκη που ξεγελάει τεχνηέντως τους χρήστες και τους πείθει ότι είναι εφικτή μια ανοιχτή και δημοκρατική επικοινωνία με τους όρους που επιτυγχάνεται και στον πραγματικό κόσμο. Πράγματι, το chatting και οι εικονικές κοινότητες ενδιαφερόντων (virtual communities) είναι τα καινούρια επικοινωνιακά μοντέλα, τα οποία εισάγουν ένα νέο είδος *προφορικότητας* αναμειγνύοντας το γραπτό και τον προφορικό λόγο με τη μορφή ενός ηλεκτρονικού κειμένου¹⁶². Το κρίσιμο ερώτημα πάντως που ανακύπτει είναι το κατά πόσον η τεκταινόμενη συζήτηση είναι όντως εποικοδομητική και συντείνει στη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών μεταξύ των ατόμων. Ο εφήμερος χαρακτήρας των εικονικών κοινοτήτων, η σποραδικότητα που χαρακτηρίζει τη συμμετοχή στις ανοιχτές συζητήσεις, ο συνήθως εργαλειακός σκοπός των διαδικτυακών επαφών καθώς περιορίζονται σε ένα αντικείμενο κοινού ενδιαφέροντος ή ένα σκοπό, αποτελούν ενδείξεις για την επιφανειακότητα της επικοινωνίας. Είναι ίσως λίγο υπερβολικό να δαιμονοποιούμε το Internet και να του αρνούμαστε κάθε θετική συνεισφορά στην επικοινωνία. Μόνο που η συνεισφορά του αυτή περιορίζεται ως επί το πλείστον στη διατήρηση ήδη υφιστάμενων σχέσεων, και πολύ σπάνια αφορά τη δημιουργία καινούριων¹⁶³.

Η επικοινωνία μέσω κομπιούτερ (computer-mediated communication) βασίζεται στην παραγωγή, διανομή και ανταλλαγή σημάτων¹⁶⁴. Όμως μια τέτοια

¹⁶² Βλ. Castells Manuel, “The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture → Volume I)”, editions: Blackwell, Oxford, 1996, σελ. 363.

¹⁶³ Παρατηρείται συχνά ότι οικογενειακές σχέσεις που υφίστανται πιέσεις από τη σταδιακή εξαφάνιση των οικογενειακών δομών, τον ατομικισμό και, πολλές φορές, τη γεωγραφική κινητικότητα, βοηθούνται από τη χρήση e-mail. Βλ. Castells Manuel, “The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society”, editions: Oxford University Press, Oxford, 2001, σελ. 130.

¹⁶⁴ Βλ. Castells Manuel, “The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture → Volume I)”, editions: Blackwell, Oxford, 1996, σελ. 374.

φόρμουλα που παρακάμπτει εντελώς τη φυσική επαφή των ατόμων, τις χειρονομίες και τις εκφράσεις του προσώπου, την αμεσότητα της αφής και της όρασης, δεν μπορεί να θεωρηθεί τόσο αβίαστα ολοκληρωμένη επικοινωνία. Ο δημόσιος χώρος της πόλης δε νοείται αποκομμένος από την ανθρώπινη παρουσία. Γι' αυτό και οποιαδήποτε μεταφορική χρήση του όρου "δημόσιος χώρος" σε περιπτώσεις ασώματης και εξ' αποστάσεως επικοινωνίας, γίνεται προδήλως καταχρηστικά και χρίζει μεγάλης προσοχής. Ο Virilio μιλάει για "ισοπέδωση του φυσιολογικού αναγλύφου του σώματος" καθώς παύουμε πλέον να αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο με τις ανθρώπινες αισθήσεις και, μέσω διαδραστικών διαδικασιών¹⁶⁵, αρχίζουμε να συμμετέχουμε σ' ένα "παιχνίδι με κούκλες". Ακόμα κι όταν όλες οι αισθήσεις μας βρουν το διαδραστικό τους ισοδύναμο μέσα στον εικονικό κόσμο του διαδικτύου, ο άνθρωπος θα παραμένει ανίκανος να συνάψει μια ουσιαστική κοινωνική σχέση ή να παράξει έναν πραγματικό πολιτικό λόγο. Γιατί η όποια αντίληψη αποκομίζουμε για τον κόσμο, θα είναι προϊόν διαμεσολάβησης των μηχανών, και γιατί τα υποκείμενα της σχέσης θα έχουν αντικατασταθεί με φανταστικά ολογράμματα χωρίς πραγματικές διαστάσεις, που κανείς δε θα μπορεί να τα πάρει σοβαρά υπόψη, ούτε να τα αντιμετωπίσει ως ανθρώπινα όντα, πόσο μάλλον ως συνομιλητές ή ισότιμους κοινωνικούς εταίρους.

Επίσης, η αδυναμία σωματικής παρουσίας και φυσικής επαφής μέσα στα όρια του Internet, δεν αλλοιώνει μόνο την επικοινωνία και τη διακίνηση ιδεών, αλλά δημιουργεί ανυπέρβλητα εμπόδια και στο "πράττειν", μία από τις θεμελιώδεις εκφάνσεις του δημόσιου χώρου. Η ασφαλής περιχαράκωση στους τοίχους του σπιτιού δεν αφήνει στο χρήστη κανένα περιθώριο για δράση. Οι διαδηλώσεις, οι διαμαρτυρίες, οι πρωτοβουλίες ακτιβισμού, τα αυθόρμητα θεατρικά και μουσικά δρώμενα στο δρόμο, είναι στενά και αναπόδραστα συνδεδεμένα με το χώρο στην υλική του διάσταση. Η εικονική συνθήκη πάντοτε

¹⁶⁵ Ο ζουρλομανδύας της διαδραστικότητας του αγγίζει θα μας έχει εξ' ολοκλήρου φυλακίσει, αφού ο προσιδιάζων κόσμος και το προσιδιάζον σώμα θα προσαρμοστούν στενά το ένα στο άλλο. Βλ. Virilio Paul, "Πανικόβλητη πόλη: Το αλλού αρχίζει εδώ", μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 110.

θα υπονομεύει την πράξη, εμμένοντας σε μια αόριστη ρητορική περί συσπείρωσης των κοινωνικών μονάδων και εκδημοκρατισμού του διαλόγου.

Το Internet αποτελεί έναν ελλειμματικό δημόσιο χώρο, με μειονεκτήματα που ίσως υπερβαίνουν τη σημερινή δυσάρεστη εκδοχή του πραγματικού δημόσιου χώρου των μεγάλων πόλεων. Κι αν η μοναδική πρόταση που εκφέρεται ως λύση στην απομόνωση που προκαλεί είναι το "laptop at the piazza-cafe"¹⁶⁶, αντιλαμβανόμαστε ότι κινδυνεύουμε να υποπέσουμε σε ένα διπλό ασυγχώρητο σφάλμα. Να ταυτίσουμε το δημόσιο χώρο με την καφετέρια και να θεωρήσουμε πως οι περισσότεροι συνδεδεμένοι υπολογιστές στην πλατεία πραγματώνουν τη σύζευξη του εικονικού με το φυσικό κόσμο...

¹⁶⁶ Βλ. Castells Manuel, "The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society", editions: Oxford University Press, Oxford, 2001, σελ. 237.

Αντί επιλόγου

Είθισται στον επίλογο να συνοψίζονται όσα προηγήθηκαν εν' είδει συμπεράσματος και να προτείνονται λύσεις για την υπέρβαση των προβλημάτων που εκτέθηκαν. Το πρώτο σκέλος είναι πάντα ευκολότερο, αν και έχει αναλυθεί πολλαπλώς στις γραμμές που προηγήθηκαν. Η συνεχής παρακμή του δημόσιου χώρου στην Αθήνα, είτε μέσα από τη μείωση των κοινόχρηστων υπαίθριων χώρων, είτε μέσα από την επέλαση της διαφήμισης και τη γενίκευση κατασταλακτικών μέτρων, είτε μέσα από τη στροφή στην ψυχαγωγία των εμπορικών κέντρων και την εικονική επικοινωνία μέσω Internet, έχει οδηγήσει στη δυσοίωση αρνητική οικειοποίηση¹⁶⁷ της πόλης, όπως περιγράφηκε από το Lefebvre αρκετά χρόνια νωρίτερα. Η αληθινή οικειοποίηση του δημόσιου χώρου δεν είναι πλέον εφικτή εξαιτίας ενός πλέγματος απαγορεύσεων που ισχύουν και εφαρμόζονται σ' αυτόν. Η απαγόρευση στο δημόσιο χώρο λαμβάνει διάφορες μορφές: απαγόρευση χρήσης του δημοτικού πρασίνου, απαγόρευση απείθαρχης ή αντικοινωνικής συμπεριφοράς, απαγόρευση παρεμπόδισης της λειτουργίας των ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται σε αυτόν, ακόμα και απαγόρευση πρόσβασης για όσα πάρκα κλειδώνονται ύστερα από μια ορισμένη ώρα. Απόρροια αυτών των απαγορεύσεων είναι η γένεση μιας σειράς αδυναμιών: αδυναμία κοινωνικής συναναστροφής, αδυναμία εκφοράς πολιτικού λόγου, αδυναμία περιπλάνησης και παιγνιώδους δράσης κατά τον ελεύθερο χρόνο, μέχρι και αδυναμία συνάθροισης από φόβο μήπως θεωρηθεί ύποπτη.

¹⁶⁷ Βλ. Lefebvre Henri, "The Production of Space", translated by: Donald Nicholson-Smith, editions: Blackwell (Oxford U.K. and Cambridge U.S.A.), Oxford, 1991, σελ. 319.

Πάρκο Σοφίας Βέμπο (Αμπελόκηποι): Η πρόσφατη ανάπλαση του πάρκου οδήγησε σ' αυτή την κλειστοφοβική παιδική χαρά. Κάγκελο και τσιμέντο, στεγανός διαχωρισμός από τη γύρω βλάστηση, αυστηρή τήρηση των ωρών λειτουργίας...

Όταν όμως ο κάτοικος των Αθηνών αντιλαμβάνεται την πόλη του μέσα από ένα πρίσμα αρνητικής οικειοποίησης, του είναι αδύνατο να διανοηθεί και να σχεδιάσει τη βελτίωσή της. Ταυτόχρονα αποκομίζει μια αντίστοιχη αρνητική εικόνα και για τους ανθρώπους της, οι οποίοι παύουν έτσι να είναι συμπολίτες και συγκοινωνοί του, και γίνονται η φρικτή προέκταση ενός εχθρικού τοπίου. Στο πρόσωπό τους αντανακλάται μια αόριστη απειλή, παρόμοια με την αρνητική φόρτιση του χώρου. Το ανοίκειο της πόλης και το ανοίκειο των ανθρώπων της αποτελούν σήμερα τη μόνη βιωμένη αστική πραγματικότητα. Ο καίριος ρόλος του δημόσιου χώρου στη γεφύρωση αυτών των τάσεων αποξένωσης έχει αγνοηθεί συστηματικά, με αποτέλεσμα το χάσμα να διευρύνεται επ' άπειρον και η πόλη να οδεύει προς βέβαιο θάνατο.

Η σύγχρονη *αντι-πόλη* του Murray Bookchin δεν είναι παρά η "άρνηση της πόλης ως στίβου στενών ανθρώπινων επαφών και απτής πολιτιστικής

παράδοσης, και ως μέσο συνεύρεσης δημιουργικών ανθρώπινων δραστηριοτήτων”¹⁶⁸. Χωρίς ουσιαστικό και ενεργό δημόσιο χώρο, κινδυνεύουμε να μετατρέψουμε την Αθήνα -αν δεν το έχουμε ήδη κάνει- σε μια αντι-πόλη, έναν άψυχο πολεοδομικό σχηματισμό, χωρίς κοινωνική ζωή και ιδεολογικό συμφραζόμενο. Θα διάγουμε τη ζωή μας μοναχικά, ταμπουρωμένοι στην εγωπαθή ικανοποίηση των ατομικών μας αναγκών και θα συγκατανεύουμε μηχανικά σε κάθε καταπάτηση θεμελιωδών δικαιωμάτων μας. Και φυσικά, θα έρθουμε σε οριστική ρήξη με τη φύση, υποβιβάζοντάς την σε σύμβολο ή σε διακοσμητικό στοιχείο.

Πλατεία Θησείου: ακόμα ένα παράδειγμα ανενεργού δημόσιου χώρου. Δύο είναι οι κύριες λειτουργίες που επιτελεί: τόπος ραντεβού των νεολαίων πριν ανηφορήσουν προς τις καφετέριες και θεαματική ατραξιόν του τουρίστα μέσα από το τρενάκι...

Πάντως αν πιστεύουμε ότι μπορούμε παρόλα αυτά να ζήσουμε στις αντι-πόλεις του μέλλοντος, είμαστε οικτρά γελασμένοι. Διότι κανένα υπερσύγχρονο εμπορικό κέντρο που θα προσφέρει χωρίς φειδώ εμπειρίες ζωής και θα υπηρετεί δουλικά τις απαιτήσεις του κοινού, δε θα μπορέσει ποτέ να παράσχει ίαση στη μοναξιά των καιρών μας¹⁶⁹. Διότι ακόμα κι αν σήμερα όλα αγοράζονται και

¹⁶⁸ Βλ. Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 166.

¹⁶⁹ Η μοναξιά είναι ο πρώτος βαθμός της μινιατουροποίησης του είναι. Βλ. Virilio Paul, “Πανικόβλητη πόλη: Το αλλού αρχίζει εδώ”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 96-97.

καταναλώνονται¹⁷⁰, δεν έχει προς το παρόν επινοηθεί τρόπος για να καταστεί και η κοινωνικότητα αντικείμενο τέτοιας συναλλαγής. Ο αποσβολωμένος καταναλωτής του mall ή της ιδιωτικοποιημένης δημόσιας πλατείας είναι καταδικασμένος στην απομόνωση των προσωπικών του επιλογών. Μόνιμα αποπροσανατολισμένος από το ρόλο του πολίτη, προιονίζει συνειδητά το κλαδί που τον στηρίζει: την κοινωνική και πολιτική συνθήκη.

Μπροστά σε μια αδιαφιλονίκητη παρακμή των βασικών κοινωνικών και πολιτικών δομών που οφείλουν να συνιστούν ένα πραγματικό άστυ, οι λύσεις φαντάζουν δυσεύρετες και αναποτελεσματικές. Το δεύτερο σκέλος του επιλόγου κινδυνεύει να μείνει αναπάντητο, καθώς η σήψη έχει προχωρήσει βαθιά στα θεμέλια της πόλης και δεν αφήνει περιθώρια αντιστροφής της κατάστασης. Δεν είναι μόνο το μέγεθος των σύγχρονων μεγαλουπόλεων που τις καθιστά ανεπίδεκτες αναζωογόνησης και ουσιαστικής βελτίωσης, χωρίς βεβαίως να πρέπει να παραβλέψουμε τον παράγοντα “υπερμεγέθυνση” ως αμελητέο¹⁷¹. Είναι λάθος ωστόσο να αποδίδουμε σ’ αυτόν καθολικά το μέγεθος της παρακμής, αγνοώντας άλλες πτυχές της σύγχρονης ζωής εξίσου διασπαστικές της πόλης, όπως είναι η γενίκευση της καταναλωτικής νοοτροπίας, η ανεπάρκεια του πολιτικού λόγου, η υιοθέτηση ανταγωνιστικών συμπεριφορών σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο, η αναδιάρθρωση στην κλίμακα των αξιών, η μιντιακή πληροφορία ως πρότυπο διαμόρφωσης συνειδήσεων. Όλα τα παραπάνω συγκροτούν ένα ευρύτερο πλέγμα αλλαγών, με αποτελέσματα που ανακλώνται απευθείας στο δημόσιο χώρο της πόλης, και που μια απλή πολεοδομική λύση ή ένα λεπτομερώς επεξεργασμένο πρόγραμμα ανάπλασης ελάχιστα μπορεί να προλάβει ή να αναστρέψει. Αντίθετα γεννάται η ανάγκη ενός συνεκτικού πολιτικού προτάγματος που να σταθεί ώριμα απέναντι στην υπάρχουσα κατάσταση και να τη διηθήσει συνολικά.

¹⁷⁰ Οι άνθρωποι ενδέχεται μια μέρα να μάθουν να αγοράζουν όχι μόνο πακέτα με είδη μπακαλικής ή βιβλία, αλλά το μεγαλύτερο πακέτο με μια γειτονιά, μια κοινωνία κι έναν τρόπο ζωής. Βλ. Riesman David, “Το μοναχικό πλήθος”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 295.

¹⁷¹ Όπως επισήμανε ο Πλάτων, πέρα από ένα ορισμένο σημείο, η πόλη ως κοινωνική μονάδα παύει να υπάρχει. Βλ. Mumford Lewis, “Η ιστορία των Ουτοπιών”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 146.

Μια τέτοια θεωρία, απόλυτα συνεπής στον εαυτό της και εμφορούμενη από πραγματιστικές σκέψεις -όσο κι αν πολλοί επιμένουν να τη χλευάζουν ως ουτοπική κι ανεφάρμοστη- είναι η δημιουργία *αποκεντρωμένων οικοκοινοτήτων*. Μπροστά στο “αστικό καρκίνωμα” του παρόντος, ο Bookchin τολμά να επαναφέρει το πρότυπο της αρχαίας Αθήνας προσαρμοσμένο στα νέα δεδομένα της προηγμένης τεχνολογίας. Η οικοκοινότητα είναι μια οργανική αστική ενότητα, όπου οι άνθρωποι θα αποφασίζουν οι ίδιοι με γνώμονα το κοινό συμφέρον, θα τελούν σε αρμονική συνύπαρξη με τη φύση και θα αξιοποιούν ορθολογικά την τεχνολογία προς χάριν της κοινωνικής ανάπτυξης¹⁷². Μέσα στην οικοκοινότητα, ο δημόσιος χώρος θα ανακτήσει άνευ ετέρου τα χαρακτηριστικά του και θα γίνει το επίκεντρο της κοινωνικής ζωής, πεδίο διαλόγου και δημοκρατικών ζυμώσεων. Και σαν δημόσιος, ο χώρος αυτός δε θα υπόκειται σε κανέναν έλεγχο, κρατικό ή ιδιωτικό, αλλά θα ανήκει στους πολίτες για να τον διαμορφώσουν και να τον διαχειριστούν όπως οι ίδιοι κρίνουν ότι τους εξυπηρετεί. Σταδιακά θα αρθούν οι απαγορεύσεις που ρυθμίζουν σήμερα την παραμονή σ’ αυτόν και θα ανοίξει ο δρόμος για μια πραγματικά ελεύθερη χρήση του, αυθόρμητη συνάντηση και αδιαμεσολάβητη επικοινωνία.

Κανείς δε διατείνεται πως η προτεινόμενη λύση είναι απλή και άμεσα εφαρμόσιμη. Είναι όμως προπέτεια να θεωρούμε πως η “οικοκοινότητα” κινείται στη σφαίρα της φαντασίας και δεν ευσταθεί ως εφικτό υπόδειγμα αστικής οργάνωσης. Ανεξαρτήτως πάντως της όποιας συζήτησης γύρω απ’ τους τρόπους που θα εξανθρώπιζαν τη σύγχρονη πόλη και θα ενδυνάμωναν τον εξασθενημένο και παρηκμασμένο ρόλο του δημόσιου χώρου της, αυτό που έχει τελικά πρωταρχική σημασία είναι να συνειδητοποιήσουμε την έκταση και την ποιότητα των συντελούμενων αλλαγών. Διότι αν συμφωνούμε πως οι συνθήκες ζωής στη σημερινή Αθήνα έχουν γίνει αβίωτες και ο δημόσιος χώρος παραμελείται από τους κοινωνούς, φιμώνεται από τον κρατικό κατασταλτικό μηχανισμό και βιάζεται κατά συρροήν από τις επιχειρήσεις, έχει ήδη πραγματοποιηθεί ένα αποφασιστικό πρώτο βήμα. Ύστερα απ’ αυτό, θα

¹⁷² Βλ. Bookchin Murray, “Τα Όρια της Πόλης”, μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 166-167.

ακολουθήσει γόνιμη συζήτηση στη βάση της εξεύρεσης λύσεων και μπορούν να διατυπωθούν ποικίλες ενδιαφέρουσες προτάσεις. Όμως χωρίς κατάφαση στη σοβαρότητα του προβλήματος απ' όλο το κοινωνικό σώμα, καμία ανατροπή δεν είναι δυνατή. Αυτοί που εξακολουθούν να θαυμάζουν τα τακτοποιημένα πάρκα και να επικροτούν την εγκατάσταση της κάμερας στους δρόμους της πόλης, είναι το πιο ανυπέβλητο εμπόδιο στην προσπάθεια για αποκατάσταση του δημόσιου χώρου. Αντίθετα, αυτοί που στηλιτεύουν τη σημερινή επιθετική εικόνα και αναζητούν εναλλακτικούς τρόπους για να τη μετριάσουν, είναι μια δειλή ελπίδα που κυοφορεί την ευτυχή κατάληξη της απόπειρας, εφόσον προηγηθεί συντονισμός πάνω στο όραμα του ελεύθερου δημόσιου χώρου.

Η Αθήνα τείνει να μετατραπεί σε “κλειστόπολη”¹⁷³ μέσα από μια διαδικασία συνεχούς περικλείσεως στα στενά της όρια. Είτε με τη χρήση συστημάτων ασφαλείας κατά το πρότυπο των gated communities στις Η.Π.Α., είτε με την εξάπλωση των επωνυμίων κατά το πρότυπο της Celebration City, η άλλοτε ανοιχτή και ευημερούσα πόλη δίνει τη θέση της σ' ένα νέο μόρφωμα στο οποίο η ανασφάλεια αναμειγνύεται με την καταναλωτική ουτοπία και ο τρόμος με μια θεαματική εκδοχή του άστεως. Τελικά, και η πιο οργανωμένη κρατική καταστολή δε θα μπορέσει ποτέ να απαλλάξει οριστικά από το φόβο¹⁷⁴, όπως αντίστοιχα και η πιο άνετη και πλουσιοπάροχη κατανάλωση δε θα καλύψει ποτέ στο ακέραιο τις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου. Ο δημόσιος χώρος σήμερα εκλιπαρεί όσο ποτέ τον κάτοικο της πόλης να του ρίξει ένα βλέμμα ενδιαφέροντος και να τον προστατεύσει όσο είναι ακόμα νωρίς. Κι αν το κίνημα που ξεπήδησε στην Αγγλία της δεκαετίας του '90 διεκδικώντας το “δικαίωμα ζωής σε μη κατεχόμενους

¹⁷³ Βλ. Virilio Paul, “Πανικόβλητη πόλη: Το αλλού αρχίζει εδώ”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 56.

¹⁷⁴ Ο Mike Davis επισημαίνει σχετικά: “Όλη η ιδιοφυής τεχνολογία ασφαλείας, παρούσα και μελλοντική δε θα μπορέσει να προστατεύσει τη φοβισμένη μεσαία τάξη. Ο θόρυβος του πρώτου αυτοκινήτου-βόμβα στο Rodeo Drive ή εμπρός από το City Hall θα μας ξυπνήσει από το κακό όνειρο, για να μας φέρει αντιμέτωπους με τον πραγματικό εφιάλτη”. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Μεγάλη Βρετανία των 4,2 καμερών (1 κάμερα/14 κατοίκους) δεν κατόρθωσε τελικά να αποτρέψει το τρομοκρατικό χτύπημα στο μετρό του Λονδίνου τον Ιούλιο του 2005. Βλ. Davis Mike, “Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος - Η οικολογία του φόβου”, μετάφραση: Γιάννης Χαραλαμπίδης, επίμετρο (“Πέρα από το Hollywood”): Σωτήρης Κωτσόπουλος, εκδόσεις: Futura, Αθήνα, 1998, σελ. 47.

χώρους” αποκλήθηκε Reclaim the Streets¹⁷⁵, είναι μάλλον καιρός να διευρύνουμε το αίτημα ώστε να περιλάβει, εκτός από τους δρόμους, και τα πάρκα, τις πλατείες, τους κήπους, τους πεζόδρομους. Το νέο σύνθημα θα είναι: *Reclaim the Public Space*, δηλαδή “Ανακτήστε το δημόσιο χώρο”, οικειοποιηθείτε τον και θέσετέ τον στην υπηρεσία του πραγματικού δημοσίου συμφέροντος...

¹⁷⁵ Σύμφωνα με τη Naomi Klein, αφορμή για την ανάπτυξη του κινήματος υπήρξε η ποινικοποίηση της μουσικής rave το 1994 από τους Βρετανούς νομοθέτες. Σε αντίδραση στο νόμο, ο κόσμος των κλαμπ και οι ρέιβερς συνασπίστηκαν με τρωγλοδύτες, με “οικο-πολεμιστές”, αντι-εταιρικούς ακτιβιστές και άλλες πολιτικοποιημένες υποκουλτούρες, καθώς και με καλλιτέχνες, συγκροτώντας μια ιδιότυπη συμμαχία με κοινό αντικείμενο αγώνα. Η δράση του RTS (Reclaim the Streets) συνίσταται στην κατάληψη πολύβουων δρόμων και μεγάλων οδικών κόμβων για αυθόρμητες συγκεντρώσεις. “Μέσα σε μια στιγμή ένα πλήθος από φαινομενικά αυτοσχέδιους διασκεδάζοντες μετατρέπεται σε οδική αρτηρία σε σουρεαλιστικό παιδικό πάρκο”. Βλ. Klein Naomi, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005, σελ. 385-386.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Ανθολογία κειμένων της Καταστασιακής Διεθνούς, "Internationale Situationniste: Το Ξεπέρασμα της Τέχνης", μετάφραση-επιλογή κειμένων: Γιάννης Δ. Ιωαννίδης, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1999
- Αραβαντινός Αθανάσιος, "Πολεοδομικός Σχεδιασμός: Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου", εκδόσεις: Συμμετρία, Αθήνα, 1997
- Αραβαντινός Αθ. και Κοσμάκη Π., "Υπαίθριοι χώροι στην πόλη: θέματα ανάλυσης και πολεοδομικής οργάνωσης αστικών ελεύθερων χώρων και πρασίνου", εκδόσεις: Συμεών, Αθήνα 1988
- Baudrillard Jean, "Η καταναλωτική κοινωνία", μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2005
- Benjamin Walter, "Μονόδρομος", εισαγωγή-μετάφραση: Νέλλη Ανδρικοπούλου, επιμέλεια: Γιώργος Σανγκριώτης, εκδόσεις: Άγρα, Αθήνα, 2004
- Virilio Paul, "Πανικόβλητη πόλη: Το αλλού αρχίζει εδώ", μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2004
- Bookchin Murray, "Τα Όρια της Πόλης", μετάφραση: Γιάννης Γκλαρνέτατζης, εκδόσεις: Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1996
- Davis Mike, "Πέρα από το Blade Runner: Αστικός έλεγχος - Η οικολογία του φόβου", μετάφραση: Γιάννης Χαραλαμπίδης, επίμετρο ("Πέρα από το Hollywood"): Σωτήρης Κωτσόπουλος, εκδόσεις: Futura, Αθήνα, 1998
- Debord Guy, "Η Κοινωνία του Θεάματος", μετάφραση: Σύλβια, εκδόσεις: Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2000

- **Δεσποτόπουλος Ιωάννης**, “Η ιδεολογική δομή των πόλεων”, μετάφραση: Κωνσταντίνος Σερράος, επιμέλεια: Κώστας Θεολόγου, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1997
- **Εικαστικό Ερευνητικό Εργαστήριο**, “Η Μετάβαση της Αθήνας”, επιμέλεια: Χριστίνα Κάλμπαραη, Κώστας Ντάφλος, εκδόσεις: futura, Αθήνα, 2005
- **Foucault Michel**, “Η Μικροφυσική της Εξουσίας”, μετάφραση-σχόλια: Λίλα Τρουλινού, εκδόσεις: Ύψιλον, Αθήνα, 1991
- **Foucault Michel**, “Επιτήρηση και Τιμωρία”, μετάφραση: Καίτη Χατζηδημού και Ιουλιέττα Ράλλη, εκδόσεις: Ράππα, Αθήνα, 2005
- **Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών**, “Πολεοδομία: 2 Εκθέσεις για το πρόγραμμα 1988-1992”, Αθήνα, 1989
- **Klein Naomi**, “No Logo”, μετάφραση: Δάφνη Βούβαλη, επιμέλεια: Κώστας Μελάς, εκδόσεις: Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2005
- **Κομνηνός Νίκος**, “Θεωρία της Αστικότητας: Αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης” (τόμος Γ’), εκδόσεις: Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1986
- **Κωνσταντινίδης Άρης**, “Η Αρχιτεκτονική της Αρχιτεκτονικής: ημερολογιακά σημειώματα”, εκδόσεις: Άγρα, Αθήνα, 1992
- **Lefebvre Henri**, “Το Δικαίωμα στην Πόλη: χώρος και πολιτική”, μετάφραση: Πάνος Τουρνικιώτης - Κλωντ Λωράν, επιμέλεια: Νίκος Π. Καραχάλιος, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1977
- **Mumford Lewis**, “Η ιστορία των Ουτοπιών”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 1998
- **Murray Charles και Wilson James – Kelling George**, “Από την μηδενική πολιτική στην μηδενική ανοχή: Αναθεωρώντας την κοινωνική πολιτική και Broken Windows”, εκδόσεις: Λέσχη Κατασκόπων του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα, 2003
- **Νικολαΐδου Σήλια**, “Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου”, εκδόσεις: Παπαζήση, Αθήνα, 1993

- **Πετριώτη Ξανθή**, “Η μετανάστευση στην Ελλάδα: *Μια πρώτη καταγραφή, ταξινόμηση και ανάλυση*”, εκδόσεις: Οδυσσέας και Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Αθήνα, 1993
- **Πικιώνης Δημήτρης**, “Κείμενα”, πρόλογος: Ζήσιμος Λορεντζάτος, επιμέλεια: Αγνή Πικιώνη-Μιχάλης Παρούσης, εκδόσεις: Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1987
- **Riesman David**, “Το μοναχικό πλήθος”, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, εκδόσεις: Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2001
- **Rifkin Jeremy**, “Η νέα εποχή της Πρόσβασης: *Η νέα κουλτούρα του υπερκαπιταλισμού, όπου όλη η ζωή είναι μια επί πληρωμή εμπειρία*”, μετάφραση: Αριάδνη Αλαβάνου, εκδόσεις: Λιβάνη, Αθήνα, 2001
- **Ροζάνης Στέφανος**, “Για το πνεύμα της ουτοπίας”, εκδόσεις: Μεταίχμιο, Αθήνα, 2003
- **Sennett Richard**, “Η τυραννία της οικειότητας: *Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στο δυτικό πολιτισμό*”, μετάφραση: Γιώργος Ν. Μερτίκας, επιμέλεια: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, εκδόσεις: Νεφέλη, Αθήνα, 1999
- **Σταυρίδης Σταύρος**, “Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή”, εκδόσεις: Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002
- **Συναδινός Πέτρος**, “Ο Αγώνας μιας Πόλης: *γενική επισκόπηση των Ολυμπιακών Αγώνων στο πλαίσιο του διεθνούς ανταγωνισμού των μεγάλων πόλεων – Η περίπτωση της Αθήνας*”, εκδόσεις: Καστανιώτη, Αθήνα, 2004
- **Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Ι. Αραβαντινό**, “Πόλη και Χώρος από τον 20^ο στον 21^ο αιώνα”, εκδόσεις: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα 2004
- **Ψημμένος Ιορδάνης**, “Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: *Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*”, πρόλογος: R. Brown και P. Glavanis, εκδόσεις: Παπαζήσης, Αθήνα, 1995

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- **Le Corbusier**. “La Charte d’ Athènes, *suivi de: Entretien avec les étudiants des écoles d’ Architecture*”, éditions de Minuit, Paris, 1957
- **Lefebvre Henri**. “Du rural à l’ urbain”, editions: Anthropos, Paris, 1970
- **Lefebvre Henri**. “The Production of Space”, translated by: Donald Nicholson-Smith, editions: Blackwell (Oxford U.K. and Cambridge U.S.A.), Oxford, 1991
- **Castells Manuel**. “The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture → Volume I)”, editions: Blackwell, Oxford, 1996
- **Castells Manuel**. “The Internet Galaxy: *Reflections on the Internet, Business and Society*”, editions: Oxford University Press, Oxford, 2001

Άρθρα εφημερίδων:

- **Βατόπουλος Νίκος**. “Οι μικρές πόλεις μέσα στις μεγάλες” στην: *Καθημερινή* (ένθετο: Τέχνες και Γράμματα), 28/1/2007
- **Βατόπουλος Νίκος**. “Η κατανάλωση δίνει ταυτότητα” στην: *Καθημερινή* (ένθετο: “Τέχνες και Γράμματα”), 28/1/2007
- **Λεφαντζής Μιχάλης**. “Αυτοτελείς τεχνητές νησίδες” στην: *Καθημερινή* (ένθετο: “Τέχνες και Γράμματα”), 28/1/2007
- **Ο “ιός” της Κυριακής**. “Η προαναγγελία του Μεγάλου Αδελφού” στην: *Ελευθεροτυπία*, 7.1.2007
- **Ο “ιός” της Κυριακής**. “Το νέο άρθρο 1-1-4:Γιατί καίγονται οι κάμερες” στην: *Ελευθεροτυπία*, 7.1.2007
- **Φαφούτης Κωστής**. “Ναι στις κάμερες από το 61%” στην: *Καθημερινή*, 21.1.2007

Δικτυακοί τόποι:

- [www.aphp.gov.gr](#) (επίσημη ιστοσελίδα της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων)
- [www.elfp.gr](#) (αρχείο της εφημερίδας: *Ελευθεροτυπία*)
- [www.kathimerini.gr](#) (αρχείο της εφημερίδας: *Καθημερινή*)
- [www.themallathens.com](#) (επίσημη ιστοσελίδα του "The Mall Athens")

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τηλ. 210 - 92 01 001

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

02 ΑΠΡ. 2008

03 ΜΑΡ. 2008

7 - ΙΟΥΝ. 2010

01 ΙΟΥΛ. 2008

10/7/14

ΠΑΝΤΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

002000078899